UNITED STATES HOLOCAUST MEMORIAL MUSEUM

Ukrainian Museum-Archives of Cleveland
Displaced Persons Camp Rare Book Collection

Item in Public Domain or an Orphan Work:

The United States Holocaust Memorial Museum Library respects the copyright and other intellectual property rights associated with the materials in its collection and makes good faith efforts to locate copyright owners. According to the Library's knowledge, the Library may make this title publicly available for reasons including but not limited to: the title is in the public domain or the title is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact the USHMM Library by phone at 202-479-9717, or by email at reference@ushmm.org.

Степан Любомирський

1992

Між славою і смертю

В.З.

Всі права застережені

С. Любомирський

»МІЖ СЛАВОЮ І СМЕРТЮ«

частина перша

*

СЕНСАЦІЙНИЙ РОМАН

Справді сенсація! Розвідка Української Повстанської Армії в самому серці московського большевизму, в таємному атомовому місті »Мумирі«. З очайдушною запеклістю, саможертвою діють українські запільники: науковці, робітники, розвідники, українські скромні жінки-ляборантки.

Роман »Між славою і смертю« — не тільки сенсація, це — найпекучіша актуальність. Складні, смертельно-небезпечні ситуації поглинають героїв роману — борців за Україну і за порятунок усього світу від большевицької атомової бомби.

*

Генеральне представництво на Американський континент

»НОВИЙ ШЛЯХ«

Вінніпег — Канада

*

Copyright by »PU-HU« the Ukrainian weekly newsmagazine.

Степан Любомирський: »Між славою і смертю«

Herstellung: Buchdruckerei u. Verlag Hieronymus Mühlberger, Augsburg

СТЕПАН ЛЮБОМИРСЬКИЙ

Між славою і смертю

Сенсаційний роман

ВИДАВНИЦТВО »ПУ-ГУ«
АВҐСБУРҐ 1948

I.

З глибини кімнат рвучко, нервово гомонів джаз.

Дощ падав скупо, але вперто; матово ясніли асфальти під ґумами авт.

На бальконі було так темно, що Наталя не зорієнтувалась, коли саме міцні чоловічі руки обняли її за стан і придавили до грудей. Відчула лише на обличчі гарячий віддих змішаного з папіросним димом алькоголю і ще через секунду кусливий, твердий поцілунок, що роздавлював їй губи.

Здригнулась.

Захотіла визволитись від важного тягару на грудях, захотіла скрикнути, відштовхнути напасника . . .

І саме в цій хвилині у східній стороні неба дико блимнуло синє світло, загорілась нечувана кривава ясність і високо у ґранатний всесвіт вистрелила жовта, гостра луна, довгим ножакою врізуючись у зоряні простори. Щось сколихнуло атмосферою, здавалось, що на секунду якась велетенська рука здержала доплив повітря до грудей.

Навкруги стихло . . .

Завмерла джазова музика.

Палахкотючий жовтий ніж виростав вище й вище, його лезо стало ясніти, біліти, і врешті дахи високих будівель відбили несамовито ясне світло; у ньому на мить погасли найясніші прожектори.

Глибоко у проваллях широких вулиць завмер рух і гамір великої метрополії. Немов би все на мить застигло

...у східній стороні неба дико блимнуло синє світло...

від несподіванки. Тільки самоходові сиґнали вперто скрикували на переляканих перехожих, хвилюючи й так неспокійні нерви.

Дощ немов би згорів у просторах. Стих, зник.

Наталя проковтнула свій власний віддих. Десь поблизу знявся наглий шум, і тріснули перші шибки. Одним рухом Ватутін утяг її до кімнати, зударившись у дверях із

кількома особами, що спішили на балькон. Одночасно з голосним дзенькотом вилетіли всі шиби, а кімнату наповнив несамовитий гук, що зрушив усю колосальну будівлю. Подув стихійного вітру вдарив із тріском об відкриті крила дверей і одним помахом розбив їх. Наталя захиталась, її товариш десь загубився, вона відчула раптом утрату ґрунту під ногами і в останньому моменті зачепилась обома раменами за якийсь предмет, вважаючи за щастя, що її свідомість, реєструє ще переживання. Гук сотень громів гудів у вухах, і вона ні про що не думала, інстинктивно шукаючи якогонебудь захисту.

Небо ще палало.

Крізь побиті вікна вдирався сильний подув, насичений чимось чужим, незвичним для людини, і ганяв кімнатами готелю. За ним віялись порвані фіранки і розлітались рештки віконних рам та дверей. Назовні починало раптово темніти. Десь пронизливо ревіла сирена . . .

Гук поволі стихав, несамовите світло погасло, і над усім східнім кварталом Москви запанувала понура, чорна, як смола, темінь.

Наталя піднялась. Їй вистачило кілька хвилин, щоб зрозуміти, що їй нічого не сталось і що вона вийшла непошкодженою з нечуваної катастрофи. Не знала, що саме сталось. Навіть не думала тепер над тим. У всьому тілі відчувала ослаблення, але раділа якоюсь первісною радістю, що може стояти на власних силах. Її нерви ще дрижали. . . Спершу цей нахабний Ватутін і безпосередньо після того вибух . . .

Інстинкт чи страх не дозволив Наталі навіть глянути, хто це стогне в кутку. Придержуючись руками за стіну, роздавлюючи образи, що з них попадали, прямувала до дверей. Її думки рвалися геть звідси. Ноги боліли й заломлювались, та Наталя навіть не шукала підойми. Прямо східцями пішла вниз. Трьома поверхами нижче зустріла кількох санітарів якоїсь військової частини. Вони бігли з ношами нагору, і вона показала їй туди рукою. Минули і зникли . . .

Хтось інший гукав до неї настирливим запитом:

— Є поранені?!

Хтось освітлив обличчя ліхтариком. Помітив кров на чолі.

— Внизу медичний пункт, товаришко!

Наталя зійшла вниз, відпочиваючи дорогою. Перебрела врешті проклятих вісім поверхів і опинилась у просторій залі готелю. Зразу заболіло у вухах від крику та стогонів потовчених у паніці людей. Наталя не сподівалась аж так багато жертв дивної катастрофи. Аж тепер усвідомила, що за нею лишилась пустка й тиша нагорі . . . Оклики санітарів дратували й хвилювали її. Постать якогось лікаря, що вже робив на простому столі хірургічні операції, нагадала їй диявола з казки. Гострий дух крови й йодоформу відбирав їй рештки панування над собою, і Наталя інтуїтивно відшукала вихідні двері. Хтось хотів її задержати, хтось інший питати, та вона не дозволила затримувати себе. Пробилась серед розкинених у неладі тіл і предметів і полегшено віддихнула, коли запаху йоду не стало чути. На вулиці погасли ліхтарі, і тільки відблиск прожекторів роз'яснював темряву. Сирени і дзвони пожежних авт ревіли по всіх кварталах, важкими автомашинами гнались військові відділи, узброєні до зубів, накриті сталевими шоломами; хильцем снували поодинокі громадяни. Кожний побоювався арештів поблизу місця катастрофи.

Наталя теж мала це на увазі і з полегкістю пройшла тих кілька вулиць, добуваючи максимум зусилля, щоб не впасти серед дороги. До краю змучена добрела до великого чиншового дому. На диво, тут не було ніяких знищень. Шибки були цілі, люди тільки трохи перелякані, а більше цікаві. На неї дивились цікаво, але ніхто її не задержував. Підоймою виїхала на свій поверх і дрижачою рукою відімкнула замок власних дверей. Шукаючи ключа, помітила, що її плащик мокрий від дощу і що там імовірно накрапає знов. Замкнула старанно за собою двері і з почуттям повної нервової виснаги важко спочила на своєму ліжку. Фізичний страх не дозволяв їй забути за свої найсвіжіші переживання. Що це могло бути? Вибух муніційного складу? А зрештою, завтра ранком газети принесуть вістку . . . або й не принесуть. Невідомо. Утома опанувала її, не найшла навіть сил у собі, щоб зняти суконку. Так і засинала поволі . . .

Збудив її дзвоник телефона. Аж здивувалась, що апарат тут діє, тоді коли там така руїна . . . Чужий голос залунав короткими, повними енергії звуками.

— Товаришка Наталя . . .?

Наталя на хвилину здержалась з відповіддю. Може, міліція до неї у зв'язку з вибухом? Вона ж була на місці, певно поранені склали про неї зізнання . . .

— Чи товаришка Києнкова . . .?! — повторив той самий голос нетерпляче.

— Так . . . хто це . . .?

Наталя ждала відповіді. По хвилині усвідомила, що там повішено тим часом трубку і що вриваний звук дає їй знати про вилучення розмови. Її брови піднялись поволі вгору. Як це так? Хто . . . і чому?

Хвилювання збільшилось. Всякі здогади стали зроджуватись у її голові й відбирати їй рештки спокою. Мимоволі обертала рурку в руці і в задумі поклала її врешті на апарат. Несподівана, незрозуміла розмова з чужим, незнаним голосом розбудила її нерви і сон проминув. Утома лишалась, але думки тепер не давали спокою. Виростали цілі гори проблем. Чому вона так скоро втекла з місця вибуху, чому не взяла участи у рятуванні ранених? Чому не дозволила себе навіть переслухати, втікаючи з того місця? Схоже було, що вона має щось на сумлінні . . .

Може, нахабність Ватутіна і відраза до нього також єпричинилась до її рішення . . .? Син генерала, капітан авіяції й капітан спеціяльних доручень при Московській Воєнній Окрузі Сергій Єфремович Ватутін не давав їй спокою і сьогодні осмілився без дозволу взяти її в обійми . . . після такого короткого знайомства, для Наталі, зрештою, дуже немилого. Про його особу Наталя думала без пасії і злости, але з холодним та крайнім невдоволенням. Не могла стерпіти його нахабного залицяння, відчуваючи ввесь час у всіх його зусиллях тільки гін за її гарним та молодим тілом. Відчувала це так сильно, що не могла здержатись, щоб не сказати йому цього. А він скористав із своєї фізичної переваги . . . До того ж п'яний . . .

Утекла. Втекла від нього, хоч, може, він там і ранений . .? Ах, нехай. Тільки що з цього може бути? Чим вона пояснить свою втечу від влади?

І цей неясний телефон! Від кого це? Хіба міліція! . . .

Раптом здригнулась. Хтось стукав у двері.

Піднялась на лікті і тоді відчула у всьому тілі втому. Проте слухала, а серце забило сильніше.

Стукіт повторився нервово, міцно. Наталя встала, наділа на ноги капці й пішла до дверей.

В її очах виросла висока, одягнена в темне постать з гладко виголеним блідим обличчям. Дощ яснів великими краплями на кляпах ґумового плаща. Наталя не могла пригадати, щоб коли-небудь бачила це обличчя.

— Товаришка Наталена Києнко?

— Я . . .

— Дозвольте вступити.

— В справі . . .?

— У вашій справі, товаришко.

Наталя думала коротку мить. Не пустити? Пустити?

Відступила крок назад, виказуючи коротке запрошення. Гість подякував легким кивком голови і зайшов у кімнату, знімаючи капелюха. Не сідав і не роздягався. Наталя примкнула двері, устигши одним поглядом оглянути його високу постать, що крім загадки мала в собі щось нез'ясовано артистичне, мистецьке.

Стояла перед ним, очима вимагала пояснень . . .

— Ви . . . телефонували?

— Я.

— Ви не закінчили розмови . . .?

— Я знаю. Ви ждали при апараті? Вибачте . . .

Його прохання не було низьке. Він лишався високим, як і був, і Наталя не могла уявити собі його похиленого. Це не було з його раси.

— Я не гніваюсь на вас . . . — почала звільна. — Ви бажаєте докінчити вашу розмову . . .? Я вас не знаю і ніколи не бачила.

Закінчила енергійніше, і її очі вимагали вже виправдання його відвідин.

— Товаришко Києнко . . . — гість замовк після цього, і Наталя знов дістала враження, що він добирає слова. — Товаришко Києнко . . . я прийшов сповістити вам . . . Та ще перед тим я хочу вас прохати . . . бути сильною . . . зціпити нерви.

Наталя дивилась на нього ясними, широко відкритими очима. Там таївся запит, але вона не висловлювала його. Вона застигла у своєму вичікуванні.

— Я вас не розумію . . . — вишептала про себе.

— Ви мусите зціпити себе — кинув, стягуючи брови. — Я прийшов вам сказати . . . ваш батько, професор Михайло Скит-Київський годину тому . . . закінчив життя.

Наталині очі відкривались щораз ширше й ширше і на її обличчі звільна виростала смертельна блідість. Гість гіпнотизував її просто своїм зором, і вона не могла відірвати від нього зіниць. Нижня губка осунулась. Може, перед нею стояло явище не з цього світу. Наталя в цих хвилинах змінилась страшно.

— Як . . . ви кажете . . .? — вишептала ледве чутно сухими устами.

Гість посилив гостроту свого зору. Вона мусіла відчути силу волі, що променювала на неї з того обличчя, зосередженого тепер зусиллям передати їй крайню витривалість на вислухання всього, що доля їй сьогодні приносила в чорному, сумовитому дарі.

— Вам не можна піддаватись ударам, — кусками важкого мармуру падали слова над її головою. — Ви ж дочка вашого батька. Ваш батько загинув сьогодні . . . добровільно!

Може, йому здавалась, що вона не все розуміє; він замовк і чекав, коли її зір дозволить йому відгадати в неї знов здібність сприймання.

— Загинув . . . висадивши себе разом з атомовим інститутом.

Її уста змінились на дві мертві, білі риски, очі зайшли туманом нестерпного болю.

— Дайте . . . мені . . . спокій.

Він замовк. Замовк, щоб дати їй цю потрібну хвилину спокою для зосередження думки і для зрозуміння становища, що в ньому опинилась вона тепер, після смерти батька.

А Наталі в голові шуміла тільки одна певність: тоді, коли нею кидала катастрофа, тоді, коли вона думала про захист і про оборону, тоді саме її батько гинув серед експльозії і шаленої смерти, гинув у своїй поставі з тим невідлучним добрим усміхом на устах, що його так у нього любила Наталя . . .

Її батько загинув! Загинув, не сказавши ні слова, не передавши їй ніякого прощання, нічого . . .! Загинув . . . але чому?! Чому?!

Її великі, широко відкриті очі шукали відповіді на цей запит у цього високого, поважного чоловіка, що так спокійно поводився в її приявності, так поважно й так тихо. Заговорив тоді до неї.

— Зберіть сили . . . Мусите себе опанувати. Вам не можна бути тепер слабою! Мусите тямити . . . що ви дочка свого батька . . . Великого батька!

Наталя стояла просто надлюдським зусиллям. Часом не добачувала нічого навколо себе, мов би її оточувала мряка, часом бачила надзвичайно ясно. А все це діялось неначе поза її свідомістю.

На порозі ще пристанув: — »Бережіться ворогів . . .«

Незвичайний гість говорив понуро.

— Мене можуть кожної хвилини арештувати... Я спішив до вас, щоб передати вам останнє прощання вашого батька... Прошу, візьміть оці два листи... Бережіть їх. Це останні листи вашого батька! ... Сьогодні сталось багато для історії нашого світу... Зрозумійте подію, що її героєм став ваш великий батько...!

Вложив їй у мертву руку два білі коверти і не міг здержатись, щоб з глибоким співчуттям не доторкнутись її рамен. Коли вона не реаґувала, стиснув міцніш.

— Опануйте себе... Спокій буде вам потрібний! Ваш батько вірив, що ви зумієте перенести біль по його втраті... Я вірю теж. Мене... згадайте часом... асистент вашого батька... доктор Іван Жарина... Прощайте.

Завернув поволі до дверей. На порозі ще пристанув. Щось хотів сказати, може, навіть багато дечого, та наморщив тільки своє високе чоло і глянув на неї гостро, міцно.

— Бережіться ворогів... Бережіть батькових листів! Тямте, що він вложив у вас усе своє останнє довір'я...!

Тихо зачинились двері і тихо у віддалі розгубились кроки.

Як у сні, підійшла Наталя до свого столика й автоматично заховала листи. Зробивши це, випросталась, глянула довкруги себе, по пустій кімнаті, не здивувалась навіть, що так чорно тепер тут; підняла руку до холодного чола, спробувала потерти, нестерпний біль над очима... та наглo світ розгорівся біля неї червоними, гарячими латочками, і Наталя без зойку повалилась на землю.

Глухий відгомін завмер серод мовчазних байдужих стін.

II.

Старий, сивий уже чоловік усміхнувся злегка і недбалим рухом відкинув недокурок. Мимоволі побіг за ним очима, та білявий кусок папіроски зник уже в просторі, схоплений подувом зовнішнього вітру.

Поїзд дуднів одностайно чепурними селами та згарищами метрополій. Довкруги видніли ще вирви від скинених бомб, хоч давно вже змовкли далекобійні гармати і моторошні повітряні шуліки сріблистих ескадриль.

Небо вже не горіло небезпекою. Вона зійшла вниз, між людей і притаїлась у їхніх усміхах, у поведінці, в думках.

— Для мене цей простір уже неприступний. Мене там надто добре знають. Я на жаль, на превеликий жаль . . . не можу туди заглянути.

Молодий чоловік, худий і високий, відвернувся від вікна. Збомбардований краєвид змучив його, а слова товариша подорожі зацікавили.

— Не розумію вас ясно . . .

— Бачите . . . я двадцять чотири роки працював на тих просторах. Як інженер, як летун і як політичний комісар. Тим останнім був я довго . . . дев'ять років. Багато бачив я за цей час, та тепер немає там аґента, щоб не знав напам'ять моїх відтисків і моєї світлини. Мусіло б статись щось незвичайно важливе, щоб я заглянув туди ще раз.

— І за цих двадцять чотири роки ні разу вас не зловили?

Сивавий поважний пан усміхнувся. Біля його уст гралися дрібненькі зморщки пережитого, що надавало його обличчю нерозгадної, ввічливої маски, а очам спокійного світла досвідченої життям людини.

— Чи раз . . . Шість разів був я заарештований. П'ять разів я тікав. Шостий раз вислали мене під розстріл . . . Арешт мій спричинив тоді багато . . . Генерал Сокольніков

поїхав тоді до ССС... Здеґрадований і засуджений на п'ятнадцять років примусових робіт...

Молодий чоловік прислухався із ростучим зацікавленням.

— Що це таке ССС? — спитав у перерві.

— »Сектор Секретного Строїтельства«. Дуже велика область, але ніхто не знає докладно її кордонів. Вони змінюються. Мені самому досьогодні ще невідомо, що саме там будується і над чим там працюють. Ні один наш чоловік не встиг подати відтіля вісток. Гинув скоріше, як ми встигали його заступити новим. Там незвичайно суворий контроль. А життя людини у них... вам відомо.

— Відомо, — погодився молодий чоловік.

— Я переконався сам, коли мене засуджено таємним судом на розстріл. Судова розправа тривала дві хвилини. Було тоді більше таких, як я. Кожному присвячено тільки дві хвилини для ствердження ідентичности. А для певности, що не втечу, розстріл мав відбутись не з допомогою екзекуційної чоти з крісами, старшинами й цілою парадою, але звичайним наганом... що вже був приставлений до мого лоба... неприємне враження. До сьогодні відчуваю холодний дотик... ось тут.

Поважний пан відгорнув рукою волосся з скроні і вказав виразно пальцем в одне місце, що нічим не різнилось від інших, подібних місць. Хіба спомином про холодний дотик...

— І що вас врятувало?.. — спитав півголосом заслуханий молодий чоловік.

— Налет німецьких бомбовиків. Старшина НКГБ, що мав розстріляти, вирішив, що така парада мусить відбутись у повному спокої, і з цією метою залишив мене в камері... а через дві хвилини на будівлю впали бомби. З-під звалищ довелось мені вилазити пів дня... але все таки це було багато краще, як стояти під наганом.

Тому теж, може, тепер зрозумієте цей своєрідний сантимент, що я його відчуваю до... німецьких летунів.

— Ваші спомини були б дуже цікаві, коли б ви їх видали окремою книгою.

Старший пан поглянув мрійно у вікно.

— Безперечно... І забезпечили б мене матеріяльно на всю старість. На жаль... ви знаєте, що таке державна

рація і державна тайна . . . Це дві колодки, що замкнули мені уста. Моїх споминів не можна публікувати . . . широкому загалові.

Поїзд мчав. З лівого боку, у перспективі піль проповзали руїни якогось фабричного комплексу, а трохи далі стояли серед нив самітні жінки і, випроставшись від роботи, приглядались до довгого експресу. Потім знов розвинулась смуга рівнини, поросло́ї зеленою травою вчасної весни.

— Яке ваше враження з довгого перебування в цій країні?

Сивавий добродій витягав якраз свіжу папіросу і, почувши запит, здержався на хвилину. В його очах появилась задума, коли поглянув на свого розмовника.

— Моє враження таке багате, що я не зможу вам його коротко передати. Це прегарний край, там хочеться жити, працювати й діяти... Зокрема полонить Україна й Сибір... але полонить тільки тих, хто не примушений там жити і хто може кожної хвилини виїхати геть.

Полковник Аллен Ленді змовк, мов би йому важко було говорити.

— Поза тим є одна річ, що її в нас, на Заході, майже ніхто не хоче розуміти. Це питання немосковських народів. Звичайно, його дуже просто у нас трактують, направду воно не таке, і хто цього не знає, не повинен зовсім забирати голосу в справах Сходу. Якби наші політики могли це зрозуміти . . .!

— На жаль, пане полковнику, ані ваші, ані інші політики цього досі ще не зрозуміли. В цьому, хто зна, чи не криється трагедія останніх воєн.

— Напевно в цьому, напевно, мій молодий приятелю. Бо обидві останні війни мали свій корінь на Сході, і треба зрозуміти Схід, хоч би для третьої війни. Вона йде до нас семимильними кроками і вона заскочить нас так само, як заскочили попередні . . .

Молодий чоловік глянув на годинник на своїй руці і показав його мовчки старшому. Цей кивнув головою. При цьому посміхнувся й додав жартом.

— Не посмійте його денебудь у Москві залишити самого. Найчесніша людина на тих просторах ледві чи поверне вам його.

Засміялись обидва, і сивавий добродій нахилився до свого співрозмовника.

— Хочу використати ще кілька хвилин і дати вам кілька порад. Не робив цього я досі навмисне. Ви краще їх затямите тепер. Працювати вам доведеться багато легше, як мені, чужинцеві, хоч би з огляду на мову. Мені все доводилось твердити, що моя мати була черкеска і з того в мене такий трохи чужий акцент. Але не забувайте одного: вас підозріватимуть на кожному кроці у всьому лихому з хвилини, коли переїдете кордон східньої зони. З цього моменту мусите пам'ятати про все, що вам утруднить діяльність і навіть просту комунікацію. Злодійства, крадежі, припадкові атентати — все буде спрямоване на те, щоб вам укоротити життя невинним способом і щоб тим способом позбавити людей Заходу охоти заглядати на цей простір. Хоч би ви хотіли жити, як найбільший пустельник, — все одно за вами слідкуватимуть і не дадуть вам ні хвилини спокою. А ви мусите там діяти . . . Ви ж не прочанин.

— Дякую.

— Моя довголітня практика — вів далі полковник — показала мені, що багато краще не скриватись до максимуму зусилля, але навпаки, наводити хортів на фальшивий слід умілою грою. Вони мусять бути зацікавлені вашою особою; тоді житимете довго. Вони завсіди надіятимуться щось нове про вас вивідати, натрапити на слід якоїсь широкої мережі і тому вас будуть охороняти. Ви мусітимете крутити так, щоб там, на горі, у централі, де будуть сходитися всі вістки про вас, не могли ніколи розгадати цього ребусу, що його ключем будете ви самі. Якщо вас розгадають — ви пропали. Якщо ж будете оминати всякого контакту з ними, тоді для певности, щоб ви не могли більше шкодити, уб'ють вас спотиньга при першій нагоді. Розумієте?

— Розумію, полковнику. — Молодий чоловік притакнув, відгадуючи таємний сенс, що крився в такій саме пораді. Приглядався при цьому, як полковник закурював папіросу протягом останніх хвилин. — Хвилювався.

— Ви, може, не повірите мені . . . — провадив полковник, спрямувавши зір у долівку — але я справді полюбив вас дуже за останній рік, відколи ви попали в моє товариство. Я не боюсь за вас . . . але я дуже радо приділив би вам ще когось на цю дорогу. На жаль, бракує нам людей . . . Лише

там ви відчуєте, що значить гратись із смертю. Ви будете її відчувати на кожному кроці, навіть серед чотирьох бетонових стін. Навіть в обіймах найкращої жінки Москви ви не повинні забувати, що смерть стоїть за вами і жде догіднього моменту. Навіть у найрозкішніших хвилинах, що їх людині дає Натура, ви будете відчувати тривалий холод на плечах і рефлексію в мізку. Це бо символ цієї країни. Говорю вам це не тому, щоб вас залякати, або що я не вірю у ваші здібності . . .

Полковник був справді зворушений. Це видно було із способу палення папіроси. Він не ковтав диму, а просто викидав його з уст, як зайвий тепер баляст. А проте держав папіросу між губами.

— Я взагалі ще ні з ким і ніколи так багато не говорив, як з вами . . . але мені було б дуже жаль, якби мені дали знати, що ваше ім'я треба вичеркнути із списка моїх співробітників. Не зробите мені цієї прикрости . . .?

— Буду пильнувати, полковнику . . . Одначе якби щось сталось . . . не забудьте про мою матір у Шкотії . . .

— Знаю. Та я вірю, що ви самі складете їй звіт із своєї далекої прогулянки. Якби не останні події . . . я не висилав би вас туди. Та наш Форін Оффіс занепокоєний неясними доносами нашого посольства про вибух цього інституту в Москві. Ви орієнтуєтесь уже в хаосі тих повідомлень; не забудьте тільки, що цей вибух дуже нагадує мініятюру вибуху атомової бомби. А це вже має для нас деяке значення. Розвідка давно вже передає, що Совєти працюють інтенсивно над конструкцією атомових бомб, але, знаючи їхній індустріяльний потенціял, ми могли бути покищо спокійні. Одначе цей вибух . . . міг бути навіть не припадковий. Могло скоїтись просто лябораторійне нещастя. Але все таки він доказує, що вони вже аж так далеко! Якщо Совєти мають опановану зброю, тоді нам доведеться попрощатись із спокійними днями та ночами над Темзою. Я рішив вислати вас просто тому, що не маю нікого кращого. Говорю це зовсім щиро . . . та ви не зробіть мені прикрости. Досі ви не працювали ще в таких умовах і в такій ділянці, але я надіюсь, що ви й тут дасте собі раду.

Полковник хвилинку думав.

— Ще про той вибух . . . Я підозріваю тут певний підступ Москви. Цей крик про американський атомовий егоїзм і цей аж підозрілий гін до миру якось цікаво суперечать

останньому вибухові в Атомовому Інституті. Взагалі мені неясна ця справа. Деякі подробиці вказували б на те, що вони самі спричинили його для закриття перед світом чогось іншого ще . . . Адже, як ніколи, всі їхня преса подала широкі вістки про вибух у Москві. А коли я до того усвідомлю собі, що вони десь будують або вже збудували окреме місто фабрик для продукції атомової енергії . . . стає це все ще більш неясне. Скільки я їх знаю, вони таке місто збудують, якщо воно вже не готове. Ми не маємо ніяких вісток з колосального простору Совєтів і ми нічого не знаємо, що там робиться, хто там і як над цим працює. Цікаво знати положення цього міста, на карті, — побіжно докинув полковник, похитуючи з недовір'ям головою. Сам, мабуть, своїм мріям не давав віри. — Це місто може бути і під землею . . . З тим треба рахуватись. Та це не основне тепер. Ви розгляньте докладно цю дивну експльозію в Москві і, якщо за кілька тижнів розв'яжете цю загадку . . .

В очах полковника було повне признання. Він не докінчив. Не треба було слів.

— Спасибі, пане полковнику. Я буду дбати, щоб цю справу розглянути не тільки тому, що я тепер з вами працюю . . . — молодий чоловік глянув у вікно — але й тому, що це відтинок боротьби проти мого ворога . . . ворога мого народу.

— Я не входжу в подробиці — озвався на те полковник — але дам вам одну раду. Носіть пістоль напоготові. А коли прийдеться вже його вжити . . . стріляйте завсіди перші. На чверть секунди скоріше, як ваш противник. Тоді ми напевно ще зустрінемось. А цільте при тому добре! Тому кажу вам сьогодні: »До побачення!«

Молодий чоловік підвівся.

— До побачення, пане полковнику, — сказав виразно, і під скрегіт гальм дві міцні долоні передали одна одній взаємне побажання.

Поїзд увігнався в невелике містечко з червоними дахами й садами голих ще дерев. Полковник вийшов з купе, а його молодий товариш ще кілька хвилин стояв непорушно при вікні, задивлений у зовнішній світ із думками, що приховались за важким серпанком незнаного й небезпечного... куди небезпечнішого від того всього, що досі йому довелось у житті пережити.

Носіть пістоль напоготові... стріляйте завжди перші...

Гальма закричали на сталевих колах всіма голосами. Залізні шини розлетілись багатьма раменами від основного шляху; відсапнувши туманами водяної пари, експрес став перед станційним будинком.

Здовж поїзду забігали залізничники, обстукуючи вагони, та англійська військова поліція у малинових шапках.

— Прошу виходити . . ! — летіли накази.

Разом із цілою низкою осіб вийшов і молодий чоловік, одягнений у сіре легке пальто та м'який капелюх. В руках держав невеличку шкіряну течку, масивно замкнену на три ніклеві замки.

Автоматично уформувався довгий хвостик, і посуваючись разом із ним, молодий чоловік добрів до муру військової поліції.

Витяг документи й показав. Поліцист оглянув, кинув оком на обличчя власника, незначно виструнчився й уважно віддав папір. Молодий чоловік перейшов далі у напрямі іншого поїзду, що стояв у віддалі чотирьох сот метрів.

Не міг здержатись, щоб не оглянутись позад себе, і тоді помітив під стіною станційного будинка самітну постать у чорному плащі, що кивнула на його приязно головою. Старий полковник не міг собі відмовити цього короткого, останнього, може, прощання. Мимоволі в серці молодого чоловіка загорівся посмак тепла і дружби, що зав'язується тривалими вузлами лиш у деяких випадках. Усміхнувся бадьоро, кивнув головою на знак зрозуміння і пішов далі вузькою стежиною побіч шляху.

На полі важно лягав хвіст густого, чорного диму совєтського паротягу, а примружені очі темно-одягнених залізничників цікаво приглядались до одинокої постаті, що в сірому пальті наближалась до них.

Далеко, позаду лишилися білі китиці пари европейського експресу. Тут панував вугільний сопух і чорний, товстий дим Азії . . .

Понурий поїзд ще стояв, коли в станційному будинку худа, бліда рука аґента сягнула по телефонічну трубку, а горловий голос, заговорив:

-— Какой то новий . . . Совсєм новий. Сіре пальто, сірий капелюх, бронзова течка, високий ріст. Неінтеліґентний. Да.

Бліда рука повісила трубку. Під вулканічний вибух чорного диму совєтський поїзд рушив у дорогу. Супроводила його єхидна усмішка з поза блідої, худої долоні . . .

III.

Пекло поволі завмирало останніми відгуками стін та зламаних траверз.

Підземелля здригалося ще нервозним дрижанням землі після експльозії, стеля тряслась від могутніх ударів цілих бльоків, а проте залізо й бетон видержали. Неначе велика клітка, підземелля масивно відбивало всякі удари на свою цілість, хоч його нутро гепало несамовито за кожним разом, як людина, добивана на смерть поваленими смереками. І врешті велика могила понуро замовкла.

Тільки десь тихенько шуміла тонка струмина води, може, з дощу, що безперервно падав, може, з розбитого водопроводу. В кроміщній темряві блимнуло світло, непевно розглянулось довкруги і задержалось на розторощених дверях. Поволі виростала калюжка води, присипана порохом і нечиста, а все таки відважна й зухвала своїм тихим і неномітним прибуванням. Пил і дим снувалися звільна над місцем катастрофи. Всередині блукало світло, а рука, що керувала ним, нервово дрижала . . .

Невже так виглядає кінець . . ?

При кожному русі тіла якісь дивні болі вогнем припікали під шкірою. І при цьому здавалось, що тіло неначе легше, неначе не своє власне. І долоні свербіли міцно. Може, від пилу . . ? Може, від . . . газу?

Чужою мовою шепнули висохлі й пилом заповнені уста.

— Загинути . . ? Так скоро?

Коли калюжка води доплила до ноги, рука захланно черпнула і вогкий верх долоні притулила до губ. Пекли, але вода була водою. Повторений рух справив приємність.

Знов блимнуло світло ліхтарика. Полизало білу шкіру рук, вогку від води .Зупинилось на пальцях, на долонях. Дивно, нічого їм не бракує, а так сверблять . . .

Полинув шум. Упала десь у румовищах цегла. Постать відлипла від стіни й ворухнулась. Почухала долоню, раз і другий, Біль вогнем запалав на цьому місці. Нерви подали до мозку алярм. Біль глибокий, тривалий. Що це могло бути . . ?

І як все це власне сталось? Що це за вибух? Чи вибухнув маґазин муніції поблизу? Чи може . . . ні, неможливо. Це дурне. Це недоречене. Ніхто не жив би тепер тут. І взагалі це неможливе. Про це не треба навіть думати.

Але часу все таки не можна даром гаяти. Треба думати, думати про рятунок. Треба вийти звідси, поки не пізно. І тут таке дивне, задушливе повітря і вода в калюжці збирається, повзе поволі в глибину камери. Очі, що стежили за нею, пригасали, світло ліхтарика грозило згаснути. Лиш траверзи стояли непорушно, мертво, як великі, смертельні ґрати середньовічної в'язниці. В очах ці ґрати навіть у темряві чорніли й зеленіли дійсністю . . . і враз у тих самих очах спалахнула надія. Змучені зіниці блимнули ясніше. Може, привид? Ні, не привид.

Це ж зірка світить у шпарі, помилки не може бути, це напевно зоря, це вільне небо, перехід, вихід! Немає двох думок, що це воля! Трохи праці . . ! Трохи праці тільки!

Руки сильно пекли. На обличчі виріс дрібний піт. Коли ж долоні діткнулись лиця, не тільки у них, але й на обличчі біль дав себе відчути. Поволі наростав і поволі, протяжно припікав вогнем доторкнуте місце. Нервовий біль . . ?

Воля манила, наказувала йти вперед. Організм, призвичаєний виконувати важку працю, вперто держався витканого пляну. Вперто розгрібав пораненими болючими руками пісок. Щоб тільки побільшити отвір, щоб дістатись назовні . . .

Раптом нова думка схвилювала уяву. Зовсім забув . . .

Де ж Петро? Він же ж відійшов був кудись, невідомо куди. Казав, що йде на підслух, казав, що йде відкрити щось дуже важливе, прохав його бути тут із готовим до стрілу револьвером на всякий випадок. На всякий випадок, бо щось дивне діялось у цій будівлі сьогодні. Так багато старшин міліції й війська . . .

Де тепер Петро? Чи шукати його? Чи поглянути, бодай, у напрямі куди він пішов . . ?

Звалища заступили дорогу. І тут звалища. Ніде їм кінця немає . . .

— Пітер . . ! Гелло, Пітер!

— Де тут його найти . . ? Хоч слід . . .

Як легко можна помилитись! Не розпізнати ніг від колод! Усе запорошене, все роздавлене, накрите руїною . . .

Він видобув з-під верстви пилу обличчя. Було тепле. Але грубезний трям, що ліг упоперех грудей, витискав останні краплини життя з його тіла.

— Пітер, не чуєш мене . . ? — ворухнув головою, пробував відкрити очі. Врешті сягнув до кишені, добув малу алюмінієву плящинку і ткнув відкриту до ніздрів. Разом із пилом увійшов туди амоніяк. Раз, другий.

— Пітер, чуєш мене . . ?!

Довкруги було тихо як у великій труні. Навіть пил уже не обсувався. Все стихло й заспокоїлось подихом загальної, великої смерти.

Повіки, навантажені пилюгою тинку й старого муру, трохи відкрились, очі глянули і знов важко закрились. Повіки знов пробували піднятись. На устах, у світлі ліхтарика виріс вираз страшного болю. Губи ворухнулись, неначе б хотіли щось говорити.

— Пітер, мій товаришу . . . — глухо прошепотіли уста над півмертвим — Пітер, товаришу мій . . . тут тебе доля наздогнала . . .

Губи знов ворухнились. Капітан Рефрей нагнувся до самих уст, щоб не пропустити ні слова.

— Я спостерігав усе . . . потім зійшов тут униз . . . Слухав. Професор . . . переконував асистента . . . вперто . . . Дай амоніяк . . .

Алюмінієва пляшечка знов запекла свідомість гостротою свого запаху.

— Асистент відійшов . . . Професор спричинив передчасний . . . вибух . . . Не розумію . . . Професор був дивний . . . Раз . . . такий . . . то знов інший . . . дивний . . . Дав лист для дочки . . . І другий лист . . . Асистент заніс . . . Маяковського 45 . . . Квартира . . . 18 . . . Джонні, мені болить . . . ааахх . . . Тікай звідсіля . . . атомова . . . иии . . .

Капітан Джон Рефрей із наморщеним увагою чолом приткнув знову плящинку з амоніяком до носа товариша.

Тепер знав уже багато. Знав майже все. Знав уже в цій хвилині, від чого так сверблять руки і від чого така несамовита легкість у тілі і на чолі в нього виросла глибока борозна.

Товариш опам'ятався. Знов відкрив очі. Та видно було, що це важкі муки. Життя держалось у ньому, але біль приводив щохвилини до втрати свідомости.

— Я умру . . . Джонні . . . як вийдеш . . . дай знати . . . туди. Дуже болить. . . не можу дихати... давить страшно... Джонні. При мені нічого немає . . . Джонні . . . так хочеться жити . . . так хочеться . . .

— Ти не умреш, Пітер . . . Ти житимеш і побачиш ще свій рідний край . . . Побачиш напевно . . !

Зомління зірвало свідомість Амоніяк вернув її знов.

Знов задушливий, гарячий шепіт гомонів посеред руїн.

— Знаєш . . . Джонні . . . Професор . . . герой . . . українець . . .

Капітан похилився над самими устами. Говорив виразно, ясно.

— Ваш нарід великий . . . Пітер. Будь гордий.

Очі заходили мрякою. Біль відбирав спроможність думати, викривлював світ у жахливі контури.

— Джонні . . . тікай . . . Тут діє радіоактивність . . . тікай!

— А ти . . ?

— Умру . . . але болить . . . ооох . . . як болить . . . Джонні . . . приятелю . . . ти мені допоможеш . . . дай . . .

Капітан Рефрей слухав з наморщеним чолом, і різні думки виростали у його мозковій матерії. Його найкращий друг гинув на його очах у найважчих муках.

— . . . дай револьвер . . .

Зомлів. Капітан приклав ще раз амоніяк. Зрозумів. Усвідомив собі це прохання. Не залишай товариша в такому стані.

Важка й тверда це служба, коли життя танцює на кордоні смерти. Страшна, нелюдська служба. І яка вона разом із тим велика . . !

Рука пекла при дотику заліза. Проте витягнув револьвер з кишені. Думав холодно, старався бути спокійним. Відбезпечив. Заховав позаду. Світло блимало вже слабо. Ліхтарик вичерпувався. Світло кінчалось. І життя супроводило його у вічну темінь безодні . . .

Гасло світло і гасли зіниці товариша.

— Пітер . . . друже мій . . . чи чуєш мене ще . . ?

Очі ледві відкривались. Бачили перед собою нахилене обличчя вірного товариша, але у відповідь з них стали тільки скапувати мовчазні сльози нелюдського болю.

— Пітер, — капітан Джонні Рефрей говорив поволі й виразно. — Пітер . . . на основі закону про розвідчу службу . . . у наглому випадку . . . ім'ям Уряду Його Королівської Милости, я, капітан контррозвідки Джон Рефрей-Кляйтон надаю тобі, Пітер Кривенко . . . звання сотника розвідчої служби за заслуги для . . . для людства. Пітер, товаришу мій . . . чому я так плачу?

Довкруги смертельна тиша, ніхто не хвилював могильного спокою звалених у ніщо мурів.

— Разом ми стільки перебули . . . все разом . . . А тепер тобі довелося впасти . . . — капітан не плакав. Йому тільки здавалось, що в нього очі вогкі. Вони пекли, але вогнем, не сльозами. Він говорив сухо, вривано.

Уста Кривенкові посилились у своєму кривому, болючому вислові. Смерть накладала на них своє тавро. Але смерть не могла їх уже тепер замкнути. Вона мала час . . .

Зате очі придавленого набрали сили, вилізли прямо з ям і глянули з таким проханням, що мертвий камінь не міг би витримати. Прохання було виразно спрямоване і зрозуміння мусіло відбитись у зіницях капітана Рефрея.

Його зір проховзнувся по траверзі, що роздавила груди його товариша, неначе б хотів ще раз, зайвий раз переконатись, що з-під такого тягару ніяке життя не може вийти цілим. Твердий був капітан Рефрей, а проте серце його переставало битись і навіть власний біль застигав у несвідомості.

Годинами міг ще жити й терпіти . . . Але тільки терпіти.

— Пітер . . . дай руку . . . друже.

Витягнув її сам, вложив у скостенілу долоню револьвер і поволі спрямував до скроні. На нього дивились тепер теплі вогкістю подяки очі товариша. Надією на спочинок жевріли вони, як два вуглики серед смеркань цього світу. Уста товариша вже не відкривались, але в очах стояв пам'ятник слави дружбі й побратимству зброї та великому спільному змаганню . . .

— Прощай, Пітер . . . ми там зустрінемось . . . скоро.

На хвилинку пістоль задержався. Капітан Рефрей спрямував його на ціль. Ще пересунув . . .

Очі невідступного товариша кліпнули на спомин, на згадку й останню подяку.

Прощай . . . Ми там зустрінемось . . .

Пил сипнув згори, коли тілом пройшло легке здригання. Постріл загубився серед звалищ. Капітан Рефрей уважно примкнув товаришеві повіки, щоб у них не падав порох колишнього Атомового Інституту, ворожої будівлі, і поволі, поволі висунувся назад. За ним лишився вірний друг і траверза, що поклала міст між життям та смертю. Постояв ще хвилину, шепочучи щось у темряві, і подався назад, залишаючи за собою все, що в нього тепер було на світі, свідомий того, що його самого жде в найближчому майбутньому.

Коли став перед стіною, що замикала йому вихід на волю, не міг здержатись від важкого стогону. Щось умерло в ньому, і він тільки знав у цій хвилині, що саме.

Зовні стукали лопати тих, що прийшли загинути на румовищах Атомового Інституту з наказу влади. Тих, що прийшли рятувати невідоме власною смертю. Смерть бо панувала тут тепер неподільно, і в її царство ніхто не міг вдиратись безкарно.

Ніхто не міг безкарно й звідтіля вийти.

Капітан Джон Рефрей-Кляйтон знав, що його години пораховані, і був змушений убивати, щоб тільки виконати свій останній ще на цьому світі обов'язок.

Супроти товариша він його виконав.

Лишилася ще далека, холодна, а проте рідна батьківщина.

І її ім'я керувало ще капітаном Рефреєм.

IV.

Головними артеріями просувалась така ріка машин і авт, що трудно було рішитись перейти на другий бік вулиці. Блимали зелені та червоні вогні, грубий струм перехожих зникав у пащі метро.

Заясніло червоне світло, і ріка авт увірвалась. Метнулись пішоходці, задріботіли сотні ніг. Самоходи ждали з пригашеними фарами.

Зазеленіла контрольна вежа, і трубки коротких сиґналів сповістили нову зміну напряму. Розсипалась, розрідла маса людей, і стіною рушила навала машин.

Хтось пронизливо скрикнув і разом із тим зазвучали гостро гальма. Знявся гамір, крик, прокльони, ревнули самоходові сиґнали, і міліціонер понуро оглянувся . . .

Доктор Іван Жарина завернув поволі назад на хідник.

Хтось дорікав йому збоку за неуважність, хтось дивувався, як можна на вулиці заснути, до того ще в такому великому місті, як Москва. Причепився міліціонер.

Доктор Іван Жарина відповідав на запити, як у сні, і, заплативши шість карбованців кари за порушення вуличного порядку, пішов своєю дорогою. Скоро забувся цей дрібний випадок. Довкруги линали шепоти й вислови на тему незвичайного вибуху, що сколихнув східнім кварталом міста. Ніхто не знав подробиць, кожний вишукував якусь найбільш припадкову і невинну причину. Можливо, зрештою, що це висаджено гору старої німецької муніції, а можливо, що взагалі нічого не сталось. І після такого пояснення кожний якнайскорше зникав геть. Це повторювалось до знудження, і доктор Жарина говорив прокльони спересердя, коли сотий раз дочував розмову на цю тему.

Ще пройшов кілька вуличок та провулків і, минувши масивний, мурований блюк житлового кварталу, зник у гирлі коридору своєї каменици.

Побіч цікавого віконця сторожа перейшов на пальцях і вдоволено ствердив, що ніхто його не добачив.

Аж до своїх дверей, що скрипіли на другому поверсі ніколи немащеними завісами, не зустрів нікого. Все таки для певности розглянувся, а тоді вклав ключ до замка. А ставши на порозі, уважно придивився до камінної долівки. Його вогкі підошви позалишали сліди, і доктор Іван Жарина добув із-за дверей мітлу та старанно позатирав ці сліди за собою, радіючи, що вони так швидко зникають на фоні пісковйку.

Після цього всього двері його кімнати зачинились, і ніщо не могло показати, що всередині діятимуться якісь незвичайні речі.

Передусім зараз за порогом доктор Жарина зняв черевики з ніг. Подумав при цьому, що вони вимагали б уже направи, але в нього замало на те часу, щоб віднести їх у ремонт. І зрештою, навіщо їх направляти . . .? Для кого . . .? Доктор Жарина добре почував себе і в подертім обув'ї.

На хвилинку, правда, замислився. Якесь нове враження склалось у нього, коли нагадав собі пару глибоких, великих очей, що з таким страхом слухали його новин. Але потім махнув рукою й подався з черевиками до своїх кімнат.

Загорілось світло. Ледь-ледь пробивалось воно через бруд і порох, що нависав на прозорому колись склі, але це не спонукало доктора Жарину до зайвих порядків. Коли струмина світла заглянула під невиразне ліжко, за нею заглянув і доктор Жарина і, спершись на власних колінах, дістав з пороху свої старі вигідні капці. Доктор зняв із себе вогкий плащ і розвісив його на кріслі. Після цього заходився розпалювати в печі. Коли дрова запалахкотіли, доктор випростався й розтер крижі від болю. Пальто присунув до печі, і старе сукно скоро стало парувати, а доктор, знавши капелюх з голови, піддав його тому самому процесові прискореного висихання. Так бавився, може, з пів години. Пальто й капелюх були сухі. А черевики поволі доходили. По кімнаті розпливалось приємне тепло, і доктор присів за столом, уважно витягнув декілька зшитків і книг і розклав їх перед собою. Ще уважніше добув із шухляди пачку папірос, вийняв мундштук і вложив туди. Закурив. Потягнув раз і другий, придивився, як вогник гарно обсмалив недокурок папіроси. Висмарував старим

попелом і вкинув до попільнички. Недокурок сам собі пожовк від решток диму. Доктор зробив це саме з другою папіросою, з третьою і так робив доти, поки попільничка не наповнилась недокурками. Тоді придивився до цієї роботи, а скупий усміх осяяв його виразні уста. Врешті закурив справді й простягся в кріслі.

Доктор Іван Жарина був наскрізь реальною людиною. З цієї причини він ніколи не робив порядків у себе дома, бо вважав, що рано чи пізно порох і так накриє все. Тим самим світоглядом пояснював він свою відносну байдужість до всього зовнішнього світу. І так колись доведеться померти. Наука була вартістю, гідною більшої уваги, і він цій науці присвячував усе своє життя. До сьогодні. Бо сьогодні доктор Жарина відчув у себе щось інше в організмі, крім мозкової субстанції, і це останнє відкриття більш його займало, як факт, що Атомовий Інститут вилетів у повітря. Згадавши про Атомовий Інститут, доктор Жарина все ж таки змінився. В уяві виріс образ старого професора. Слово по слові він пригадував собі розмову з професором, страшну несамовиту розмову; докладно кожний рух професора в цих останніх хвилинах. Тільки не розумів дрібнички . . . чому професор не дав йому зразу двох листів, а приносив по одному. Неначе не панував стовідсотково над нервами. Професор теж мусів переживати страшні хвилини, коли його рішення набувало конкретних форм, коли він показував асистентові лист Політбюра, що зобов'язував його з того дня про кожний день своєї праці звітувати безпосередньо до Політбюра. Професор тоді вперше зрадився з своїм пляном, а за три години його рішення набуло конкретної форми прощання з світом. До дочки тільки лист . . . два листи. Може, у них щось важливе було . . . .? Може, професор цього не сказав. Він взагалі мало балакав, годину пізніше зате заговорив голосно . . . на цілий світ.

Доктор Жарина усвідомлював собі слово по слові професорів усний заповіт, усвідомлював, що ці великі хвилини рішали його долю. Він же міг побігти на першу станицю міліції повідомити владу про жахливий намір божевільного професора . . . а проте доктор Жарина цього не зробив.

Не міг найти влучної відповіді. Але не могло йому поміститись у голові, щоб він мав зрадити професора, людину науки; щоб мав зрадити перед неуками саму науку . . .! Це він ясно усвідомлював.

Наука була солідарна. Була святою. Держала себе на висоті великого завдання серед людства. Не сходила із свого таємними хмарами овіяного Олімпу. Крізь мряку зневаги дивилася на зусилля слабких нерозумних людей.

За таких вважав доктор Жарина всіх, хто не мав з наукою нічого спільного. І був послідовний у своїй думці.

Професор Скит-Київський офірував своє життя, гинучи під звалищами Атомового Інституту. Наука взяла ще одну жертву . . . та тут доктор Жарина не міг собі відмовити того, що для нього ще вчора було б тільки порожнім звуком. Наука взяла свою жертву в ім'я добра людства. В ім'я добра цього далекого й чужого людства професор Скит-Київський висадив себе в повітря разом із кузнею найстрашнішого елементу таємних сил натури.

Телефон . . .?!

Різкий дзвоник вирвав його силоміць із задуми й наказав піднятися з місця.

На порозі дальшої кімнати зсунувся йому з ноги капець; цілу хвилину силкувався доктор Жарина натягти його на ногу. Тим часом телефон різко дзенькнув щось зо два рази. Доктор знизав плечима, підніс слухавку й позіхнув при цьому, неначе з найміцнішого сну зірвався. Сонним голосом спитав, хто саме до нього говорить. Додавши своє прізвище, не забув пригадати незнайомому, щоб скорочувався до потрібного мінімуму, бо доктор Жарина має роботу . . .! Наукову роботу!

Телефон відповів на свій лад. Якби хтось був спостерігав доктора Жарину, напевно помітив би зміни на його обличчі під час телефонування. У всякому разі доктор Жарина трохи зблід.

Його голос забринів тепер цілком інакше, трохи нервово, трохи нетерпеливо. Тільки очі лишалися такі самі, холодні й зрівноважені, спокійні й опановані.

— Не розумію вас як слід . . . прошу, повторіть виразно й скажіть мені, що ви при здоровому розумі.

Телефон знов відповів щось. Доктор Жарина аж зігнувся, запитуючи.

— Інститут . . .? Атомовий Інститут вилетів у повітря . . .?! І ви це мені так спокійно говорите . . .?! Ви . . . ви . . .

Доктор замовк. Телефон заговорив знову. Його звук скреготів у кімнаті відгуком якогось нереального світу, а

зміст цього звуку не вміщався в чотирьох стінах кімнати. Тут було тісно для нього.

— Що ви мені кажете! Атомовий Інститут вилетів у повітря! Але як, яким способом . . .?! Та ж ви знаєте . . . а хто ви передусім, прошу вас!?

Телефон гаркнув коротко. Доктор прибрав міну повної поваги. Та очі його лишалися такими самими, може тільки трохи іронії забарвило їх.

— Я ж кілька годин тому покинув Інститут у порядку; і не розумію . . . що?!

— . . . .

— Так і тому кажу, не розумію, як це могло статися. Може, ви помиляєтесь, може, це просто не Інститут . . .?

Може, ви помиляєтесь, може, це просто не Інститут . . .?

Там поблизу є авіяційна виробня . . . так?

Але голос у телефоні не тільки не помилявся, а ще й насварив доктора Жарину за його припущення й примусив зрозуміти таки врешті, що Атомовий Інститут вилетів у повітря і що це матиме великі й страшні наслідки вже в найближчому майбутньому. Першим із тих наслідків буде те, що докторові Жарині не можна виїхати з Москви тепер нікуди; він мусить віддати себе в розпорядження влади. Чи йому це зрозуміло . . .?

Доктор Жарина кивнув головою, що зрозуміло, і так сказав в апарат. Після цього слухавка була покладена, і доктор Жарина усвідомив, що Атомовий Інститут »офіційно« вилетів у повітря. Таке ствердження мало своє значення для нього, бо воно доказувало, що часописам дозволять публікувати про катастрофу деякі інформації. Перша з них уже долетіла до вуха доктора: саботаж!

С а б о т а ж!

Міністерство оборони повідомило доктора Жарину про факт вибуху і не домагалось від нього ніяких інформацій. Воно просто констатувало факт, що доктор Іван Жарина, відомий фізик і дослідник атомової енергії, живий і здоровий, не загинув під звалищами Інституту.

Доктор Жарина не надавав цьому значення, але за кілька хвилин знов подзвонив апарат, і на цей раз якийсь сухий голос повідомив його, що міністр оборони жде його через десять хвилин на місці катастрофи. Доктор буде такий чемний і негайно туди надійде. Доктор використав цей момент ще для дечого іншого.

— Це ж жах . . . це просто страшне! Адже ж в Інституті був радій . . . шість і пів грама радію . . .! І уран! Це жахливе! Це страшні втрати . . . — доктор Жарина хвилювався при апараті й обіцяв зараз же прибути на місце.

— Міністр жде вас — сухо закінчив цю розмову байдужий голос на другому боці лінії.

Доктор Іван Жарина вже не гаявся. Його очі були холодні й байдужі, але інстинкт наказував діяти. Тінь рішення професора Скит-Київського лежала на ньому важким каменем.

Він одягався. Одягався швидко, щоб не тратити часу й не викликати зайвих підозрінь.

Натягнув сухі черевики і ледве зав'язав їх рештками шнурків, як перед дверима його кватири залунали міцні й незліченні кроки підкованих чобіт, а за цим міцний стукіт заколихав дверима. Так можна було стукати тільки колодочкою револьвера, і доктор Жарина поспішив відчинити.

На привітання зелених одностроїв доктор витріщив очі.

З ним привітались коротко. Вояки заступили двері й інші щілини з наготованими до стрілу пістолями, високий чорний майор та два молодші старшини подались разом із доктором до середини кватирі.

Доктор виправдувався, що він саме поспішає на місце страшного випадку, що одержав щойно телефонограму з міністерства оборони, що міністр жде його, що в нього мало часу та що катастрофа зовсім виштовхнула його з рівноваги.

Це останнє зустріло прихильну оцінку майора.

— Бачу, що ви схвильовані.

Доктор висловив побажання дізнатись про ближчі подробиці. Він не розуміє, як могла скоїтись така трагедія, він взагалі не уявляє собі, що могло статись там, на місці; як міг статися такий несамовитий вибух, аджеж це вибухли радіоактивні елементи, це ж загрожує смертю й важкими пораненнями багатьом людям.

Доктор говорив це швидко й нервово, намагаючись при цьому потрапити відповідними гудзиками до належних петель.

— Ми поїдемо з вами на місце випадку, товаришу докторе, не турбуйтесь.

— Але скажіть мені, ви там уже були...? Що там сталось, як це все виглядає?

— Ніщо не виглядає. Бо нічого нема там більше. Є тільки руїни. Товаришу ляйтенанте, огляньте все як слід, чи мешканець кватирі не виходив з дому протягом останніх годин.

Доктор насторожився. Це не було добре. Слідство...?

Та він опанував себе й не звертав уваги на ляйтенанта, що став заглядати особисто під ліжко й інше барахло доктора атомової фізики, Івана Жарини, асистента Атомового Інституту й заступника ректора цієї — вже історичної — установи.

Ми поїдемо з вами, товаришу докторе.

Майор звернувся сам до доктора.

— Ми хочемо з вами поговорити про те все, товаришу докторе. Ви знаєте найкраще, скільки лиха може накоїти така катастрофа. Так?

— Безперечно — ствердив науково доктор Жарина. — Це страшна річ, такий вибух; проти його наслідків майже немає захисту. Це значить практичного масового захисту...

— А ви не дивуйтесь, — перервав спокійно чорний майор, — що ми перешукаємо вашу квартиру. Ми не сміємо занедбати нічого, що зв'язане із справою цього вибуху. Це справа нашої совєтської держави і нашого

совєтського народу — додав на закінчення й позіхнув собі таємничо.

— Я нічому не дивуюсь — погодився доктор Жарина, застебнувши останній ґудзик.

— А скажіть — тягнув майор — чи такий вибух міг знищити Москву?

Доктор заперечив, але без ентузіязму.

— Засадничо це слабий міг бути вибух, щоб знищити таке місто, як Москва . . .

— Ну, так. Москва велика, — згодився майор. І знов змінив тему, як примхлива дитина. — Ми мусимо вас пильнувати, щоб ворог не захотів вас убити, товаришу докторе.

— Мене убити . . .? Ворог? Який ворог?

— Ну, шпіон. Для ворога Совєтського Союзу має вагу, щоб у нас не було учених людей і не було атомової зброї. А ви в нас велика людина, товаришу докторе.

Доктор погодився із ще меншим ентузіязмом. Його міна зраджувала найвище хвилювання з приводу катастрофи та її можливих наслідків. Він аж горів позірним бажанням бути на місці, де тепер жде його міністр оборони, але очі доктора Жарини, холодно й пильно слідкували за кожним рухом майора і його прибічників, і мозок робив висновки з кожного їхнього слова. Доктор Жарина був насторожений і ввесь час пильнував своєї поведінки. Це коштувало йому багато зусилля, але він відчував, що це принесе йому користь. На останню заввагу майора про можливість замаху доктор Жарина відповів зовсім серйозно.

— Так, ви правильно говорите. Можливо, що вороги нашої країни захочуть послабити нашу силу, дуже можливо . . . А в такому разі ви припускаєте, що професор Київський згинув від ворожих рук? Це було б страшне . . . страшне . . .

Майор говорив знов про щось інше.

— Товаришу докторе, ви нікуди не виходили з дому перед вечором, правда? Бачу у вас стільки робити на столі . . .

— Так, не виходив нікуди. Я мав намір зробити багато ще обчислень, ось бачите, зокрема в ділянці математичного усталення форми реакції урану залежно від збільшення напруги електромагнетичного поля . . .

Майор не слухав цього, а доктор заговорив на наукові теми. Ляйтнанти кінчили трус у кімнаті, розуміється, нічого не знайшовши. Зате вони ствердили авторитетно, що доктор Жарина нікуди не виходив, бо кількість недокурків на його столі свідчить найкраще про його інтенсивну працю.

За кілька хвилин доктор закінчив своє прибирання, і два великі авта повним погоном від'їхали з-під кам'яниці в напрямі насторожених, нащурених вулиць східнього кварталу. Доктор увесь час нервувався, заглядав крізь шибки й дивувався, чому авта так поволі їдуть. Перед їхніми пронизливими сиґналами полохливо розбігались перехожі, вступались машини.

Газети надзвичайним виданням, небувалим навіть у Москві, принесли коротку вістку про вибух, висловлюючи офіційний здогад, що катастрофа була наслідком ворожого атентату і що органи безпеки, напевно, знайдуть сліди кровожерних ворогів совєтського народу й Союзу.

На місце випадку не допущено нікого й нікого не запрошено з дипломатичного корпусу . . .

Доктор вийшов з авта слідом за майором і став, як заворожений. Справді, тепер міг щиро подивляти розміри катастрофи й вигляд того, що залишилося з модерного Атомового Інституту. Тепер не мусів нічого скривати ані перед собою, ані перед чужими. Міг із щирими почуттями приглядатись до цієї піраміди звалищ, що рештками бетону та заліза нагадували правічне право остаточної смерти . . . .

Доктор помітив деяку зміну. Улюблене місце праці лежало перед ним у безладних руїнах хаосу: з нього навіть дим уже не піднімався. Дощ перестав накрапати, і в повітрі висіла якась непевність. Прожектори кидали снопи світла на румовища, докладно роз'яснюючи кожний деталь знищення. Тут був центр вибуху, що випхав шибки на кілометр навкруги. Тут було серце ученого світу Совєтського Союзу. Серце-тепер мертве й застигле . . .

А все таки тільки неясно розумів доктор Жарина вчинок свого професора і сам собі нагадував кожну секунду прощання з професором та кожний момент переконування, що ним він відмовляв професора від його шаленого наміру.

Тоді лунала тільки одна відповідь.

І її доктор ніколи не забував.

— Я не маю сумління передавати чистоту науки в брудні руки . . .

Чистоту науки! Як цінив цей ідеал доктор Жарина! І це був тільки арґумент, що до свідомости доктора пробився найскоріше. Все інше не промовляло до нього, навіть заява професора, що він почуває себе членом іншого народу, і було б історичною зрадою, коли б він віддавав такий винахід і свою працю над ним у руки ворога . . . Доктор Жарина не був переконаний тим арґументом. Ворога . . . Гм, це все таки дискусійне було для нього, хто й де цей ворог. Але наука, наука мусіла лишитися святою й чистою . . . Це так. Так виходило із слів професора, що їх він висловив коротко і тільки раз.

— Вони хочуть зробити з мене масового вбивника . . .

Доктор Жарина пам'ятав проблиск ненависти, що загорілася тоді в старих очах професора. Це був початок великого рішення. Так твориться історія великих людей...

Хтось штовхнув його злегка в плече.

— Товаришу докторе, міністр просить вас до себе.

Урядовий тон голосу не терпів зволікання. Доктор неначе прокинувся. Жвавою ходою наблизився до невеликої групки високих старшин та урядовців адміністраційного керівного апарату. Міністр одягнений був у військовий однострій, в руках держав сталевий шолом. Доктор помітив у всіх старшин такий виряд. Трохи збоку стояла узброєна до зубів автоматичною зброєю сторожа. Доктор привітався й стиснув подану руку міністра. Рука була холодна й тверда. Міністерство оборони було на міцних плечах.

— Товаришу докторе, ви забуваєте, що в нас небагато зайвого часу. Ми дожидаємо вас давно.

Доктор міг виправдатись відвідинами майора НКГБ, але в групі старшин він запримітив вищих службовиків НКГБ, тому ухилився від такої оборони.

— Прошу вибачити, товаришу міністре, я не був ніяк приготований на такий страшний випадок — при цьому доктор глянув схвильовано на руїни інституту.

— Ми теж не приготовані, товаришу докторе, та менше з цим. Завтра я дожидаю вас у себе, в міністерстві, а з цією хвилиною, за рішенням уряду, ви переберете керів-

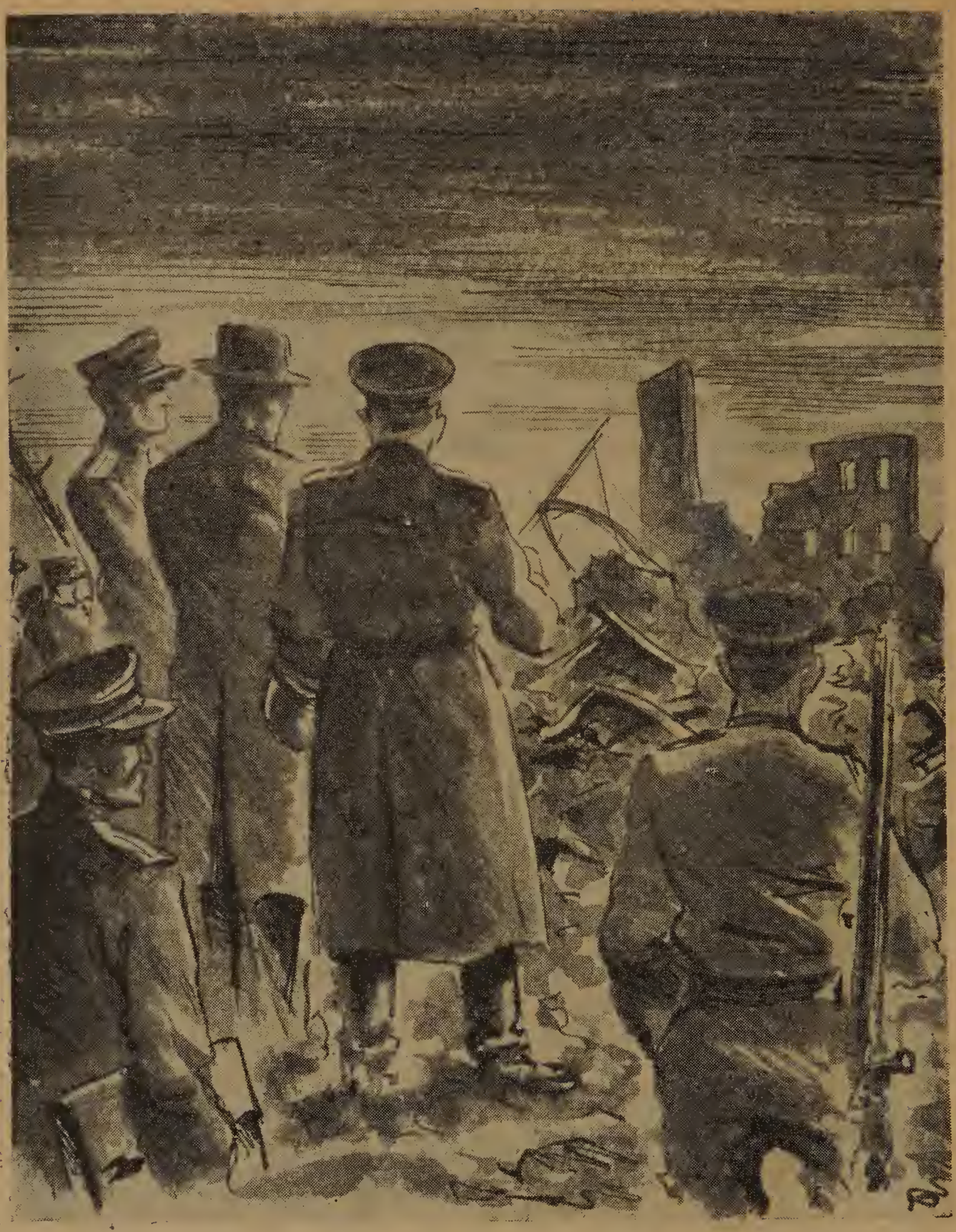

За рішенням уряду, ви переберете керівництво очищувальними роботами.

ництво очищувальними роботами. Інститут мусить за пів року стояти готовим до праці.

— Саботаж . . . — кинув хтось у гурті старшин.

Міністр підніс голос.

— Винних ми найдемо, і вони будуть покарані за нашим законом. Та це тепер не важне. Важне, щоб інститут стояв за пів року на службі нашого народу й держави. Ви, докторе, відповідаєте за це.

Доктор мовчки вклонився. Відблиск прожекторів кидав розсіяне світло на всю групу; на тлі ясних смуг чорними тінями пересувались обриси групи високих старшин.

Міністр звернувся до адьютанта.

— Шаров, нотувати. Всі звалища мусять бути вивезені і площа очищена. Нехай доктор Жарина розпорядиться про всі подробиці. Йому віддається в керування ввесь потрібний апарат. До завтра до вечора скласти план у монтажному підвідділі міністерства. До робіт узяти арештованих з Бутирок та Луб'янки. Договоритися цієї ночі з міністерством внутрішніх справ у згаданій справі. У нас немає зайвого часу, — закінчив міністр і, коротко розпрощавшись, подався із своєю групою до авт, що ждали осторонь.

Решта виструнчились, і його діло скінчилось. Військо держало варту щільним кордоном; йому на зміну приходили нові відділи. Рівномірний шум моторів авт та електромоторів прожекторів розпливався в атмосфері цього страшного вечора й губився десь під тиском свідомости, що Атомовий Інститут не існує. Не існує!

V.

Мала канцелярійна лямпа кидала рівний кружок світла на темний форнір горіхового столу. В сутінку зеленіла на стіні велика карта Евразії, чорними лініями відбивала від білого паперу карта летунських шляхів Европи. Їх збірною точкою на сході була Москва. Відтіля не було ніяких ліній далі на схід. Тут кінчався світ, кінчався цікавий погляд закордону на безконечні простори.

Вказівний палець літнього добродія цілив незмінно в цю саму карту.

— Від міста Чіти на схід, а радше, на північний схід ніхто з наших людей ще не досяг. У Чіті літаки осідають, як на кінцевій станції, і всі пасажири мусять там кінчати свій лет. Далі апарати літають, пілотовані тільки заприсяженими військовими летунами внутрішніх військ ... ви знаєте?

Запит був поставлений високому, худому чоловікові з енерґійно різьбленим обличчям. Глибокі очі спокійно спостерігали все оточення.

— Уявляю собі, ексцеленціє.

Добродій підняв долоню, потер потрійне підборіддя й задоволено хитнув головою.

— Тішить мене, що ви орієнтуєтесь у всіх цих загадках, бо смішно буває, коли я примушений давати аґентові двогодинну лекцію з географії на те, щоб він через добу дав себе підстрелити першому-ліпшому стійковому. Та, повертаючи до речі, нам було б дуже цікаво знати, що саме діється там, за тим муром Чіти, бо чутки оповідають про дуже цікаві речі, дуже цікаві ... Хто зна, чи доля нашого світу не залежить від тайн Чіти й Далекого північного Сходу.

Молодий чоловік ворухнувся в фотелі й видобув на устах скромний усміх.

— Між нами сталося непорозуміння, ексцеленціє. Я дозволю собі зазначити, що ви втратили даремно пів години дорогого часу, розказуючи мені про речі, що я їх тільки з чемности обов'язаний слухати. Чіта — не мій ресорт.

Аташе аж голову викривив.

— В такому разі . . .!

Молодий чоловік перервав аташе на півслові.

— Ексцеленціє, — заговорив він приглушеним тоном. — Що вам відомо про експльозію в Атомовому Інституті?

Аташе глянув на нього з-під лоба.

— І це справа, що вас привела сюди . . .?

— Так, ексцеленціє.

— В такому разі, будь ласка, сьогодні дайте собі виробити поворотні папери. Ця справа давно вже ясна і вже три дні тому я вислав відповідний рапорт до Лондону. Для вашого особистого відома можу тільки повторити, що Атомовий Інститут вилетів у повітря з невияснених причин і що цю подію подано до відома широкому загалові за посередництвом преси; я особисто вважаю, що в зв'язку з вибухом Совєти знезброєні на довгий час від усього, що називається атомовою бомбою або чимсь подібним.

Це все, абсолютно все, і не знаю, що ви ще зможете додати, мій пане?

— Нічого, ексцеленціє, — добродушно відповів молодий аґент. — Я в кожному разі маю намір перевірити цю справу.

— Так думаєте? Не в моєму інтересі брати на свою відповідальність аґента, що сидітиме в Москві на очах усього ворожого апарату й доводитиме до дипломатичних непорозумінь та нот, що за них я мушу з »Форін Оффіс« випивати свою чарку. Я вам дуже дякую за таку приємність.

— Як це розуміти, ексцеленціє . . .?

— Розуміти ви маєте це так, що я відмовляю вам давати будь-яку допомогу тут, у Москві.

— Дуже дякую, ексцеленціє, але . . . я не по допомогу приїхав до вас.

— Так? Тоді по що?

— Я хотів просити, щоб ви мені не перешкоджали, ексцеленціє, і більш нічого.

Аташе відхилився в кріслі назад і якусь хвилину з нез'ясованою міною приглядався до розмовника.

— Оригінально! — сказав.

— Навіть весело, ексцеленціє. Настільки весело, що в Лондоні ані слова не повірили вашому звітові!

Аташе здригнувся.

— Ви сказали . . .?

В Лондоні ані слова не повірили вашому звітові!...

— Що в Лондоні не повірили вашому звітові. Я вам зараз скажу навіть чому. Ми одержали таємну інформацію від певних тутешніх кіл, що знищення Атомового Інституту зовсім не ліквідує питань озброєння совєтської армії атомовою бомбою. Іншими словами, ми мусимо взяти під увагу, що це не єдиний Атомовий Інститут СССР! І тому я приїхав, ексцеленціє.

Аташе був прибитий останньою вісткою. Але він швидко опановував себе навіть по таких ударах в його дипломатичну честь і діяльність.

— Ви думаєте що такі атомові інститути можна ховати, як коробки від сірників від людського ока? Навіть, якщо так, то тим більше треба заглянути туди, де щось може бути . . .

— До Чіти, ексцеленціє, я чув уже це запрошення.

— Так, мій пане Борбенко, до Чіти треба заглянути!

— Річ у тому, ексцеленціє, що на схід від Уралу немає уранової руди і тому треба припускати, що на схід від Уралу немає атомових інститутів. Не перечу, що може бути інакше, але покищо ми спираємось на цей факт. І тому я до Чіти в найближчому майбутньому напевно не поїду. Натомість усі нитки збігаються в центрі і центром стала Москва. Якщо я здобуду тут потрібний матеріял, тоді подумаєм про виїзд . . . Щоб тільки це не було для нас усіх запізно . . . — додав півголосом молодий чоловік.

Аташе зацікавився.

— Як то запізно . . . ?

— Просто так, що заки ми розгадаємо тих кілька неясних ще для нас місць . . . ворог може нас закидати бомбами. Атомовими.

— Смішно. Ви думаєте, що атомові бомби продукується так, як губні помадки?

— Ні, і навіть так їх не вживається — іронічно всміхнувся молодий чоловік. — Але ніхто не заборонить Совєтам випродукувати тисячу таких бомб протягом одного місяця, тоді коли Америка може в той же час зробити їх десять тисяч.

— Самі потверджуєте здогад, що нам і не треба дуже боятись Совєтів . . .

— Навпаки. Америка не кине жодної з своїх бомб без причини, а СССР може це зробити. Доля світу його лиш

настільки цікавить, наскільки він може поширити в ньому впливи й панування. Зрештою, ексцеленціє, про них не мені з вами говорити.

— Мені треба кінчати нашу розмову, пане Борбенко. Будь ласка перегляньте собі копію мого звіту до Лондону, дістанете її в секретаріяті, якщо покличетесь на мене. Більше нічого не можу вам сказати. Атомовий Інститут не являє собою нічого надзвичайного. Катастрофа в стейті Техсас забрала багато більше жертв, як вибух Атомового Інституту і . . .

— Чи це вас не непокоїть?

— Що саме?

Розвідник не переставав іронізувати своїми устами. Слова виходили в нього на світ, немов наповнені цинізмом щодо високого урядовця брітанського посольства.

— Вибух Атомового Інституту забрав підозріло мало жертв.

Аташе слухав з ростучою увагою, але не його обличчі малювався впертий скептицизм.

— Звідкіля ви це знаєте?

— Від одного з працівників.

— Це може бути звичайний збіг обставин. Не забувайте, що вибух стався в суботу, а субота може бути звичайним днем відпочинку, зокрема в другій половині дня...

— Може бути, ексцеленціє, але не була. В кожному разі вибух в Атомовому Інституті для мене не зовсім така проста річ. Там сталося щось, чого я ще не можу розгадати, але я надіюсь, що мені вдасться відкрити всі подробиці, зв'язані з ним.

Молодий аґент з Лондону піднявся без слова. Але в цей мент відчинилися двері кабінету, і ввійшла струнка висока білявка, здалеку вітаючись з аташе усміхом та витягненою рукою.

— Татку, можеш мене поздоровити з вибором нового товариства. Консул був чарівний! Я ніколи не сподівалася почути стільки цікавих історій про Китай, що сьогодні . . . ах, перепрошую, у тебе гості . . . — блакитні очі вп'ялися в обличчя молодого чоловіка.

Ексцеленція помітно скривився. В його уяві гість повинен уже був зникнути за дверима. Але гість стояв на місці, упертий, як укопаний ставп. Стояв і ждав, не знати

Її очі виразно спочили на ньому.

чого. Коли молода дама звернула на нього увагу, вклонився глибоко і знов випростався на ввесь зріст. Тепер уже ексцеленція почував немилий обов'язок знайомити дочку з аґентом політичної розвідки.

— Пан поручник . . . Борбенко. Моя дочка.

Панна Єлисавета не зраджувала найменшої охоти коротким прощанням позбутись товариства молодого чо-

ловіка: навпаки, її очі уважно й довго спочили на ньому всупереч виразному невдоволенню батька. Аташе заговорив щось на звичайну тему і, врешті, на його запрошення дочка й аґент ще раз зайняли місця. Ясноволоса й стрункa англійка наявно бажала, щоб її оточення поділяло її добрий настрій.

Борбенко запримітив, що вона належала до майже чистого нордійського типу і зокрема її очі сяяли холодним світлом далекої півночі. Вона була цікава. Це ствердження зробив він для себе, потім заявив, що не випадає забирати панству так багато дорогого часу та що він сам має ще декілька важливих справ. Йому було дуже мило побувати в такому товаристві . . . і таке інше.

— Ви не відмовите запросити вас на скромну вечерю в четвер . . . ?

Міс Єлизавета відчула і встигла опанувати відрух батькового спротиву. Борбенко запримітив його і ледве здержав усміх. Єлизавета зрозуміла, що ввесь чар її очей у цій хвилині натрапив на мур холоду чоловіка.

Борбенко був тепер собою. Тепер він почував себе на своїх водах. Перед ним було опановане ним оточення, і ця мала перемога викликала в нього хвилю доброго самопочуття. Та все таки він був і впертий.

— Справді . . . мені дуже мило почути це від вас, міс Нордсон. Та я посмію сумніватись, чи обов'язки дозволять мені скористати з вашого запрошення.

— Тим більше — підхопив швидко аташе, — що пан Борбенко має дуже багато праці у нас, Еллі; годі, щоб він найшов хоч хвилину вільного часу . . .

Сказав це так сумно, що Борбенко захотів зложити йому вислови співчуття, коли б не телефонічний гострий дзвоник.

Телефони просто дзвоником передають психічний стан людини або символічний зміст вістки. Вони вміють дзвонити сумовито, глухо, тупо й байдужно. Вони вміють дзвонити також нервово, нагло, несподівано, вперто й настирливо. І так саме задзвонив цей алярмовий дзвоник. Мимоволі на апараті спинились очі Еллі й Борбенка. Аташе підняв слухавку.

— Що сталось . . . ? — стягнув брови. У нього виросли цілі фалди товщу над очима; розмова видно була не-

— Що сталось? — стягнув брови аташе.

приємна. Обличчя аташе прибрало форму найвищого і разом із тим немилого зацікавлення й пильного наслухування. Раз хотів кинути якийсь запит, але змовчав, задержався з ним і вислухав до кінця.

Стихло. Аташе відклав рурку. Його гумор зник безслідно.

— Еллі, мусимо розпрощатись... я маю ще дещо полагодити.

Панна Еллі з грацією простягла Борбенкові руку на прощання.

— Надіюсь, що ви додержите свого запевнення... а покищо бажаю доброї ночі .Москва подобається вам...?

— Москва має багато облич, міс Нордсон.

Вона глянула на нього синявою своїх зіниць, і Борбенкові довелось стиснути злегка її руку, відчуваючи, що вона зовсім не спішить вирвати її геть. Мимоволі дивився за нею, коли її ясна сукня зникла в дверях. Ледве помітний запах мішаних квітів повіяв за нею теплою атмосферою жіночої приявности.

Борбенко мовчки піддався проводові аташе. Велична будова посольства німіла пізніми вечірніми годинами.

У просторому вестибюлі ждав на них невисокий чоловік, що наблизившись, жертвував своє провідництво.

Аташе здивувався, коли чоловік спрямувався до підземелля.

— Чому капітан Рефрей перебуває в сейфах?

— Не знаю, ексцеленціє, — залунала відповідь.

Вузькими східцями всі зійшли вниз у тихе підземелля, вибите лінолеумом. Тут панувала важка тиша. Під час бомбових атак на Москву в цих пивницях урядувало все посольство. Перед одними з численних дверей провідник задержався і вклав ключ у замок.

Аташе здивувався ще більше.

— Що це за дотеп знов? — спитав неспокійно. — Чому капітан Рефрей наказав себе замкнути?!

Провідник не відповів нічого, відчинив тільки двері й указав рукою на безвіконний просторий сейф.

— Прошу.

У глибині вигідного приміщення одного з бомбосховищ стояв високий, стрункий капітан Рефрей у знищеному, цивільному одязі і, побачивши аташе, скрикнув зразу так, що аж стіни здригнулись.

— Прошу не підходити до мене, ексцеленціє!!

Аташе пристанув на місці, здивований до краю такою поведінкою. Негостинність Рефрея не мала приводу.

— Не розумію вас...

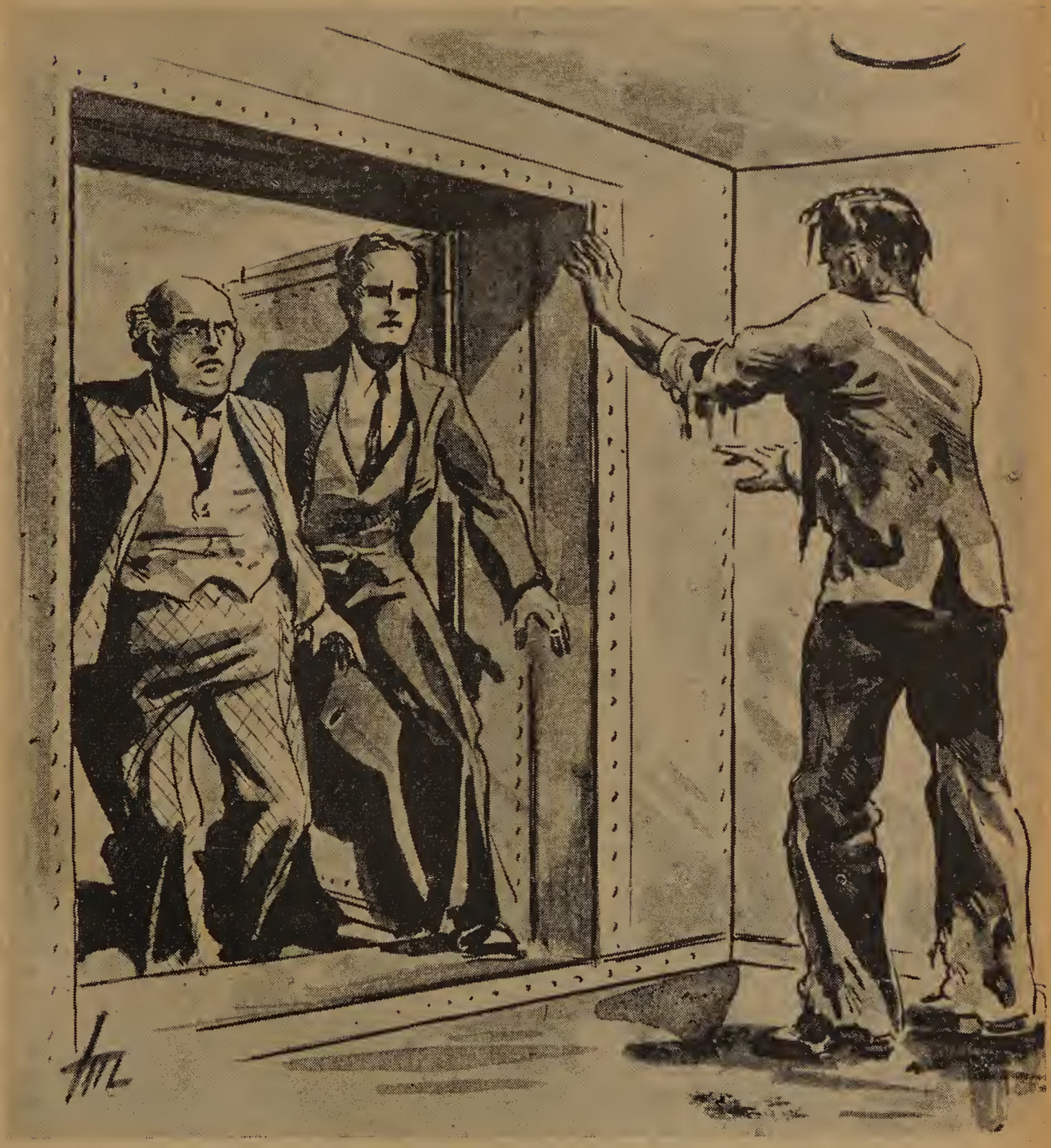

— Прошу не підходити до мене, ексцеленціє!!

— Ексцеленціє, прошу мені пробачити, я не можу подати вам руки. Це загрожує важким пораненням або й гіршими наслідками.

— Не розумію, Рефреє, що з вами?

Капітан Рефрей пошукав опертя і найшов його на одній із залізних кас. При дотику його обличчя скривилося з болю, та він опанував себе настільки, щоб не скрикнути. Був блідий, немитий і смертельно змучений. Під очима мав глибокі, сині підкови.

— Ексцеленціє . . . я був під діянням експльозії радіоактивних елементів. Я був свідком вибуху . . . Атомового Інституту. Я один вийшов живий . . .

— Рефрей! — скрикнув аташе, — ви були в Інституті? І я про це ще нічого не знаю?! . . .

— Ексцеленціє, я хотів подати вам деякі цінні дані . . . Я за кілька годин помру . . . Я мав уже три вибухи блювотиння з кров'ю. Та я хочу скласти вам точний звіт . . . Я знаю, ось що . . .! Я бажав би балакати з вами сам-на-сам, ексцеленціє.

Аташе був схвильований. Голос Рефрея лунав понуро серед бетонових стін сейфу, а вигляд капітана показував, що йому справді не далеко до останніх хвилин.

— Капітане Рефрей, — заговорив нервово аташе. — Ви можете говорити спокійно, вас слухає окремо надісланий з Лондону поручник Борбенко . . . у цій самій ділянці, що й ви в ній працювали.

Рефрей щойно тоді зосередив зір на постаті Борбенка. Потім озвався:

— Ви матимете більше щастя, як я. Багато більше . . .

— Це ще не знати, — кинув глухо Борбенко.

Рефрей не спускав з нього слізних очей.

— Я бачу це . . . Відчуваю. Бажаю вам того успіху, бо він нам усім потрібний . . . Ми маємо справу із страшним ворогом . . .

Аташе перебив, пригадавши собі щось.

— А цей ваш помічник . . . Кривенко?!

Капітан Рефрей здригнувся, похилив голову. Потім спокійно, як тільки міг, заговорив, неначе не до приявних у бомбосховищі, але кудись у простір.

— Він не живий, — залунало твердо. — Я приставив йому револьвер до скроні . . . Я дозволив собі надати Петрові Кривенкові він імени Уряду Його Королівської Милости ранґу капітана Армії Його Королівської Милости . . . користуючись окремим параґрафом про Секрет Сервіс . . .

Я . . . хочу вже говорити . . . Ексцеленціє . . . я чую . . . що слабну . . . Боюсь, що не видержу вже довго . . .

Коли в просторі тих кількох метрів, що відокремлювали вкрай знервованого аташе від смертельно блідого Рефрея, стали падати важкі, повільні й виразні слова, на чоло Борбенка під їх впливом поволі виступила темна, понура тінь, що з цього моменту не залишала його вже довгий час . . .

VI.

Величний похід повільно посувався вулицями Москви. На самому переді численна оркестра грала жалобні марші, на зміну їй співав хор московської опери. Далі йшли довгі колони вінків від усіх установ та партійних органів гігантичної столиці. Довгі червоні, як кров, стрічки звисали з них аж до вогкого асфальту, а білі та жовті написи на них оголошували всім, хто хотів про це знати, що Москва ховає найбільшого вченого Совєтського Союзу, професора Михайла Скит-Київського.

— Росія може плакати. Має за чим... Але світ може тішитися. Має чого...!

Французький шарже д'афер, що заступав недужого посла, усміхнувся скупо, але щиро. В його очах засвітилась симпатія до арґентінського старшого ранґом товариша. Відколи генерал де Голь став головою Франції, французькі посли почули себе далеко певніше. Зокрема на тому гарячому терені...

Міліція здержувала коловий та піший рух на трасі похоронного походу. З усіх можливих позицій фотографи столичної преси знімали фраґменти походу. Грали фільмові апарати. Зокрема дипломатичний корпус був предметом зацікавлення у зв'язку з деяким помітним напруженням відносин між СССР та іншими державами світу. Делеґації окремих посольств колишніх союзних держав великої п'ятірки несли величезні вінки з написами рідними мовами. Робітники столичних фабрик ішли з мінами темними, як ніч. Хто хотів, міг вважати їх жалобними, а хто понурими, як кому вигідно.

Все це проходило перед парою гострих очей, що уважно приглядались до маси, не даючи зіницям ні на секунду спочинку.

Вже проходили робітничі делеґації. І тоді щойно в очах, що так швидко приглядались до походу, блимнуло вдоволення, і постать відліпилась від сірого муру кам'яниці. Поволі замішалась у колону серед різношерстного натовпу.

Геть-геть у полудень похід добився до державного кладовища. При його вході горіли два великі, смоляні вогні; сторожу держали частини морської фльоти СССР. До середини впущено тільки оркестру, хор, дипломатичний корпус та частину делеґацій з вінками. Туди протиснулась одна постать у чорному, за нею друга — з гострими очима.

Там на кладовищі, коли переграли окремо на похорони складену кантату, залунали палкі й рвучкі, повні революційного запалу промови, в них лунали нотки погрози проти тих, хто підніс руку на найбільшого вченого Совєтського Союзу, їхні міни зраджували тільки знудження довгими церемоніями. Представники уряду та партії мали стягнені чола й грізні, недобрі обличчя. Тут, перед ними ховали всю надію СССР, надію на рівне місце в світі, озброєному атомовою бомбою.

Під звуки похоронного гімну домовину забили у мурованому мавзолеї, окремо для цього збудованому; після цього повну годину тривало ще складання вінків перед мармуровою плитою з виритим та золотом налитим прізвищем професора. Врешті делеґації та гості стали поволі розпливатись у всіх напрямках; тільки одна чорна постать уперто залишалась на місці. Дехто оглядався вже на неї, але, знизуючи плечима, проходив далі.

Поволі вже варта збиралась робити перегляд та видалювати запізнених глядачів величного видовища.

Тоді пара гострих очей наблизилась до чорної постаті, і виразний голос залунав непохитно, як камінь.

— Звертаєте на себе увагу . . . товаришко Києнко.

На мить постать застигла. Дослівно застигла з несподіванки. Потім поволі глянула з-під серпанку туди, звідкіля лунав такий голос. Стрінула гострі колючки зіниць і наказовий погляд.

— Дозвольте за мною.

Холодні, спокійні риси і стягнені уста майоріли в сутінках. Лунав наказ чи прохання?

— Дозвольте за мною . . .!

— Я вас не знаю . . .

— Про це пізніше. Дозвольте!

Серпанок піднявся, щоб очі могли краще побачити небезпеку, що таким наказом наблизилась збоку. Що й хто це?

— Я вас не знаю зовсім . . .!

Наповнені ще слізьми великі дівочі очі дивились на цього чоловіка, непевні, чи з його боку загрожує небезпека, чи це тільки випадковий наказ.

— Наближається варта. Звертаєте на себе непотрібно увагу — заговорив лагідніше чоловік і зробив рух, якби хотів її взяти під руку. Та вона оминула його поміч і пішла вперед. Він поспішав за нею. Так вийшли поза браму кладовища, перейшли побіч варти й зникли у вулиці.

Там вона несподівано стала. Певно якесь рішення зродилось у неї.

— Хто ви? Чого ви хочете від мене . . .? Звідки ви знаєте моє прізвище!?

Лагідний вираз уст набрав крижаного забарвлення. Губи аж зблідли.

— Забагато питаєте нараз. Ви підете зі мною, громадянко!

— Я нікуди не піду, не знаючи, хто ви! Ви . . . з міліції?

Чоловік вагався хвилинку. Вона це помітила.

— Ви з МГБ? Покажіть свій білет . . .!

Навколо не було вже нікого. Але вона цього не бачила. Він зате знав. І тому так вільно сягнув до кишені й показав їй . . . чорну колодочку пістоля.

— Це мій білет . . . Вистачить вам? Ви підете зі мною. В цьому я не сумніваюсь і вам не раджу.

Ще хтось пройшов другим боком вулиці, але це було далеко. А пекучі, настирливі очі слідкували за кожним відрухом своєї жертви. Так вона, бодай, це відчувала.

Проте Наталя Києнко розглянулася швидко навколо себе. Та замість зустріти якусь третю особу, зустріла тільки темний вогник, що блимнув в очах перед нею.

— Ви ризикуєте своїм життям, товаришко Києнко. Я держу револьвер, спрямований у ваші груди. Пробуйте скрикнути.

Дівчина перший раз зблідла, як стіна.

— Тут же люди . . . — вишептала білими, як нитки, устами, зовсім виведена з рівноваги нечуваним становищем.

— Від них допомоги не надійтесь. Москвини не помагають там, де загрожує смерть. А я ношу смерть із собою.

— Але я . : .

— Дозвольте, ходіть. Подати вам руку?

Наталя ворухнулась сама, здезорієнтована й злякана. Оминула його поміч і користала з тих дрібних секунд мовчанки, щоб прийти хоч трохи до себе. Не знала, що мала зробити з собою. Тікати, чи стати? Не тямила, чи змогла б утекти . . . і чому саме мала б тікати . . .?

— Я вимагаю, щоб ви мені сказали, хто ви й чого хочете від мене, — кинула виразно, хвилюючи своїми грудьми.

Він на хвилинку неначе шукав відповідних слів.

— Заспокійтесь, громадянко. Я не зроблю вам ніякої кривди, якщо ви будете слухняні. Я мушу з вами сьогодні говорити. Ідіть і ведіть мене до вашої квартири. Якщо це далеко, візьміть авто. Та не пробуйте тікати . . .! — голос загомонів грізно. — Передо мною ще ніхто не втік . . . на нашому світі. Вб'ю. Прошу — вказав рукою на шлях.

На вулицях горіло вже вечірнє світло і ясно було, як удень. Наталя зовсім замішалась у юрбі й пішла просто, як свічка. Може, він загубиться . . .? Але її сподівання були даремні. Увесь час відчувада на собі його уважний погляд, ввесь час відчувала, що вона і ніхто інший тепер у центрі його уваги.

Підштовхували її перехожі, але Наталя йшла штивно, і в думках її поволі зроджувалась туга за батьком, за опікою, за теплим словом, що хоч зрідка, проте все таки гріло її роками дитинства й молодости замість материного серця, що так давно вже застигло по короткій недузі . . . Туга за батьком, що відійшов так несподівано, не сказавши нічого, відійшов, щоб потонути десь у безодні забуття, хвилювала її молоді груди, і Наталя відчувала, що їй треба багато зусилля, щоб здержати свої сльози. За нею ж іде небезпека . . .!

На малому майдані Чернишевського підступила до ряду авт. Шофер глянув на неї, підбив вигідніше дашок кашкета догори, недбало махнув головою й пустив мотор. Наталя відчинила собі дверцята й сіла до середини. Переляк

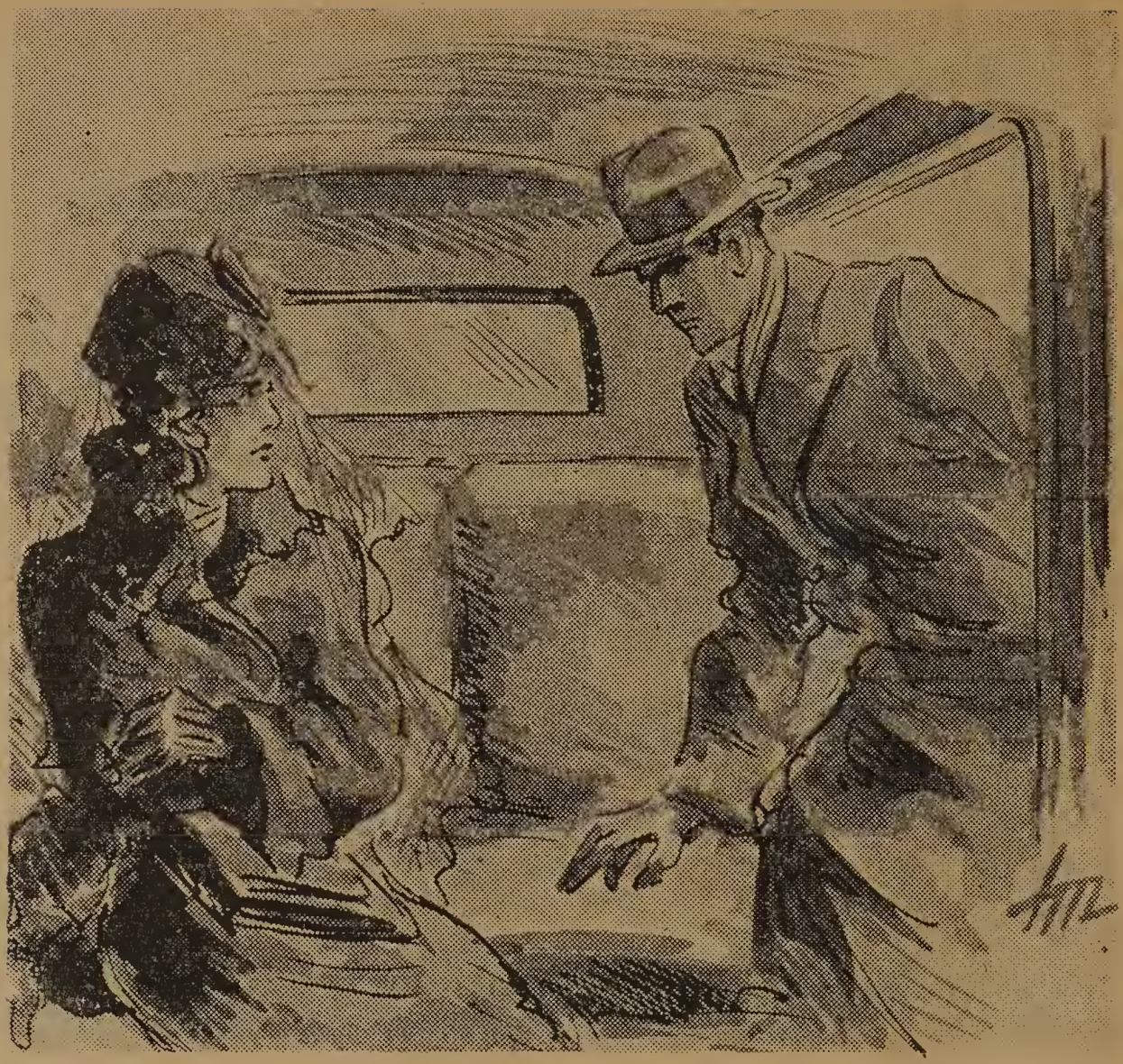

Безпосередньо за нею до авта всіла невідступна тінь.

її взяв, коли безпосередньо за нею до авта всіла невідступна тінь і коли дверці зачинились за нею. Голос, на хвилинку завмер їй у горлі, і вона мусіла себе перебороти, щоб кинути шоферові свою адресу. Вже в цій самій хвилині подумала ,що зле зробила, виявляючи свою адресу, та було пізно. Машина рушила з місця й покотилась освіченими й гамірними вулицями.

Наталя не могла собі навіть пояснити, чому вона не використала тієї хвилини, коли незнайомий розплачувався з шофером, щоб утекти й сховатись у закамарках будівлі. Ні, стояла на місці, ждучи, доки він не розплатиться. І хоч це тривало дуже коротко, Наталі видалось роком.

Рішила ще раз поставити справу ясно.

Машина від'їхала, залишаючи за собою запах спаленої бензини. Наталя другий раз заступила незнайомому дорогу.

— Я не маю звичаю приймати в себе чоловіків . . . Хто ви!? Не піду додому, якщо не дізнають, чого ви хочете!

Запанувала мовчанка. Перейшов якись невідомий, поспішаючи з темряви в темряву. Наталя почула на плечі дотик руки свого невідступного товариша.

— Не лякайтесь. Будьте тільки щирі зі мною, нічого з вами не станеться. Допоможіть мені розгадати одну велику річ . . . Я маю намір сьогодні поговорити з вами і від цього наміру могла б мене здержати тільки смерть . . .

По хвилині додав спокійно:

— Моя або ваша.

Наталя знов утратила силу до опору. Здавивши в собі неописану нехіть і злість, пішла, показуючи йому шлях. Приготовлялась у знервованих думках на остаточну й рішальну сцену в своїй кімнаті. Там, серед своїх стін вона справді буде почувати себе певніше. Там же ж усе своє, все зжите і знайоме . . .

Відчинила двері й увійшла перша. Чужа атмосфера війнула на неї зсередини, і Наталі зробилось гаряче, а серце забило короткими ударами.

Преступивши поріг, натиснула контакт. Загорілась лямпа, і Наталя мимоволі розглянулась, шукаючи причин свого другого хвилювання. Нікого не було, все стояло в найкращому порядку, як і залишила, тому мусіла таки визнати, що її нерви вже надто витончені, якщо просто не хворі.

Зате здивувала її знов поведінка її гостя. Він стояв на порозі, як чуйний хорт, і уважно стежив за кожним деталем дівочої кімнати. Та Наталя зразу відчула, що не цікавлять його її дівочі речі, ані сама атмосфера жіночого оточення. Вона бачила виразно, як його очі стежать за кожною подробицею невеликої кімнати і як обережно вітрить його тонкий вузький ніс, неначе у справжнього расового хорта.

Не розуміла його. Чи й у нього такі нерви, як у неї? Раптом він озвався коротким гострим наказом.

— Товаришко Києнко, будь ласка, гляньте під ліжко!

Наталя здеревіла.

Не знала, що робити. Смішно виглядало їй слухати в своїй кватирі чужих наказів, а проте . . .

Несподівано залунав у кімнаті зовсім чужий голос. Наталя встигла запримітити, що обличчя її гостя ані не

здригнуло при цьому, мов би він здавна сподівався почути цей голос. Тільки рука ледве помітно навела пістоль у напрямі голосу . . .

— Непотрібно турбуєте громадянку, товаришу, я сам вилізу.

Великими переляканими очима стежила за чорним, матовим пістолем у руках її невідступного товариша. Темний, маленький отвір чатував, як хижий звірок, на рух під ліжком. Готовий кожної секунди здригнути полум'ям . . .

Наталі висохло в устах.

З-під ліжка висунулась спершу хмара кучерявого, темного волосся, потім з нього зформувалась велика куля, схожа на брудний м'яч, і врешті плечі, одягнені в стару блюзу, та залишки всього того, що могло ще належати до тіла невисокого чоловічка, доволі молодого й брудного на обличчі.

— Добрий вечір, громадянине, та подяка вам, що мене визволили врешті від прикрого становища.

— Хвилинку — перервав гість.

Чоловічок тягнув далі.

— Якщо не помиляюсь, а це мені рідко трапляється, маю справу з шановним паном Борбенком, приїжджим . . .

— Мовчіть — гаркнув сухо гість. — Підніміть руки догори.

Маленький чоловічок скривився.

— Це ж нечемність, наскільки не помиляюсь . . . Я у вас зовсім не вимагав чогось подібного.

— Не говоріть надто багато. Якщо ви знаєте, хто я, знатимете також, що може вас стрінути з мого боку.

Чоловічок видув уста і свиснув злегка між зубами. Його міна виявляла вдоволення і навіть пошану.

— Ясно, що знаю. Ніколи не мріяв я про щось інше, як з ваших цінних рук дістати свою життєву заплату, коли на те прийде час. Але ми, здається, по одному боці барикади . . .? — малий чоловічок примружив око й дивився на постать, що націляла в нього пістолем.

— Про барикади не будемо говорити.

— Думаю. А ви пригадуєте собі цей бій з червоними партизанами у Кефальонії . . .? Тоді, коли загинув полковник Васальос, а його дочку, Маріку розвісили партизани догори ногами над криницею, тямите . . .?

Наталя помітила, що її гість приглядався мимоволі з жвавим зацікавленням до чоловіка.

— Моя пам'ять не вказує мені на вас — рішив гість число один. Другий гість знизав плечима.

— Ви тоді були старшиною при грецькій армії, а я партизаном проти червоних . . . з доручення команди УПА. Якщо не помиляюсь, а це мені справді рідко трапляється, ми всюди в світі воюємо для однієї цілі. Ми стоїмо на дуже великому фронті . . .

Гість число один здивувався.

— Ми? Ви це досить вільно поширюєте. Все таки підніміть старим звичаєм руки догори.

— Придержуєтесь традиції, якщо не помиляюсь, і це гарно. Стереженого Бог стереже. Пригадую собі — говорив гість, піднімаючи руки, — як під Сальоніками ваша сотня зустрілась із 3-ім батальйоном Маркоса . . . Може, тямите вибух у запільні партизан? Це було моє діло. Вилетів там тоді не тільки склад муніції червоних, але й штаб батальйону. Гарний був час тоді і гарний був вишкіл. Тепер сиджу собі тутечки і воюю для нас . . . як і там. Всюди проти одного ворога . . . А ви що робите тепер?

У відповідь гість Наталі озвався сухо й без ентузіязму.

— Товаришко Києнко, будь ласка, відберіть у нього зброю. У лівій нагрудній кишені. І ніж заберіть. Під блюзою, з правого боку, на ґумі.

Наталя не знала, що спонукало її слухати.

Падали нові слова команди, тепер безпосередньо до малого чоловічка.

— Відступіть під стіну назад . . . тааак. І стійте там спокійно, без руху. Руки можете опустити.

Малий чоловічок схилився із справжньою пошаною.

— Ви незмінний джентлмен, пане Борбенку? Мені дуже приємно вас особисто пізнати. Я вдячний такому збігові обставин, що сьогодні дозволив мені вас, врешті, побачити. Я сподівався вас уже вчора тут, та на один день перецінив ваші здібності. Але я знав певно, що ви прийдете. Надіюся з цього полегшення для себе.

— Не розумію вас, але це не змінить становища.

Наталин гість ствердив це діловито й підступив ближче від порога до кімнати.

Малий чоловічок наполягав на своєму.

— Ні, ви повинні мене зрозуміти, пане Борбенку. Якраз ви повинні мене зрозуміти, бо я вас ждав уже три дні, а мої люди не могли трапити на ваш слід. Визнаю, що ви прегарно замітаєте його за собою. Навіть біля посольства вас не можна зустріти.

— Так? Я не раджу вам надто за моїм слідом дивитись, бо годі передбачити все, що вас може стрінути. Я вам не вірю.

Малий чоловічок вклонився четвертий раз:

— Я все таки з приємністю згадуватиму сьогоднішній вечір, бо я тепер певний, що моя приявність у Москві зайва і що я зможу послати моїх хлопців деінде. Моя ціль буде осягнена.

— Яка ціль? — зацікавився Борбенко.

Наталя почувала себе зовсім зайвою й непотрібною у власній кватирі. Вони поводились тут, як у себе дома, а вона переносила тільки зір з одного на другого, непевна, що їй робити.

Малий чоловічок замислився на хвилинку.

—Бачите . . . якщо не помиляюсь, вас врешті зацікавила моя мінімальна особистість, і ви мали б охоту побалакати. В такому разі я певний, що товаришка Києнко нас попросить сідати.

Наталя помітила проблиск гумору в очах її штивного й сухого гостя.

— Прошу сідайте, — озвався замість неї він. — Але не бажаю вам ніякого зайвого руху, бо . . . ви знаєте.

— Знаю, що стрілите скоріше, як я про це подумаю. Знаю про це. Не маю ніяких сумнівів, що ви просили б мене в долину святого Йосафата: не беру вам цього за зле, бо долина ця здавна притягає мою увагу своїми широкими можливостями. Після мого від'їзду вам було б у Москві вже трохи . . . важко працювати. Я тут не сам.

Борбенко відсунув зайве крісло й показав його Наталі. Вона аж тоді позбулась забраної в малого чоловічка зброї.

— Сідайте . . . Ви змучені.

Малий чоловічок бистро спостерігав вираз обличчя Борбенка при цих словах, і на його чолі появилась деяка задума з одержаного враження. Та він заховав це для себе.

З кола її власних думок вирвав Наталю гостріший запит її першого гостя, Борбенка.

— Прошу сідайте, — озвався замість неї Борбенко.

— На якій підставі я маю вам повірити?

Наталя зрозуміла, що вони вже довго балакали про щось, чого вона не чула й не розуміла.

Малий чоловічок знизав плечима.

— Ви можете мене навіть повісити... але свідка на те я вам не покажу. Ви розумієте, ні? Якщо не помиляють, ви належите до еліти англійської розвідки тепер, ні?

— Це зайве. Я вас розумію. Але я добре можу також вважати вас за провокатора.

— Можете. Це вже залежить від вашого розуміння. Ви мусите собі й мені довіряти, інакше трудно. Я маю зав-

дання зійтись із вами й повідомити вас, що ми з хвилиною вашого приїзду тут залишаємо площу вільною. Віримо, що ви тут дасте собі раду у потрібному напрямі. А ми . . . підемо далі. Ми вам поможемо всім, чим тільки зможемо.

— Я працюю для Англії.

— Ви працюєте для України, — повторив уперто малий чоловічок, — і ви про це знаєте так само добре, як я. Ви в Греції працювали не для Греції, тільки для України. Де ви воюєте проти Москви, ви воюєте для України. Ми всі вояки іншого стилю . . . Ми не вдягаємо шоломів і виступаємо в бій без прапорів. Але ми цей бій ведемо всюди там, де є наш ворог. Не помиляють, що?

Наталя відчула, як несподівано залізними тонами заграв голос малого чоловічка і як застигло його молоде ще обличчя.

Борбенко сплів руки на столі.

— Хто це »ми«?

Малий мовчав.

— Я мушу знати серйозно.

Чоловічок замислився на хвилину. Потім заговорив тихіше, вільніше.

— Тепер ми говоритимемо ясно. Я репрезентую тут Розвідчий Відділ Штабу Української Повстанчої Армії Групи Схід. Це і є ми, пане Борбенку.

Вони говорили, а Наталя думала, слухала й дивувулась сама собі. Дивувалась, що її ані не лютить їхня, ворожа Союзові балачка, ані вона не має охоти позбуватись їх з дому, ані не чує себе ображеною. Сама не знала, в чому причина такої поведінки. Ось тут перед її очима сиділа людина, що признавалась у приналежності до Армії, за якою по всьому Союзові ганяли спеціяльні кадри військ і міліції, і не боялась нічого. А вона, громадянка Союзу, прислухалась і не протестувала, ба навіть не бажала протестувати . . .!

Борбенко мовчав хвилинку. На нього це не робило такого враження.

— Як мені вас звати? Під яким шифром думати про вас?

— Марко. Марко і ще малий. Цього вистачить.

В кімнаті було так урочисто, що Наталя не пригадувала собі, щоб ще колинебуть тут так було.

— Отже Марку . . . скажіть мені трохи більше.

— Ще більше? Хіба не досить?

— Про . . . вибух у Москві.

— Ах . . . це. Я хочу вам перед тим на щось інше звернути увагу. Я хочу вам сказати, що ми залишаємо вас у Москві . . . самого. Ми вам не хочемо тут перешкоджати, бо ми вам тут не потрібні, як і ви нам. Це неекономно було б нагромаджувати тут стільки сили. Мусимо понести боротьбу далі. Але ми надіємось, я вірю навіть, що ви тут зробите так, як вам наказуватиме сумління й честь . . . українця.

Борбенко не відповів. Його зір заблукав на обличчі Наталі й зупинився там, на її чистому, рівному профілі. Не було в ньому нічого надзвичайного, не було нічого негарного. Наталя зате мала щось привабливе, щось незрозуміле. І в очах у неї жевріло якесь тепло, тепло, що за ним інстинктивно тужить кожний чоловік.

У руці револьвер. Помітивши його, Борбенко виконав малий рух і заховав його в кишеню. Так диктував йому інстинкт. Щойно тоді глянув на малого чоловіка. Цей свердлував його очима. Борбенко заговорив спокійно й опановано.

— Професор посвятив себе?

— Професор посвятив себе — повторив Марко. — Відправив у критичний день усіх працівників, лишившись сам із своїм жахливим пляном. Асистент доктор Жарина відвідав його останній. Та про це не повинен ще ніхто знати. Крім нас . . . Вони розпрощались, і професор відійшов до себе, до своїх лабораторій, а асистент стояв ще десять хвилин у задумі. Потім утік, неначе б за ним хто гнався. За чверть години професор спричинив експльозію, і Атомовий Інститут перестав існувати.

Наталя плакала тихенько. Ніхто не рухався її потішати. Вона мала повне право на плач. Це говорено про її батька!

— Чи доктор Жарина певний чоловік?

Марко думав хвилинку.

— Ні. Але він виконав прохання професора і тим самим зв'язався з ним . . . хоч і по смерті.

— Він міг відмовитись . . .

— Так. Але науковці — це взагалі дивний народ; серед них панують інші правила, як серед звичайних смертних. Жарина не зрадить.

— А що є в листах?

Марко вказав на Наталю.

— Про це вона повинна знати.

Дві пари очей спинились на її обличчі. Наталя ледве опанувала себе. По короткій мовчанці вона заявила їм уривано, що вона цих листів не читала ще . . .

В цій хвилині хтось застукав. Ніякої ходи не було перед тим чути, тому Борбенко встав. Його рухи можна було подивляти. Вмить він стояв під стіною з пістолем у руці.

Малий чоловічок озвався:

— Громадянко, можете спокійно відчинити. Це один із наших. Може щось цікавого.

Борбенко змірив його коротким, гострим поглядом.

Наталя рухнулась, щоб відчинити.

— Ви певні, що це один із ваших?

— Так, бо ми так умовились.

— Чого ж тоді ви здавали мені вашу зброю? Ви ж у перевазі . . .

Малий чоловічок піднявся з-за столу з ледве видним усміхом на устах. Сягнув рукою поза себе і на долоні показав Борбенкові малий револьвер.

— Це раз — заявив. — А друге, я знав, що ми не будемо ворогами. Тому я дозволив вам себе роззброїти. Знайте, що ввесь цей дім обставлений нашими людьми. Ми працюємо певніше, як це зразу може видаватись. Приємно буде мати з вас союзника.

Борбенко відчув деяку втрату ґрунту під ногама, вибитого одвертим союзником. Вся його міцна побудова хиталась перед цією малою людиною.

Наталя послухала його кивка й відчинила двері.

До кімнати ввійшов з передпокою середнього росту робітник. Дашок шапки й поведінка зраджували типового совєтського робітника. Але мова його залунала інакше.

— Друже командире . . . — він здержався добачивши під стіною ще іншого в кімнаті і крім цього дівчину. Та коли Марко кивнув головою, продовжував. — Друже команданте, в цій хвилині Стусан приніс звіт із централі. Повідомляють, що до Москви прибув відомий провокатор Богдар Борбенко, тайний член Виконного Комітету МГБ.

Стук залунав у кімнаті. Всі очі повернулись до Борбенка, а він стояв зимний із зацілпленими устами й силкувався усвідомити собі глибину щойно сказаних слів.

...Борбенко — тайний член виконного комітету МГБ...

Це тривало секунди. Борбенко мав час глянути на бліде паперове обличчя Наталі Києнко і вичитати в її широко відкритих очах здивований і глибокий біль, може, навіть жаль...

Секунди минали в напруженій тиші. Може, дві, може три, хто його знає. Піддатись, дати себе зловити, перестати бути паном своєї волі...?!

Богдар Борбенко нервово здригнувся...

VII.

Іван Жарина глянув на картку, що її держав у руці, і підняв задуманий погляд на своє оточення. Ствердив уже другий раз понад усякий сумнів, що воно не відповідало змістові картки, і намагався охопити своєю свідомістю діяпазон різниці.

Закликали його до військово-технічного відділу при міністерстві оборони; приготовився на візити.

Мовчазний вояк не дав йому дорогою ніяких пояснень, німий, як риба. А кімната, де тепер перебував др. Жарина, не мала вікон, лиш одну лямпку посередині стелі і скромний письмовий стіл у кутку. Два крісла доповнювали її обстанову, а на столі стояла ще лямпа, трохи схожа на малий прожектор. Доктор не припускав, що нею світитимуть йому в обличчя. Вояк стояв при дверях, і все це разом узяте дуже дивно виглядало, як на міністеріяльне запрошення.

Зупинив зір на постаті вояка. Хвилину дивився на його бездушне обличчя, потім знизав плечима і знов став походжати по кімнаті. Доходив аж до столу, кидав оком на порожнє крісло, одне й друге, і знову йшов назад. Кімната була чотиристінна.

Витягнув руку й глянув на годинник. Аж налякався. Уже більше години ждав тут, у кімнаті без вікон, і не знав, що це все власне означає. Знетерпеливився. Щось врешті є, коли його так трактують. Чому його сюди привéдено? Де відповідальні чинники, з якими він мав говорити . . .?

Підійшов до вояка.

— Покличте мені вашого начальника!

Мовчанка й відгомін власних слів були єдною відповіддю. В очах вояка не було навіть відблиску свідомости.

— Покличте ж начальника, до чорта лисого...! — скрикнув врешті др. Жарина й засоромився. Пощо кричати? До кого? Пощо тратити нерви...? Чи не краще пристосуватись і спокійно чекати...?

Відійшов назад, не одержавши від вояка навіть знаку, що він взагалі його розуміє або звертає на нього якусь увагу.

Поволі починав відчувати якусь неприємну непевність, попри велику дозу філософії у розумінні зовнішніх явищ життя. Дивна поведінка влади з ним непокоїла його щораз більше. Не відчував страху в його звичайному розумінні. Це поняття для нього було органічно чуже. Довгі роки дослідів над самими первнями життя в центрі його настання, у дивному й незглибленому світі атома виробили в нього нехтувальний погляд на все, що не мало далекосяглости й таємної сили найпервісніших елементів. Зроду впертий і твердий, своєю працею загартував себе і не навчився переживати життя в його ясних і темних формах. Трактував його як конечність, не як мету. Все його єство оберталось довкруги атома, і його товариші не даром говорили, що в товаристві доктора Жарини кожний атом одержує автоматично ще один електрон. І тим електроном, тим набоєм незмордованої енергії був якраз сам доктор Жарина. Не кохав і його не кохали. Його зовнішній вигляд вабив жіноче око, але він цього не бачив. Його пасією був мікроскопічний світ плянетарних систем, і там, серед нечутного руху й життя гігантичних мас накопиченої енергії атомів доктор Жарина почував себе дома, відчував повне життєве вдоволення.

Двері несподівано відчинились і, зударившись з одвірком, різко перебили біг думок доктора. Він зразу повернувся до дійсности і задержався посередині кімнати з капелюхом у руці.

Побіч нього проходив добре збудований і гарно одягнений у військовім однострої старшина в ранзі капітана авіяції. Не глянувши навіть на доктора й не привітавшись, сів за бюрко, розклав паперову течку, що її держав у руці, й заглибився в читання якогось документу.

Доктор слідкував за ним цікавим оком і не розумів цього. Довгий час дивився на все це, доки не усвідомив собі, що навіть його науковість не може мати більше терпцю. Підійшов тоді до столу й голосно та виразно промовив:

— Здрастуйте . . .!

Думав, що й тепер мовчанка буде йому відповіддю, бо тут усе мовчало. Та ні.

— Ви б не перешкоджали мені, товаришу докторе, коли я мушу познайомитися спершу з деякими фактами.

Докторові стало неприємно.

— Вибачте, я не хотів вам робити прикрощів, але мене закликано до міністерства . . .

Капітан не спускав з нього очей. Нетерплячим рухом спинив його й глянув на стійкового при дверях. Стійковий виструнчився. Капітан махнув рукою, якби обганяв настир-

— Хіба професор Скит-Київський не заслуговує на довір'я партії?

ливу муху, і стійковий зник без слова, стукнувши закаблуками.

— Ми не знайомі — заговорив капітан і піднявся. — Капітан авіяції, Сергій Єфремович Ватутін.

Простягнув руку, і доктор почув себе певніше.

— Доктор Іван Жарина — докинув.

Капітан указав пальцем на документ.

— Ваша автобіографія. — Ствердив це зовсім звичайним тоном.

Доктор підняв одну брову вгору.

— О, мене тішить така дбайливість — заявив чемно, помітивши переписаний на машині документ. — Та ви дозвольте, я хочу спитати, чому мені це довелось так довго ждати сьогодні . . .? Ви знаєте, що в мене дуже мало зайвого часу . . .

— О так, я вірю вам . . . Від дня трагічної катастрофи Атомового Інституту ви день і ніч працюєте над його відбудовою. Я знаю про це точно. Як іде праця?

Доктор показав своє зацікавлення роботою. Зробив це так старанно, якби дуже йому було важливо приховати внутрішний неспокій.

— Робота важка, але йде скоро вперед. Прочищування місця за тиждень буде закінчене. Зокрема після пристосування важких зводів праця пішла скорим темпом. Учора треба було висаджувати все праве крило Інституту. Інженер Бєлов проводить діло дуже енергійно. Одне тільки . . .

Доктор нагло вмовк.

— Що саме . . .? — кинув капітан.

— Одне тільки завваження в мене, товаришу капітане. Непотрібно гине багато . . . арештованих при роботі. Першого дня не було ще випадку, але вже під вечір наступного дня лишилося всього тринадцять осіб. Працюючи без найменшого забезпечення проти діяння радіювання, вони призначені на смерть. У деяких місцях Інституту, зокрема на місці лябораторії, радіювання таке сильне, що люди не видержують довше, як три години. В найближних днях утратимо взагалі всіх робітників. Помруть . . . навіть найсильніші. Це мені дуже болить, як людині. Думаю, що це непотрібне . . .

Капітан опустив очі й стукнув олівцем об папір.

— Тааак . . . — протягнув з коротким посвистом. — Нехай вам це не болить, товариш докторе. Вони ж працюють для радянської науки . . . ні? Для радянського народу. Може, хоч цим частково виправдають свої провини проти нашої батьківщини. А ви якої думки . . .?

Доктор передбачав це провокаційне питання.

— Я думав про те, щоб якнайменше робітників виконало якнайбільше праці. А поза тим . . . Треба б фахівців покликати, професорів-біологів з Москви, з університету та з Департаменту Радіології при міністерстві оборони. Ці досліди можуть бути дуже цікаві якраз у зв'язку з діянням. радіювання на живий організм . . . людини.

Доктор зрозумів, що під скромною ранґою цього молодого страшини скривається сіра еміненція міністерства оборони.

. Капітан підняв голову, відклав олівець і простягнувся вигідніше в кріслі. У кімнаті непомітно зросло напруження, коли доктор усвідомив, що лише тепер починається властива розмова, а все попереднє було тільки приграв кою.

— Товаришу докторе, скажіть мені тепер, коли ви останній раз бачилися з професором Скит-Київським?

Доктор зробив маленьку похибку. Граючи спокійно свою ролю, опанував себе так далеко, що найменше враження не зродилось у його очах. Психічно підготовив себе на переслухання тоді, коли його фактично не повинно було бути і коли воно мало викликати в нього сильне здивування.

Капітан Ватутін не забув зареєструвати собі цей факт.

— Останній раз я бачив професора в критичний день, в годині чотирнадцятій, коли мені довелось закінчити працю в Інституті.

— Розкажіть про це докладно.

Це залунало, як наказ.

А доктор скорився, як людина, що не роздумує, а виконує.

— Я й сам бажав з кимось на цю тему поговорити, — почав він рівним голосом. — Професор був якийсь неспокійний, зробив під час досліджування ізотопів кілька малих похибок, смішних просто, забував про найзвичайніші речі і взагалі поводився нервово.

— Чи ви не запитали його про причину . . .? — перервав Ватутін. Доктор заперечив.

— Ні. Ніколи я не смів питати професора про такі речі. Це його особисті справи, і він на таке питання не дав би ніякої відповіді. Але його нервовість була дуже помітна. Він, наприклад, п'ять хвилин шукав етуї з ураном 238, тоді як воно лежало в нього під рукою, на лабораторійному столі. Вмикаючи малий циклотрон, забув увімкнути амперметер. Коли б не моя завважа, могла б трапитись катастрофа . . .

— Поясніть мені це докладніше.

— Я пояснював собі його нервовість деякою перевтомою, тим більше, що професор кілька днів і ночей перед тим інтенсивно працював. В Інституті всі ходили в той час на пальцях, навіть міністр оборони не відвідував професора, як звичайно, коли ми його повідомили, що професор уже близький до розв'язки цієї великої проблеми атома.

— Далі.

— Але мушу визнати, — тягнув доктор, — що в той день нервовість професора діяла й на мене. Так неначе б я прочував щось лихе. Професор грався з вогнем і при тому виявляв брак опанованости й сил. Це нервувало нас усіх. Другий асистент професора, доктор Бумагін, проковтнув кільканадцять порошків; увесь час при цьому був блідий, не спускав ока з показників нашого малого циклотрону . . .

— Доктор Бумагін лежить у лічниці для нервово-хворих — додав від себе капітан Ватутін.

— Так . . . Не видержав. У всякому разі, коли професор успішно закінчив свою працю, нам всім упав камінь з душі.

— Ви вважали, що катастрофа можлива, зовсім серйозно!

Доктор рішив завернути з того шляху.

— Ні — відповів ясно. — Професор провадив свої досліди, правда, дуже енергійно і з великими й небезпечнимим навіть кількостями електричної енергії, можливість пожежі, чи навіть частинних експльозій лабораторійного масштабу ми всі припускали, але не можливість такої катастрофи. У нас були забезпечення проти пожеж і інших подібних випадків. Та проти вибуху урану немає ніякого забезпечення.

Капітан Ватутін вдивлявся в доктора вперто, як слідчий.

— Скажіть мені виразно, чи припускали ви можливіть катастрофи?

— Ясно — відповів коротко.

Капітан випростався на ввесь ріст.

— І ви не повідомили міністерство оборони про такий стан речей! Я не бачив жодного вашого звіту з заміткою, що стан дослідів зайшов так далеко і що професор може спричинити вибух атома! Чим це пояснити?!

— Дуже просто — холодно кинув доктор. — Щойно о чотирнадцятій годині критичного дня стало нам ясно, що в наших силах є вже можливість викликати вибух. А звіт повинен був відійти через три дні після цього. І на якій підставі, товаришу капітане, хтось із нас мав думати, що професор Скит-Київський не заслуговує на довір'я партії й уряду . . .?

— Про це я не говорив.

— Але я це відчуваю з ваших запитань. Зрештою, ви не забувайте одного, що ми всі не могли бути так зорієнтовані, як професор. Досліди з вибухами радію проводили вже асистенти самостійно, але з елементом урану куди важча справа. Один тільки ізотоп цього елементу піддається ланцюговій реакції, інші погасають у собі самі і не доводять ні до якого вибуху. Ось у цьому й річ, що тільки професор знав, як дістати цей ізотоп і як спричинити в ньому вибух. Ми були німими свідками цих дослідів . . . та вже нам не довелось опанувати цю ділянку. Інституту вже немає.

Капітан бубонів пальцями об стіл.

— Розкажіть мені, що ви знаєте про вибух радію, чи як там.

Доктор хвилинку думав. Потім озвався байдуже.

— Це просто скорочений процес радіювання. У природі він забирає мільйони років, поки шматок радіоактивного елементу розпадеться шляхом променювання на цілий ряд похідних, а в випадку штучно спричиненого вибуху цей предовгий процес скорочується до якоїсь мікроскопічної частинки секунди.

— І це має велике значення . . .?

Доктор глянув на нього, якби перший раз його бачив.

— Це більший винахід, як опанування вогню людиною — сказав поволі й виразно. — Це куди більше, як у свій час був винахід пороху. Це . . . новий світ, ви розумієте . . .?!

Ватутін не відповів. Його думки працювали наскрізь практично.

— І це та атомова бомба?!

— Приблизно так.

Капітан вийшов з-поза столу й пішов по безвіконній кімнаті. Він тут дуже добре почував себе. А доктор не хотів мовчати. Мовчанка зле впливала на нього.

Та капітан несподівано вискочив з деякою сенсацією.

— А знаєте, товаришу докторе, чому це міністр оборони мене призначив на ділянку . . . як ви кажете, радіювання, а я кажу . . . Великого знаряддя пролетаріяту для боротьби з капіталістичним оточенням? Що ви скажете на можливість . . . що це не випадок стався в Атомовому Інституті, а просто . . . саботаж!?

Капітан пильно вдивлявся в доктора, і цей мусів прикликати багато своїх внутрішніх сил на поміч, щоб удержатись у рямцях нормального виду. Голос його задзвенів щирим і глибоким здивуванням.

— Саботаж . . .?

Капітан не відповів. Він сам ждав відповіді.

Др. Жарина знизав плечима, задивлений десь у майбутність.

— Безперечно . . . ворогам було б на руку, щоб наша держава не добула тайни розв'язки атомової експльозії . . . певно. Все можливе. Але це не вміщається мені в голові... Атомовий Інститут був під такою охороною, був так міцно забезпечений проти всякого ворога . . . Дивно стає, як це могло статись.

— Все таки, товаришу докторе, це міг бути саботаж, що його виконав сам професор — твердо сказав Ватутін. — Він міг діяти з чийогось доручення, це певне, і нам треба знати, з чийого доручення він діяв. Ось у цьому ви мені поможете. Хто, яка держава дала йому наказ висадити себе в повітря?

Доктор Жарина вислухав усе це, неначе б не розумів докладно, потім природно запитав:

— Ви справді подозріваєте професора, що він виконав диверсію на шкоду нашої держави . . .? Ви справді переконані, що професор міг сам з власного чи чужого рішення висадити Інститут, що його він сам будував . . .? Ніколи я не повірю, щоб професор нищив те, про що він усе своє життя мріяв . . .!

І разом із цими словами доктор Жарина починав розуміти поволі глибінь цього величнього рішення людини, що так посвятила все своє життя і ввесь свій добуток... людству. Для його добра. Як збагнути професорову душу...? Що ним справді кермувало? Чи такий... капітан авіяції може зрозуміти всю глибінь професорового вчинку?

Великим зусиллям зберігав вигляд науковця. Зберігав повагу й байдужість, але відчував, що коли це потриває ще трохи довше, дрібненький піт виступить йому на чоло, і він не додержить тайни, дарованої йому долею професора Скит-Київського.

Та капітан зідхнув, піднявся й простягнув докторові руку.

Рука була холодна й вогка. Доктор з обридженням стиснув її, потім витер долоню об штани.

Особливим поглядом попрощався з ним капітан Ватутін. Погляд цей забрав собі доктор Жарина на дорогу і, йдучи в товаристві мовчазного вояка коридорами, думав, чи капітан Ватутін знає щось взагалі, чи ні, і не міг відгадати.

VIII.

Приватний кабінет аташе Нордсона надиханий теплою атмосферою добродія, що, пихкаючи люльку з прегарним тютюном, старався одночасно розглянути найважніші справи дня. Його секретар, сухий і високий містер Скот, докладав про все, що протягом дня відбулось цікавішого та що вимагало від нього рішення в наступний день.

— . . . о шостій годині відвідини заступника міністра оборони генерал-полковника Ференського, о пів на восьму вистава в оперному театрі, о дванадцятій вечеря в синій залі в товаристві аташе Польщі, Фінляндії та Норвегії. Ексцеленція амбасадор прохає вас при цьому пробувати нав'язати ближчий особистий контакт з аташе Бєлєцьким. Польща виявляє тепер щораз міцніші західні тенденції незалежно від російського натиску . . . Конференцію в його ексцеленції пересунено на післязавтра, бо його ексцеленція завтра бере участь у відкритті металюрґійної виставки в Ленінграді . . .

— Досить, Скот, досить, голова болить від цього всього. Подайте мені содову воду. Чи моя дочка повернулась уже з променади?

Секретар уважно зложив течку з паперами.

— Не знаю, ексцеленціє. Але зараз гляну. Якщо тільки повернулась, передам міс Еллі привіт ексцеленції.

— Так, і передайте їй, що я бажав би з нею сьогодні ще поговорити. А повертаючи до речі . . . під час відвідин генерала Ференського зробіть так, щоб зафіксоване було кожне слово.

Секретар склонив головою з надзвичайною повагою. В очах у нього був оригінальний блиск, але аташе його не бачив.

— Слухаю, ексцеленціє. Диктафон наш уже направлений.

— Так . . . І ще одне. Нехай протягом п'ятнадцяти хвилин ніхто мені тепер не перешкоджає.

Секретар і на те вклонився.

— Ексцеленція дозволить спитати . . . Ексцеленція має гостя?

— Щось подібне. Подайте тільки віскі й соду. Позатим не забудьте повідомити мою дочку про моє бажання. А тепер можете йти.

Секретар затиснув течку під пахву й, уклонившись, пішов з кабінету. Лакей уніс за хвилину віскі й зник. Аташе витягнувся вільніше й звернувся до широкої портьєри, що відділяла кабінет від дальших кімнат.

— Бренвідж, прошу заходити.

Портьєра заворушилась, і з-поза дверей вийшов молодий чоловік середнього росту, в робітничому одязі. Безцеремонно сів на кріслі й закурив довгу папіросу.

— Можемо продовжити — кинув знехотя аташе.

Вузькими пальцями гість стріпав попіл і знов поволі затягнувся димом. Його руки виявляли велику суперечність із простим одягом московського робітника, але він собі того не брав до серця. На тему папіроси висловив переконливу заввагу.

— Після тутешніх тютюнів наш видається раєм.

— А вам певно здається, що ви ангел. Злізьте з тих висот.

— Вже злажу, ексцеленціє. Але папіроса справді добра. Наша промисловість і з цього погляду пішла далеко вперед.

Аташе позіхнув.

— Так далеко — додав, — що опинилась аж в Америці.

Бренвідж послухав і глянув на папіросу, на її марку. Папіроса була американської продукції. Аташе кивав головою й посміхався знуджено з патріотизму свого гостя. Бренвідж курив далі, зовсім не зніяковілий від поведінки господаря.

— Продовжуйте ваше оповідання — кинув аташе.

— А на чому ми закінчили, ексцеленціє?

— На вибухові . . .

— Що його імовірно спричинено з нутра, так. У момент експльозії всередині був сам професор Скит-Київський та два кур'єри, решта працівників Інституту були поза його мурами, навіть асистенти професора не були в той час в

Інституті. Режисерія вибуху була така знаменита, що в момент експльозії один з кур'єрів ходив по папіроси, другий по якусь книжку до сталінської бібліотеки, що міститься недалеко від Інституту. Професор їх повисилав. У висліді один кур'єр трохи приглух, а другий тільки потовкся. Але сам професор лежить десь там, серед румовищ, поділений на атоми, і мені здається, що трудно буде матері-природі позбирати його докупи на остаточний суд.

Бренвідж замовк, забрав з пачечки другу папіросу й прикурив від першої. На чолі мав задуму й повагу.

— На цьому ми зупинились ексцеленціє, і так говорять чисті факти.

Аташе позіхнув ще раз, але вже міцніше.

— Стаєте нудним, Бренвідж. Повторюєтесь.

Аґент закурив третю папіросу. Робив це із звичайною повагою й надумою і насолоджувався просто папіросним димом. У кімнаті було затишно й приємно, і він мусів дуже знудитись за цим, бо не міг собі просто місця найти в м'якому фотелі.

— Професор Скит-Київський не живий. Це була єдина людина, що могла дати совєтам атомову бомбу. І ця людина не живе. Увесь світ це знає, і в усьому світі дуже різно прийняли цю вістку. В загальному деякі держави зідхнули з полегшенням. Зокрема сусіди СССР. Настало загальне заспокоєння . . . — Бренвідж говорив це поволі, з надумою. Потім підняв трохи голос. — І уявіть собі, ексцеленціє, що одного дня . . .

— Ну, що саме? — додав аташе, коли Бренвідж перестав говорити. Аґент виглядав занепокоєним. Розглядався довкруги себе й вітрив просто, як хорт. Аташе насторожився, бачачи його неспокій.

— Що сталось . . .?

Бренвідж крутився в фотелі.

— Маю враження, якби хтось уперто за мною пильнував . . . Ексцеленціє . . .

Аґент піднявся й пішов по кімнаті. Аташе слідкував за ним здивованими очима. Аґент не міг нічого найти і безпорадно крутився по кімнаті. Приставав біля стін, побіч образів, але все це не вдовольняло його, і по кількох хвилинах даремного блукання він повернувся на своє місце. Був пригноблений.

— Повертаючи до професора Київського, — почав аташе.

— Професор Київський міг би воскреснути — сказав аґент байдуже.

— Ви неспроможні бути серйозним, Бренвідж. Що з вами?

Бренвідж не образився. Він взагалі мав вигляд, ніби думав про щось інше.

— Все це таке показове. Ніхто з учених не гине, професор Київський натомість висаджує себе і з ним пропадає вся надія СССР. Для закордону стає ясним, що совєти не матимуть ще так скоро атомової бомби. А одного гарного ранку . . . на Нью-Йорк, наприклад, або на Лондон для відміни . . . спадає серія таких забавок і обертає в порох увесь добуток і життя мільйонової метрополії. Війна майже вирішена в цьому самому моменті, коли впадуть перші атомові бомби. Тому так важно, де вони впадуть . . .!

— Ви фантазуєте . . .! Бренвідж, будьте поважні . . .!

Аґент дивно глянув на нього.

— Маю якесь прочуття, ексцеленціє . . . якесь недобре прочуття. Говорю вам зовсім поважно . . . професор Київський живий. Совєти готують світові жахливу несподіванку . . .

— Ви не маєте нічого на підтвердження свого здогаду . . . Чистого здогаду!

Аґент безпорадно знизав плечима.

— Не маю нічого, на жаль, ексцеленціє. Я переловив сьогодні вранці останню радіограму нашого чоловіка . . . АГ-411. Він уже не живий. Він повідомив мене про смерть Раффарса . . . Капітана застрелили при переході кордонів »Сектора Секретного Строітельства« . . . Він переказав мені, що бачив велику ескорту при транспорті до міста Мумир . . . нового, недавно збудованого міста на Уралі . . . Серед ескорти сидів професор Київський . . . АГ-411 бачив його виразно . . . Професор був пригноблений і згорблений . . . Його дуже стерегли . . .

Аташе дивився на Бренвіджа великими очима. Його підборіддя дрижало, не знати чи від охоти до сміху, чи від несподіваного остраху. Але радше таки це останнє, бо до сміху голос аташе зовсім не скидався.

— Коли це було? . . .

— День після експльозії Атомового Інституту.

— День після цього . . .!

— Так, ексцеленціє . . .

Аташе піднявся й нервово пішов по кімнаті. Підлога скрипіла під його тягарем, аґент сидів мовчки й понуро.

— Може, це був тільки двійник професора . . .?!

Аґент і тепер не всміхнувся.

— Якщо тут і був двійник, ексцеленціє, то загинув у всякому разі не професор . . . Такого генія їм надто шкода. А вони мають свої причини, щоб його заховати від світу. Мумир . . .

Аташе поклав люльку на стіл.

— Що це таке, цей Мумир . . .?!

Бренвідж підняв зір на нього, і в тих очах аташе побачив дивний смуток. Бренвідж був недужий... або перечулений.

— Мумир, ексцеленціє, означає . . . скорочення від російських слів . . . »Москва уничтожит мир« . . . Москва знищить світ . . .

Аташе криво засміявся.

— Дурниці, Бренвідж! Дурниці . . . ! Смійтеся з цього. Не переймайтесь. Сідайте, я хочу ще дещо спитати у зв'язку з нашою мережею. Я знаю, що вона тепер майже не існує . . . та це не поправляє нашої ситуації. Ми мусимо щось зробити, щоб це все наладнати знов по старому . . . Може, маєте якусь думку, якийсь плян . . .?!

Аґент знизав плечима.

— Плян маю, але чи ви його виконаєте . . .? Його вже раз відкинено, скільки я знаю. Пощо його повторювати знов . . .?

Аташе задержався й глянув на підвладного.

— Що за плян, Бренвідж?

— Наладнайте співпрацю з якоюсь дійовою мережею.

— А саме . . .? — холодно спитав аташе.

Бренвідж відповів виразно й сміливо.

— А саме . . . з українською.

На чолі аташе появилась глибока зморшка, що радше таки означала злість, як задуму. Бренвідж добачив її і продовжував далі.

— Оскільки я зорієнтувався, вони мають добре розбудований апарат, зокрема на Сході, на Сибірі і в уральському »Запрещеному Районі Особого Назначення« . . .

— Наладнайте контакт з українцями! — відповів Бренвідж.

УЗРОН... Якраз там, де ми не маємо взагалі нічого. У себе, на Україні, вони пани ситуації . . .

— Бренвідже . . . — почав півголосом аташе. — Ваша пропозиція для мене не нова . . . Я теж про це думав. Давніше . . . Та це ні до чого не довело. Ці українці, це дивні люди. Вони нас не розуміють або не хочуть розуміти. Вони не хочуть працювати ані з нами, ані для нас. Вони мають свою ціль і вони до неї йдуть уперто й послідовно, аж у мені часами зроджується заздрість. Бажано було б мати таких людей на службі.

— Треба до цього з нашого боку доброї волі.

— Не тільки це, Бренвідже. Не тільки доброї волі. Вони такими речами не задовольняються.

— І зовсім правильно. Ми теж ніколи такими речами не задовольняємось.

— Так, але ми Англія. Ми — це Велика Брітанія. Це престиж, Бренвідже, не забувайте цього! — аташе навчав свого аґента, як школяра. Аґент на це все сумно посміхнувся.

— І тому ми не маємо тепер ніяких інформацій, ексцеленціє.

Бренвідж робив враження, що взагалі має досить цієї розмови. Він другий раз уже піднявся з місця. Його неспокій зовсім не зник, він тільки неначе приглух.

Аташе не звертав на це уваги.

— Отже, що ви радите, Бренвідже?

— Таки нав'язати контакт з українцями. Це нарід, що може щось зробити. Не забувайте, що сьогодні Україна через свою боротьбу стала духовим провідником тих усіх мільйонів, і вони всі мріють про те, що з України прийде для них визволення. Зрозумійте цей психологічний момент і зробіть так, як для Англії буде найкраще. Чи нам упаде щось із престижу, коли ми піднесемо в Раді Безпеки справу цього народу? . . . Навпаки, ми тільки здобудемо на повазі в очах світу, а в большевиках нічого не втратимо, бо вони й так наші найгірші вороги.

Бренвідж вклонився і з серйозною міною залишив кабінет аташе. Люлька погасла під час цієї розмови, і аташе комбінував собі поволі, яких він мусітиме вжити арґументів на конференції і в посольстві, щоб переконати посла щодо пляну й дістати його дозвіл на відповідні перемови. Бо без допомоги цих шалених українців не вдасться нічого зробити тепер на цьому обширі.

Годинник став вибивати десяту годину вечора.

Хтось таємниче застукав, і появився слуга в ліберії, повідомляючи, що міс Еллі повернулась із прогулянки в товаристві директора фінансового відділу посольства пана Оверней. Міс дуже вдоволена. Крім цього, вечеря жде на столі.

— Дякую, Олівере. Прошу мені подати вечірній одяг.

За кілька хвилин засапаний аташе, змучений переодяганням, входив до їдальні, уже з віддалі розпізнаючи кістляву постать директора Оверней. Він стояв у товаристві Еллі, у півтіні пальм і старався там привести її в таку

ситуацію, щоб вона не могла втекти, якщо б він намірився її врешті хоч раз поцілувати.

Після вечері аташе зайшов до свого кабінету, позамикав шухлядки і якраз збирався вийти, коли задзвонив телефон. Сягнув рукою по трубку, дивуючись, хто може викликати його в такий пізній час.

Недбало кинув своє прізвище.

У відповідь залунали хапливі слова:

— Ексцеленціє, в цій хвилині я одержав потвердження нашої інформації від Раффарса. Число РШ-141 передає мені вістку про те, що професор . . .

Аташе перервав.

— Звідкіля ви дзвоните . . .?

— З вуличного апарата . . .

— Ідіот — буркнув аташе. — Формений ідіот. Прийдіть до мене особисто. Вішайте трубку.

— Ексцеленціє, алеж . . .

Аташе повісив трубку й подумав, що Бренвіджа треба буде або покарати, або щось з ним зробити . . .

Знов дзенькнув апарат. Гостро, нервово.

Знов аташе підняв трубку. Був уже лихий.

— Хто це . . .? Знов ви . . .? Я ж казав . . .

— Ексцеленціє, хто зна, чи я вас побачу . . . за мною . . .

Голос нагло змовк, і тільки гудок давав знати, що розмову перервано. Аташе слухав ще хвилину. Апарат мовчав. Якесь недобре прочуття перейняло високого урядовця брітанського посольства. Щось недобре зависло в атмосфері цього вечора. Поволі повісив трубку на її місце . . .

Світ довкруги був тихий і спокійний, нічим не зраджуючи нервового напруження останніх хвилин. Що діялось там? Адже Бренвідж не дитина, знає, що не можна говорити з прилюдних розмовниць . . .! Щось у тому всьому є. Треба буде ждати ще сьогодні на аґента. За якийсь час він мусив би надійти.

Припадково кинув оком на годинник. Минуло більше як пів години від часу розмови з Бренвіджем. Чому його немає . . .?

Аташе нагло пригадав дивне прочуття аґента і його підозріння, що його хтось пильнує.

Мимоволі глянув на двері. Якраз у цей момент хтось застукав. Аташе злегка здригнув. Чи вже й його опановує загальна нервовість цього вечора?

— Прошу — кинув голосно.

Дерев'яне крило відчинилось, і на порозі став секретар Скот. Мав якийсь дивний вираз на обличчі. В сутінках воно робило неприємне враження.

— Ексцеленціє . . . лікар просить податись до пана Бренвіджа. Доктор Самюел подав до відома, що раненого не

— Ексцеленціє ... лікар просить податись до пана Бренвіджа...

вдасться врятувати. Пана Бренвіджа привезено п'ять хвилин тому . . .

Аташе витріщив очі, не зрозумів і спитав ще раз, що сталось.

Секретар Скот повторив з тим самим дивним виразом на обличчі.

Аташе мав вигляд, ніби не міг зловити віддиху. Все це здавалось йому дивною і несамовитою вигадкою секретаря. Коли ж минуло кілька хвилин нестерпної мовчанки, аташе зірвався з фотелю, кинув люльку, подумав щось і сів знов. Голова звисла йому на груди.

— Бренвідж . . . Хто міг сподіватись . . .? Бренвідж . . .!

Секретар ждав, і на його устах видно було справжню бюрократичну сторінку його життя. Він нічим не переймався, нічим не журився. Для нього все це було чуже.

Аташе врешті поволі підвівся, якби постарілий, пішов до дверей. В очах у нього горіли іскри. Обличчя було кам'яне й бліде. Ще кинув очима на телефон, змолов у зубах прокліп і подався за секретарем.

IX.

Людина діє не тільки рухом. Людина діє й думкою. Але ця думка твориться, пливе, здійснюється без контролі свідомости, вона здійснюється вже тоді, коли свідомість не може ще навіть її охопити. Сама мозкова матерія рятується тоді від загибелі, не ждучи, поки навченість людини і її життєвий розум здобудуться на якесь рішення — звичайно надто пізно, щоб життя могло себе ще видобути з нещастя.

Борбенко здригнувся. Здригнувся не тому, що мав намір щось зробити, а тільки тому, що одним блиском інтеліґенції здав собі ясно справу з небезпеки та погрози, що її кинули дві пари очей. Відчув гарячу зустріч з розпеченими кулями. Кожної секунди вони могли продірявити його тіло.

Скочив з свого місця . . .

Такого скоку не посоромився б тигр із пралісу.

Легкий оклик залинав у кімнаті, та проте ще не впав ніякий стріл. Зате Борбенко держав міцно при собі малого чоловіка, що назвав себе Марком. Приставивши револьвер до його карку, говорив гаряче й вривано.

— Накажи . . . не стріляти . . . бо загинеш . . . перщий . . . Я не знаю . . . стриму . . . Кажи . . . !

На порозі кімнати стояв твердо, як камінь, робітник із двома пістолями в руках. За ним звільна примикались двері. Він ждав найменшого знаку від малого чоловічка, щоб почати стрілянину. Збоку дивилась на все це великими очима Наталя; питала себе нервово, чи вона снить, чи справді перед її очима такі несамовиті сцени відіграються.

— Киньте зброю — вимовив крізь зуби Борбенко, в'їдаючись револьвером у карк Малого Марка.

Марко ані не здригнувся. Він мав гарт. Борбенко мусів відчути його спокій і рішучість, бо холодний піт дрібнень-

кими крапельками виступив йому на скронях. Ситуація ставала безнадійна. Марко міг себе посвятити...

— Я стріляю влучно... — виважив Борбенко.

Тоді щойно озвався Марко.

— Почніть стріляти... переконаєтесь, чи ми діти.

— І до чого це доведе...?

— Побачите — Марко говорив спокійно, і в його голосі не було ніякої нервовости. Борбенко мусів потайки дивуватися з його опанованости.

Знав, що цей стан не може продовжуватись і що кожна секунда дає їм перевагу над ним.

— Це підлість... — заговорив спокійно.

— Яка підлість?

Борбенко говорив знов виразно й голосно.

— Ви були б застрелили мене, не сказавши жодного слова.

— Ми мусимо вірити нашим людям і нашим інформаціям. Якщо Богдан Борбенко провокатор, він мусить загинути.

— В цій хвилині ви самі недалеко від смерти...

— Це не грає ролі. Загинути мусить Борбенко.

— Але ви не перевірили цієї вістки. Ви прийняли її надто однобічно.

Малий Марко і на те мав відповідь.

— Ми не маємо часу роками перевіряти кожну вістку. Тим більше, що це не таке важне. Одним Борбенком менше... чи більше.

— Приємно слухати... Але ваш погляд мене не зобов'язує. Я наказав тому чоловікові кинути зброю.

Марко не ворухнувсь. Його голос зате виявляв здивування.

— Ви божевільні. Ми не кидаємо ніколи зброї з рук. Навіть перед очима певної смерти.

— Я наказав кинути зброю і я можу почати стріляти.

— Того я й жду.

Наталя приблідла помітно, сперлась плечима об шафку. В її очах наростав неопанований страх за найближчу хвилину. Борбенко два рази вже кинув коротким поглядом у її бік і помітив, що вона втрачає сили.

В його мозку тепер скакали короткі, неспокійні думки.

Так чи так, щось треба зробити, а ясно не знав, що саме. Не знав, бо . . .

І якраз, коли це »бо« виросло в нього проблемою, зрозумів, чому саме не знав, що зробити. Зрозумів несподівано тоді, коли усвідомив, що він усе таки не посеред ворогів, але посеред людей своєї крови й своїх думок. І чому йому не спало на думку зразу найпростіше розв'язання . . . ?

Кинув нагло Марка і вийшов на середину кімнати. Його рух був такий несподіваний, що ніхто не зареаґував. Тільки два револьвери в руках робітника потягнулись за ним смертоносними, чорними отворами.

Марко держав уже й свій у долоні отвором додолу.

— Що це має значити . . .?! — кинув гострим запитом Борбенкові.

Цей обернувся. Не міг відмовити собі глянути при цьому на обличчя Наталі і в душі засміявся з своєї пустоти. Проте це обличчя показувало щось таке, що примусило його на секунду відкласти відповідь Маркові й зрозуміти, що в цих широко тепер відкритих дівочих очах криється своєрідний страх . . . Він здав свою позицію . . . Він був майже безборонний... Супроти чужих людей... А вони...?

Може, вона боялась, що вони можуть його вбити . . .? У неї, на її очах . . .

Може.

Все таки Борбенко пережив коротеньку хвилину дивного тепла, поки сухим голосом озвався до Марка, надаючи очам твердого виразу зневаги до життя й оборони.

— Я ще не стріляв до . . . земляків. І не буду.

Кімната застигла, вчувши таке. Рідко це лунало.

— Не буду . . . — повторили глухо стіни, і голос завмер серед припорошених хатніх предметів.

— Ми ще зустрінемось . . . Борбенку.

— Я також вірю в це.

Марко перейшов побіч нього із спокоєм на обличчі й без зброї. На порозі пристав ще раз і оглянувсь.

— А вас, товаришко Києнко . . . я прохатиму мовчати про все те, що ви тут бачили. Якщо одне слівце з ваших уст упаде на непотрібний ґрунт, я відвідаю вас.

Врешті Борбенко підійшов до дверей і відчинив їх на всю ширину. З коридору повіяло пусткою. Ні живого духа

не було видно на всьому його просторі при слабкому світлі коридорної лямпи. Віяло пусткою й глухістю . . .

А проте повними грудьми відчувався ще подих тих рішучих і рішених на все людей. За ними лишився спомин і якесь дивне враження далекої й могутньої сили, виконуваної автоматично на якийсь нелюдський просто наказ. Це було щось, як втілена ідея, і Борбенко перший раз у житті відчував щось подібне.

Закрив старанно двері й тихо перейшов до столу, де чорнів його капелюх. Його хода лунала в кімнаті глухо, і він розумів, що це все залишиться вже в такому настрої. Цей вечір мав свої дивогляди, і Борбенко інакше уявляв собі його перебіг. Не дивлячись на дівчину, озвався до неї.

— Ви чули . . . мене названо провокатором . . . Зрадником тих, що борються проти совєтського режиму . . .

Її личко спаленіло злегка. Очі засвітились, коли вона піднесла їх на нього.

— Це неправда . . .! О, я відчуваю, що це неправда! Ви не такий, як вони сказали . . . Бо . . . я не знаю, чому я це вам говорю . . .? Ви так гарно говорите по-нашому . . . Ви не можете бути злою людиною . . . напевно ні.

— Ваша віра в мене . . . подиву гідна.

— Я знаю, що говорю.

Він знав теж, але щось інше. Він знав, що не скаже їй нічого такого, щоб піддержати дивний, слабенький вогник, що десь запалав у темряві між ними. Він знав, що нічого не зробить щодо неї. Мовчатиме, а якщо й треба буде говорити, тоді він скаже коротко й сухо і руки напевно міцно при собі триматиме.

— Ви не можете знати нічого, громадянко, бо це вам і не треба знати. Ви старайтесь про мене забути. Нехай пам'ять сьогоднішнього вечора не затруює вам хвилин, радісніших від цих. Я хочу вам висловити свій біль з приводу смерти вашого батька. І хочу попрощатися з вами. Мені треба йти. Мене ждуть обов'язки.

Склонився злегка у її бік і тихо відійшов у напрямі дверей. Так само тихо відчинив їх і на порозі ще кинув поза себе півголосом:

— Добраніч.

Коридов прийняв його холодно. Борбенко задержався в ньому, використовуючи півтінь слабкої лямпи. Чи добре

зробив, що відійшов тепер від неї . . .? Залишив її саму серед чотирьох стін . . .

Стояв і думав. Щось тягло його назад, але розум диктував іти вперед. Не вертатись і не оглядатись. Нехай це все пропаде там, позаду, бож він не сміє забути, на якій стійці він стоїть і що мусить ще виконати.

Довкруги вороги. Довкруги понура Москва. І він сам серед неї із завданням, що йому кінця й краю не видно. Щораз далі сягали його корені і щораз далі доводилось Борбенкові задивлятись у справу, що замість вияснюватись, з кожним днем ще більше заплутувалась. Сьогодні він уже знав, що це не звичайна справа і що її закінчення годі передбачати . . . але навіщо до всього цього він заплутав оце дівча . . .? Її батько був центром його уваги . . . Але він загинув.

Проте якийсь інстинкт говорив Борбенкові, що тут щось не в порядку, що в цій справі криється якийсь понурий закрут. Тільки який і де? . . .

Поволі дійшов до одного наміру: Наталю вилучити з гри. Про неї не думати і взагалі не бачити її. Обійти її при кожній нагоді. На всякий випадок.

Так у задумі рушив до виходу.

Вулиця зачорніла перед ним пусткою.

Борбенко відчув, неначе розмотується в ньому клубок з ниткою, що її кінець лишився поза ним, у самітній кімнаті. Може, лишився в руках дівчини, що так гарно й плавко говорила рідною мовою, що так гарно говорила до нього . . . як ніхто ще досі . . .

Усміхнувся. Дурнота. От, дурнота голови береться. Треба про це забути . . .! Забути й тямити про тверду дійсність . . .!

Коли ж його хода втихла в сутінках ночі, з поблизьких брам повиростали тіні й тихцем зросли в громадку. Вони прислухались до шепоту, що ледві чутно шкарматів серед їхього кола.

— Двоє з вас пайдут слєдом етаво чєлавєка. Два станут здєсь карауліть. Смєна прідьот. Остальниє на наблюдатєльниє пункти. Я схожу к капітану Ватутіну . . .

Наказ залунав ледві чутно, і тіні розійшлись, неначе темні духи московської ночі. Вулиця завмерла. Кіт м'явкнув десь на весняному полюванні.

— Перекажеш командирові, що кватирю стережуть . . .

І тоді щойно виросли дві постаті, що знов розплились у темряві. Якби хто міг підслухати їхню розмову, почув би напевно таке:

— Перекажеш командирові, що кватирю стережуть. Перекажеш усім нашим те саме... Я гляну, як стоїть справа з Борбенком... Якщо в порядку... тоді до побачення в Самарі...!

X.

Перед високими металевими дверима непорушно, як кам'яні статуї, стояли два стійкові, зодягнені у вибагливі однострої ґвардії. Понад їх головами, в обрамленні золотих листків палала темним, багряним світлом п'ятикутня зоря; під нею пишався в розкішній оправі герб Союзу Совєтських Соціялістичних Республік. Точно в напрямі цього напису стирчали два довгі багнети, немов бу піддержуючи його вгорі й погрожуючи вколоти, коли б він захотів обнизитись. Перспектива довгого й широкого коридору, порізаного високими, вузькими вікнами старого Кремлю вражала порожнечею. Лиш темні картини й портрети понуро сумували в приявності двох німих вояків.

Сатанічно завмерли на все очі Леніна, застиг його сардонічний вираз уст. Він мав вигляд, ніби перед ним стоять мільйонові маси, а він з них сміявся; сміявся з масової дурноти, що кинула ці мільйони йому до ніг.

Цапкуватий Калінін гинув десь у темряві. Йому було до всього байдуже. Але з холодною кров'ю домордовував свої жертви Дзєржинський, мужньо наслідував його Берія . . .

Налите обличчя Кірова зраджувало деяку інтеліґенцію.

Може, виростали якісь думки в головах тих вояків, що виконували службу в цьому коридорі . . .? Може, вони були свідомі, в якій саме точці СССР прийшлось їм стерегти добро працюючих мас? Може, вони знали, що вони стоять при вході до серця ґігантичної імперії, при вході до святого святих найдивнішої й найбільшої в історії диктатури . . .?

Бліді, добре відгодовані обличчя ґвардії не замислювались над цим. Це були машини, вишколені до найменших дрібниць і навчені користуватись усякою зброєю в обороні ладу, що їх самих перетворив у машини.

Далеко, в точці, що з неї починався коридор, загомонів якийсь рух; між стінами залунали ритмічно вибивані кроки. Стійкові скам'яніли ще більше.

Кроки лунали ближче й ближче; поволі в світлі, що падало снопами через високі вікна, виросли три постаті. Всі у вибагливих військових однострояx, обвішаних десятками зірок, медалів, відзнак. Прямували до дверей, що їх стерегли стійкові. У певному моменті мусіли задержатись, бо зовсім несподівано із стіни крізь автоматично відкрите віконце висунувся отвір скорострільа і разом із тим гробовий, монотонний голос промовив:

— Пропуски єсть . . .?

Сакраментальне питання впало серед важких стін.

Три маршали Совєтського Союзу сягнули до кишень і перед обличчям німого, грізного отвору машинового кріса показали невеликі чорні перепустки з зазначеною годиною.

У відповідь знов упало штамповане:

— Проходітє . . .!

Стійкові на дверях мовчки розступились. Без шуму зникло вікно із скорострілом і на його місці сіріла, як і раніш, стіна. Ніхто ніколи не міг угадати, в якому місці коридору відчиниться воно знов. Це була ціла, до основ розроблена система безпеки; її ключа не знав, мабуть, ніхто. Може, навіть і сам . . . диктатор . . .?!

За деякий час знов появились чотири постаті. У цивільних одягах европейського краю, але хода вказувала на московське походження. Характеристична хода зраджувала цих людей. Важка колискова, як іде ведмідь лісом чи ареною. Питома.

З ними повторилась до подробиць та сама церемонія.

У невеликому сальоні, прибраному у вибрані твори найкращих малярів Европи, при столі з кількома телефонними апаратами сидів сухий узброєний очицями секретар, а під стінами, на оббитих шкірою кріслах сиділа групка високих старшин МГБ. Безнастанна варта. Вони були озброєні найкращою зброєю, але її не було видно. Вони носили автоматичні, беззвучні пістолі й невеликі газові ґранати. Все це було заховане.

Секретар раз-пораз приймав телефонні виклики й відповідав на них. Ніхто до цього не прислухався. Це стало давно вже нудне й нецікаве.

Три маршали ввійшли військовою твердою ходою.

Секретар якраз відклав одну із слухавок. Секунду панувала тиша. Тоді він піднявся, оминув три начальні постаті збройних сил і зник за густою заслоною та масивними дверима.

Вернувся за хвилину. Просто до столу, бо дзвонив апарат.

— Заждіть дві хвилини — кинув маршалам, і вони, спокійно на те погодились. Якраз двері відчинились і ввійшли чотири цивільні постаті.

Хто із свіжо прибулих хотів прислухатись до розмови секретаря, міг це зробити.

— Протест передати ще сьогодні до години сімнадцятої нашого часу.

— . . .

— Байдуже. На підставі розпорядку Ради Міністрів з 2. січня цього року маємо повне право заборонити всяку діяльність на цих теренах. Це загрожує Союзові порушенням суверенних прав.

Новий телефон. Секретар відклав слухавку попереднього й автоматично сягнув по другий.

Хвилинку слухав.

— В такому разі справу передати спецвідділові міністерства закордонних справ, підвідділ Польща. Так або так, справа мусить бути до завтра наладнана.

Знов попередній апарат. Але голос інший.

— Так . . . що?

Хтось балакав нервово й гостро.

На лиці секретаря появився широкий усміх.

— Нехай жде. Генералісимус зайнятий, учора теж. І може, й завтра буде зайнятий.

Голос переконував.

Секретар стягнув чоло в зморшки.

— Ні — сказав коротко й повісив слухавку.

Знов телефон.

— Так. Я. В чому справа?

— Говорило мені міністерство закордонних справ.

— Повний текст передайте сюди. Я повідомлю генералісимуса окремо. Тепер він буде зайнятий цілу годину. Пізніш. Нехай ждуть. Підпис президента США? Нічого, передайте повний текст мені. Третій протест . . . добре. Будемо тямити. Покищо дайте відповідь на зволікання. Після конференції політбюра одержите текст відповіді.

В цій хвилині відчинились сховані за заслоною двері і в бюрі секретаря появився аташе брітанського посольства, сер Нордсон у повному одностроі. За ним виринула товстава постать його перекладача. Аташе холодно вклонився трьом маршалам, і вони всі, як на команду, приклали долоні до голови. Ексцеленція Нордсон затямив докладно приявність тих осіб і, кивнувши головою секретареві, вийшов у виразно лихому настрої.

По його виході секретар зник за заслоною. Дзвоники телефонів прикликали його вже назад, і він з поспіхом повернувся до столу. Його зір лиш на хвилинку побіг слідом за брітанським аташе; вирвалось одне слівце:

— Дурак . . .

Потім секретар указав трьом маршалам і чотирьом цивільним вільний вхід до кімнати.

У простій, високій, з колонами в стилі старовинного Корінту залі стояв посередині самітно один стіл.

В одному з крісел сидів начальник політичної розвідки Союзу генерал-лайтенант Гуряков і нервово бубонів пальцями об червоне сукно. Решта залі потопала в сутінках.

Тут було тихо й важко, гнітюче. Навіть ходи не чути. На стінах порозпинались усякі можливі мапи світу та зокрема Союзу. Десь під стелею висіла лямпа.

Заля робила гнітюче враження. В цій залі був заарештований маршал Тугачевський, і в цій залі одним ударом п'ястука вбив він старшину НКВД, що кинувся його арештовувати. Потім інші його таки подолали, але слова, останні свідомі слова Тугачевського тепер ще висіли в цій важкій атмосфері.

— Моїм слідом підеш і ти . . .!

Що було потім . . . усі знають. Але що ще буде? — Ніхто не знає.

Навіть не говорили між собою маршали. Не говорили й цивільні. Всі поводились, ніби води в рот набрали. Десь, далеко у світі блистіло радісне, весняне сонце, але тут було понуро й темно, бо вікон не було, а лямпа, що горіла під стелею, доцільно кидала мало світла.

Генерал-ляйтенант Гуряков піднявся.

— Сідайте товариші. Я повідомлю генералісимуса.

Вийшов твердим, важким кроком, колишучи стегнами на типовий лад. Сім осіб зайняли свої місця. І знов у залі запанувала тиша.

Крізь відчинені десь у сутінках двері долетів гострий, високий тон чоловічого голосу. Приявні завмерли, прислухаючись. Заля загомоніла глухо.

— Єсть пріказ расстрелять, значіть, нужно єво виполніть . . .! Мнє совсєм не інтєресни обстоятельства караульнаво устава... мнє нужна служба, вам панятно, генерал...!?

— Ваше Превосходітельство . . . цеж мій єдиний син . . .!

Хвилина мовчанки.

Потім знов високий голос.

— Совєтський Союз мусить мати добрих вояків. Таких йому не треба!

— Ваше Превосходітельство . . . я прошу вас . . . я його батько . . . він молодий . . .

Голос генерала Гурякова заломився й перейшов у якийсь шепіт. На це впала тверда відповідь.

— Генералісимус Совєтського Союзу не міняє раз виданого наказу. Розстріляти!

Загомоніли кроки, приявні піднялись. У кожного на обличчі була увага й вислів глибокої пошани. Очі були чуйні, але без виразу. З півсутінків виростала постать, одягнена в білий одяг, без відзнак, у запнутому під шию ковнірі. Сивий волос і сиві вуса гармоніювали з білим одягом. Чорні очі палали вогниками. Десь там, позаду лишився генерал-ляйтенант Гуряков.

— Здраствуйте!

Привітання диктатора зустрілося з мовчазним поклоном. Такий звичай тут, у цій залі і в цій державі.

Диктатор енергійною ходою підійшов до свого місця, що нічим не відрізнялось від інших місць при цьому столі, і рвучко відсунув своє крісло. На стіл кинув картонову течку з паперами.

Тоді з темряви висунулась постать генерал-ляйтенанта Гурякова. Вона наближалась поволі й стала оподаль. Здавалось, що генералісимус його не бачив, та це була хибна думка. Бо несподівано диктатор заговорив прямо до генерала.

— Ви підете зараз виконати наказ!

— Я прошу вас . . . Ваше Превосходітельство . . . мене звільнити від виконання цього наказу . . . Це мій син . . .

У млі ока п'ястук диктатора впав на червоне сукно столу, і заля застогнала від цього удару. Приявні відчули нервовий дриж. Та всі вдавали, що їх це зовсім не цікавить.

— Я сказав, Гуряков . . .!! — ревнув генералісимус і зблід.

Обличчя сіріли одноманітністю. Ніде не виявлялось почування. Воно тут не мало місця. Тут панував холодний, абстрактний розум і закон, встановлений для вдержання найдивнішого в світі порядку.

Генерал-ляйтенант Гуряков виструнчився й стукнув закаблуками.

Обернувся і з високо піднесеною головою вийшов із залі.

Ці люди рішали долю всього імперіяльного колоса.

Диктатор не дивився на нього. Гуряков уже зникав у дверях. Ніхто його не задержав, і зір диктатора з гарячими вогниками перебіг по обличчях присутніх.

Це був керівний гурток, що спільно укладав імперіяльні політичні напрямні, і хоч ніхто про них не знав, бо видними постатями вони не були ніколи, свою роботу вони робили прекрасно; в наслідок їх спільного зусилля, Совєтський Союз мав змогу сьогодні думати про підбій світу.

Ті голови рішали долю й недолю всього імперіяльного колоса. І ніхто цього не знав. Ніхто не знав, які саме важливі життєві функції скриваються під їхніми повсякденними титулами директорів чи начальників. Ще дещо говорено про маршальський склад, але маршалів було вісімнадцять . . .

Диктатор озвався.

— Минула війна не дала нам того, чого дехто сподівався. Говорю дехто, бо я з самого початку знав, що ми будемо раді, якщо вдержимось при владі. Ви самі знаєте, коли були наші критичні хвилини і коли тріщала наша держава. Тому я був дуже вдоволений, що похибки моїх супротивників і союзників допомогли нам вивести наш корабель на повні води. Зате невиправдані були надії тих неповажних наших оптимістів, що сподівались вибуху світової революції. Повторилась та сама історія, що ми її пережили по закінченні першої світової війни. Світова революція залишається покищо тільки утопійною мрією. Вона сама з себе не скоїться, як не скоїться сам собою новий світовий лад.

Замовк на хвилинку. Сухою рукою сягнув по склянку й налив води. Приткнув скло до уст, спробував, скривився. Подумав щось і піднявся. Відсунувши крісло, тією самою ходою пішов до своєї кімнати. Коли виринув з темряви, в його руках ясніла звичайна пляшка.

Без слова пояснення налив собі до води прозорого плину і так само швидко відніс пляшку геть.

Випив. Диктатор випив, і присутні догадались, що його голос набере гострішого звучання.

Так і сталось.

— Як сказано, війна не принесла нам бажаного успіху, та це не значить, що ми не мали досягти цього іншим шляхом. Сьогодні ми підходимо до вершка наших сил. Ще місяць — два, і атомова бомба завершить стан нашого

озброєння. Перед нами питання: чи будемо настільки сміливі, щоб розробити плян підбою світу й здійснити його при великих шансах на успіх, чи будемо й далі терпіти перевагу американської індустрії та її поспішну розбудову в Канаді, Південній Америці з остаточним рахунком на нашу некористь? Ми в світі не маємо приятелів. І ми їх не хочемо. Ми мусимо ще дозброїтись і мусимо змобілізувати всі сили, що поможуть нам розбити наших супротивників.

Генералісимус повів довкруги себе палкими очима, і в них приявні могли вичитати тільки жахливий гін уперед.

— Тому я наказав вам сьогодні тут зібратись, щоб до вашого відома довести факт, що надходить зворотна точка у нашій історії. Виростають уже ті сили, що дадуть нам змогу здійснити наш великий, остаточний плян і сягнути по владу над цілим світом... Нашими руками, нашими умами, нашим зусиллям ми поставимо світ перед вибором: з нами або... смерть. Бо коли він захоче піти проти нас, ми усмертимо його без милосердя. Тому я сам закликав вас сьогодні і тому хочу вас спитати... чи ви г о т о в і...?

Заля мертвіла. В її мурах спочивала вже не одна тайна, і мало було місця для нових...

— Ч и в и г о т о в і...!? Бо я... готов! Готов знищити світ... або скорити його собі... нам увесь світ...! Увесь великий, з мільйонами людей, рас і народів світ зробити нашим!

В цій хвилині на порозі появився секретар. За ним, позаду дзвонили телефони, він стояв на порозі, звертаючи на себе увагу.

Диктатор помітив його й гостро кинув коротким запитом.

— Генералісимус... генерал-ляйтенант Гуряков застрілився у своєму кабінеті... Смерть наступила на місці...

Диктатор спершу зблід, та вже через секунду на його шиї бриніли жили. З-під його наказу і з-під його волі без дозволу вирвався підвладний.

— Сволоч! — ревнув диктатор на всю залю.

Потім заспокоївся. Поза плечима секретаря вперто, нервово, дзвонили апарати, але він стояв і ждав інструкцій.

— Арештувати всю рідню. Спецсуд ґвардії. Присуд подати до затвердження — впали каміннями слова.

Секретар зник.

Телефони вмовкли за густою заслоною .

Генералісимус сидів мовчки. Поволі його обличчя повертало до нормального кольору, але в очах горіла ненависть. Очі могли б убивати, коли б їм дано ножі.

В залі нависла мовчанка, що без слів говорила за себе. Цей інцидент залишив по собі слід. Ч и в и г о т о в і . . .!? Бо . . . цей там, генерал Гуряков уже готов. Він уже не журиться... Навіть політичною розвідкою, що їй присвятив був двадцять років свого життя. Дістав заплату. Гм . . .

Диктатор озвався. Ані словом не згадав більше про випадок з Гуряковим. Цей випадок не належав до цієї наради. Він буде розглянений окремо. Спецсуд ґвардії вже напевно при роботі . . .

— Сьогоднішня хвилина рішає нашу долю, — заговорив сухо, гостро.

— Ми не маємо вибору. Ми можемо тільки виграти . . . або перейти до історії. Світ поставив нас уже перед остаточним розрахунком. Ми його й давно сподівались. Досі мені вдавалось викручувати для нас такий страшно потрібний мир . . . але це вже довго не потриває. Вже ніхто не вірить у наші святі зобов'язання й запевнення . . . В голосі диктатора пробилась іронія. — Навіть мої заяви викликають уже тільки сміх . . . Я здаю собі справу ясно, що більше, як пів року, миру не вдасться нам викрутити. І до того часу, навіть скоріше, ми мусітимемо мати вже в руках готову до вжитку зброю, що дозволить нам прийняти остаточний бій без стовідсоткового риску. Ба навіть... дозволить нам цей останній бій розпочати. Колись Рим підбив світ . . . Сьогодні наша черга. Мусимо стати панами. Ми — це значить ви і я!

Слова падали на відповідний ґрунт і виростали стихією до вирішень. Що інше могло вирости з насіння жадоби й самолюбства, сполученого з жорстокістю на ґрунті крайнього цинізму й свідомої брехні, як не бажання довести це все до успішного закінчення й скорити собі світ . . .?! На всіх обличчях гарячими барвами малювались рішення, що за хвилину мали бути висловлені під стелею цієї понурої, темної й високої салі . . .

Диктатор випростався в кріслі. В очах мав щось більше, як вогники великої сили. Може, це був відблиск генія, а може . . . божевілля?

— Москва стане центром нового світу! Москва і Кремль! Наша зоря палатиме над земним ґльобом... Ми даватимемо накази мільярдам рабів, і вони будуть їх виконувати... Ми кермуватимемо світом так, як захочемо... Ми накажемо людині працювати і ми будемо цю працю вічних рабів контролювати... Ми...! Ми дамо світові один напрям і один стиль... Ми його однаково одягнемо й кинемо його в один ритмічний марш... Москва стане його метою...! Москва...! Кремль... і я... ми!

Важкий п'ястук ударив об стіл, скло дзенькнуло жалібно, білоодягнена постать зірвалась із крісла й відійшла в сутінки. Десь там, серед теміні пристанула яснішою сильветою й застигла в безрусі, як статуя. Її голос залунав через хвилину здавленими почуваннями.

Це лунав голос із темряви. Це було щось нелюдське навіть для тих плянових, цинічних умів. Це було щось гірше, як символічний випадок з генералом Гуряковим...

— З Москви і з Кремлю плистиме нове життя для світу... Новий лад і нові порядки... Нові права, нові закони... Нові звичаї... Все нове... Ми постановимо, а вони виконуватимуть...! Мільярди рабів плазуватиме перед нами, перед нашою могутністю й владою... Чи не варто ризикувати...? Чи не варто видати в Кремлі наказ, щоб його за кілька хвилин з рабством виконувати у Вашінґтоні...!?

Постать диктатора ледві майоріла в темряві. Зате він добре міг бачити своїх співробітників і рішення, що вже конкретизувались на їхніх лицях. Поволі ця постать виринула з темряви й зупинилась перед ними. В неї задивлені були очі присутніх.

— Ви всі готові... я знаю це. Ви підете зо мною. Ідіть і виконуйте! Будьте готові на кожний мій заклик. Хвилина історична й дуже серйозна... Москва стає на вершок...

Це було сказане півголосом, у задумі. Потім піднялася сива голова, і очі вкололи всіх, хто тут сидів. Хвилина мовчанки...

— Ідіть...! Ідіть...! — скрикнула нагло постать у білому одязі, і в цю мить усі піднялись.

На порозі залі став знов секретар генералісимуса.

Не всі його помітили, коли вже залунав його голос.

— Генералісимус . . . уся рідня генерала Гурякова . . . найдена неживою . . .

Світло заколихалось над стелею, і диктатор зблід . . .

Жоден звук не вийшов з його уст. Приявні залишили нараду із зможеними думками . . . Щось нависало над рішенням цієї історичної хвилини.

Диктатор лишився в залі сам. Його очі зматовіли, і дивна втома огорнула його психіку . . . З нього насміялись . . . Гурякови.

XI.

З вікон посольства падали снопи світла і матово відбивались на численних лімузинах та на скропленому асфальті. Хвилі музики виливалися просто в темну ніч разом із пасмами світляної енергії; оббиваючись об шоломи міліційної сторожі, вони тікали геть, у темінь, в невідоме, залишаючи по собі заздрість і жаль тих, що не могли зайти в середину.

Брітанське посольство давало равт.

Борбенко віддав плащ і капелюх слузі й перейшов до рясно освітлених кімнат. Чорний одяг лежав на ньому, як вилитий. Ніяке око не помітило б, що при цьому струнькому, майже худому тілі скривається зброя. Без неї Борбенко не рухався тут ні на крок.

Пізнавав Москву. Вчора вночі стрілив перший раз у цьому місті. Стрілив на невідомого чоловіка, що йшов за ним уперто цілу годину, не сподіваючись, що з мисливого став звіриною. Борбенко відчував якимось таємним змислом, коли хтось на нього звертав надто велику увагу. Спершу хотів прогнати геть невідомого, та він був надто впертий. Коли Борбенко зник, невідомий, замість зрозуміти як слід таке явище й піти якнайскорше геть, став шукати своєї згуби по всяких закамарках. Борбенкові ще сьогодні було прикро на згадку цих хвилин. Так несподівано все сталось. Невідомий діткнувся його в темряві руками, і Борбенко затримав його при собі. Спитав просто:

— Ви русскій . . .?

— Да . . . — впала просто відповідь. Слідом за нею мала гаряча кулька в'їлась у голову аґента найбільшої в світі поліційної організації.

Сьогодні Борбенко був не в доброму настрої. Відчував, що став на небезпечний шлях і знав з досвіду, що там, де вже впали стріли, ґрунт стає гарячий. Він мусітиме всі

свої сили покликати до акції, щоб видержати в цьому бої, всі свої духові резерви при непевності, чи їх вистачить для перемоги. Бо ворог його був тут паном. Був у себе дома; кожний камінь Москви, кожна вулиця й куток були йому спільниками. А Борбенко був на чужині . . .

Наближення худорлявого секретаря аташе Нордсона перервало Борбенкові думки.

— Добрий вечір, сер, дозвольте привітати вас . . . Ексцеленція Нордсон прохав вас до себе . . .

Борбенко глянув в очі секретаря й кивнув головою.

— Де ексцеленція?

— У блакитному сальоні, сер.

— Дякую.

Секретар відійшов, а Борбенко чомусь глянув за ним довгим, уважним поглядом. Щось йому не сподобалось у цього чоловіка, але не міг з'ясувати, що саме . . .

Навіть часу не мав. Бо ось припадково вийшов просто на нього сам аташе Нордсон, що, мабуть, знетерпеливився дожиданням. Борбенко запам'ятав своє завваження.

— Закуріть.

— Дякую.

Із саду пахло ранньою весною, тріскали дерева й виколювалась трава. Цей запах Борбенко відчував міцно й глибоко, любив цей подих відродженої землі.

— Сталось багато недобрих речей.

— Ексцеленціє, хіба ви сподівалися лише добрих . . .!

Аташе не мав найменшого почуття гумору сьогодні.

— Не жартуйте, пане. Це гірш, як ви можете сподіватись. Рефрей загинув . . . ви бачили його останні хвилини й чули його звіт . . . Ваш земляк Кривенко теж загинув. Учора вантажне авто переїхало на смерть Бренвіджа, заступника капітана Рефрея . . . Жив ще годину після випадку. Наш лікар ствердив рану на голові. Так не могло вдарити авто . . . хоч воно переїхало його під нашим будинком! Від Раффарса вісток немає хоч я подав до нього спеціяльний умовлений знак.

— Це ви серйозно говорите, ексцеленціє . . .?

— Хіба ви думаєте, що мені до жартів тепер, Борбенку?! Ви часом ставите дивні запити!

— Для певности, ексцеленціє. Бо те, що ви мені сказали, означає не менше — не більше, як ліквідацію всієї збудованої вами мережі. Так я собі уявляю. Прошу подробиці.

Аташе закурив другу папіросу.

— Ви знаєте, що моя праця не легка. Уряд мій вимагає від мене точних вісток, на те я тут і є, а в сьогоднішніх Совєтах майже неможливо довідатись, що діється на просторі кількох кілометрів від вас. Преса ні словом не писне, критика ніде не озивається, одне слово, справа зовсім не так стоїть, як там, у Лондоні, уявляють. А я є тут на те, щоб мій край інформувати про все, що його цікавить. Уявляєте, наскільки легше завдання совєтського аташе в Лондоні . . .? У нас усе стоїть отвором, а тут я не можу нарисувати мапу розташування армійських корпусів хоч би в европейській частині СССР. Ви собі уявіть, з яким презирством привітав мене сьогодні генерал Пушін, той, що заступає покищо Гурякова . . .! Ще перед вашим приїздом зникло кілька наших людей, і ми не можемо їх замінити. Можливо, що Лондон на вас покладає всі свої надії, але я вам скажу, що я не вірю ні в який успіх. Ми не можемо рівнятись із супротивником на цьому терені. Мова, поведінка наших людей зраджує їх на кожному кроці; не маємо нікого, хто міг би тут обертатись, як між своїми людьми. Я хотів з вами про щось поговорити, Борбенку, та не тепер . . . Може по вечері, після равту?

— Прошу дуже, ексцеленціє, з приємністю.

— Для мене не маєте нічого цікавого?

— Покищо нічого.

— Тоді ходіть, я звітаю вас із дочкою, вона дуже ждала вашого прибуття.

Аташе залишив їх самих, вітаючи інших запрошених гостей. Панна Еллі явно висловлювала своє вдоволення з такого повороту справи.

— Признаюсь, я не сподівалась, щоб ви прийшли. Але ви зробили мені дуже милу несподіванку . . . Дякую вам за неї.

— Міс Нордсон, прошу мене не зрозуміти зле, але я вважав за обов'язок не відмовити вашому проханню, — заявив чемно.

— Ну, ну, якби ви бажали, ви напевно найшли б досить різних виправдань, щоб не прийти . . . Тим більше я вам вдячна, що ви це для мене зробили.

Борбенко глянув уважніше в її сині очі і не міг найти там нічого негарного, навіть, коли б намагався. Вона була гарна, це він мусів визнати.

— Я бачу у вас хмарку на чолі . . . Щось неприємне? — питала цікаво.

— О ні, це так у мене звичайно, міс Нордсон.

— Звичайно . . .? Я не пригадую собі нічого такого.

— Якщо маю бути щирий . . . справді, тоді в мене не було ніяких хмарок і я про це знаю.

— А сьогодні є? Чому саме?

Глянув на неї.

— Про це ви не повинні мене питати.

— А . . . службова відповідь. В кожному разі відтоді Москва не покращала.

— Це так. І сумніваюсь, чи покращає, попри найбільші пропаґандивні зусилля її володарів.

— Не любите Москви?

— Ненавиджу. У крові маю цю ненависть. Може, вона надто палка, щоб бути розумною, але уявіть собі, що з ранньої молодости в моїх вухах дзвеніли вічні нарікання на Москву. На Москву і на все те, що з нею й її духом зв'язане. Органічно ненавиджу її так, як ненавиджу дотику холодної жаби.

Міс Еллі зробила відрух, щоб піти в його товаристві. Борбенко зайняв місце з лівого боку, і так пішли поволі обіч одне одного.

— Ви знаєте . . . я знаю вашу історію і я знаю, скільки у вас розрахунків з Московщиною. Але я особисто теж не люблю Москву. Не можу звикнути до її сірих мурів, до атмосфери, що тут панує. Просто так, неначе б тут довкола стояли великі тюрми і з них віяло вічною загрозою та холодом, а крізь заґратовані вікна заглядали бліді людські обличчя. Чи не так . . .?

Борбенко приглянувся до неї знов уважніше. Спершу вона зробила на нього враження вихованої у високій сфері, плиткої дами, та інтонація її голосу при тах завважах примусила його зревізувати свою думку. З цікавістю спостерігав далі.

— Якщо маю бути об'єктивним, не можу не визнати за большевиками навіть деяких зусиль для прикрашення своєї столиці, але в загальному стані злиднів у цій країні це крапля в морі, а різниця між столицею й периферіями надто виразна, щоб не будити в людині злого духа. І тут починається потреба терору, бо така різниця панує між

життям армії й цивільного населення, між життям партії й решти країни і, врешті, між становищем упривілейованого війська МГБ і всього того, що є поза його рядами. На цих різницях і побудована вся система й гієрархія СССР. Для такої будови треба справді міцного цементу так у духовій, як і в матеріяльній ділянці. І те й те уряд робить з доручення партії; визнати треба, що в цьому напрямі доручення партії незвичайно вдалі і, може, якраз тому я так ненавиджу ввесь цей лад . . . Якби ці доручення були вдалі і в тому напрямі, щоб людям забезпечити життя й піднести їх розумовий рівень, я навіть, як принципіяльний ворог Москви й большевизму, мав би, бодай, перед нею пошану. Але тут усе наставлене тільки на те, щоб людину зіштовхнути з її провідного становища у світі і в державі до ролі раба й невільника та принизити її розумовий рівень до того ступня, щоб вона не була навіть здатна збагнути цю масову експлуатацію. Але навіщо я все це вам говорю, коли це й так відомі речі . . .?

Еллі тепло глянула на нього.

— Говоріть . . . я люблю слухати ваш голос.

Проте Борбенко замовк. Зайшовши з нею в тихий куток, забрав від кельнера дві чарки з вином і одну подав їй.

— За успіх наших справ . . . — кинув півголосом.

— За успіх . . . — відповіла, піднявши чарку до уст. Її очі зупинились на його очах, і Борбенко зрозумів, що ця жінка готова зробити для нього дуже багато. Зрозумів це і усвідомив, що він не відчуває ніякого окремого захоплення нею. Залишився чемний . . . і більш нічого.

— Як українець, ви не можете любити Москви . . . почала вона. — Я це розумію . . .

— Вибачте, я міг би бодай шанувати її. Ворога теж можна шанувати. Але не такого підлого, підступного й хитрого ворога. Зокрема порівняно з духом мого народу дух Москви дуже понурий. Мені прикро, що не можу бути звеличником московської літератури, ані московського духа, але я ненавиджу рабство, а Москва-це вічна тюрма . . . Доки буде з неї існувати камінь на камені, доти буде вона грізним символом найпідлішого рабства . . . Це виховали в неї сторіччя, і цього не викоренить ніхто, бо цей дух пройняв наскрізь московську душу! Москва не може бути інакшою. Вона мусить бути знищеною, а на її місці світ мусить спільним і великим зусиллям відродити

людину і її надбання, її елементарний гін до кращого, як колись християнство відродило старий римський світ і вдихнуло в нього новий, кращий зміст. Сьогоднішня Москва — це рана всього світу, і ніякі півзасоби не поможуть. Вона мусить бути випечена вогнем до тла, до самого того ядра, що десь там, можливо, ще скривається в якійсь закутині душі цього нещасного, змішаного народу.

— Ви мусите страшно ненавидіти Москву . . . а проте не всі поділяють такі думки, як ваші. Світ все таки підтримує зносини з Москвою . . .!

— На жаль . . . Але мій народ перебуває з нею в стані війни, і я гордий з цього!

— Ваш народ . . . але скажіть, що матиме ваш народ з такої війни? Тотальне знищення . . .!

— І тотальний рятунок. Бо коли б мій народ склонив перед Москвою голову, це значило б, що він перестав існувати. Він був би примушений улитись тоді в це загальне рабське річище, і в одному поколінні з нього не лишилося б нічого, ні сліду. А тепер, хоч ми маємо страшні жертви, але маємо наш дух, маємо віру, що наш дух переможе, хоч би тільки вже небагато з нас зосталося живими.

— Ви говорите це з переконання?

Борбенко глянув на неї. Здавалось, що не розумів її.

— Чому тоді ви не берете участи у війні вашого народу з Московщиною . . .?

Відчув, що холод виріс між ними в одну мить.

— Ви думаєте . . . що я тут живу для особистої приємности.

— Ні, але коли ваш народ воює . . . а я знаю, що воює . . . тоді ваше місце теж там, серед тих вояків . . . ні?

— Ні. Моє місце тепер тут. А де воно буде завтра, я не знаю. І я не думаю про це.

— Тоді ви вважаєте себе тут не тільки на стійці англійського поручника . . . не хочу вжити іншого слова . . .?!

— Міс Нордсон . . . як я маю це розуміти? Як образу? Ви знаєте, що я українець і що я ніколи не працював би там, де не можна було б працювати для мого народу.

— Але яке добро ви поставите у вирішній хвилині вище . . . Добро Англії . . . чи вашого народу?

Помовчавши, він підняв до уст чарку. Вона зробила те саме, та на мить він її ще задержав.

— Не знаю, чому ви мене питаєте, але я був би нещирий, якби говорив, що працюватиму тільки для добра Англії і що її добро цінитиму вище... П'ю за мій народ... за Україну, міс Еллі!

Не дивився, чи вона вип'є. Вилив чарку до дна й глянув на неї. Вона ще думала, але вже підносила кришталеве скло до рожевих уст.

Випила. Випила за добро його народу, і Борбенко зрозумів, що вона хотіла показати йому глибину своєї симпатії до нього. Був їй вдячний, холодний подув зникав.

Усміхнувся нишком.

— Ви неначе зрадили Англію...

— Ні. Я тільки пошанувала ваші думки і ваш... народ. Маєте це за зле?

— Міс Нордсон!

Пішли далі, минаючи кімнати, гостей, що прибували; поволі починали відчувати себе краще, вільніше.

— Мій батько дуже багато говорить про українців, — кинула нехотя Еллі. Помітила при цьому, що чолом Борбенка перейшла хмаринка. Воно вже випогодилось, але її заввага залунала повз нього. — Бачу, що ви все таки не в настрої сьогодні...

В її голосі був жаль. Мусіла мати великі надії на цей вечір. Борбенко зрозумів це, але не робив ніяких висновків. Відповів:

— О, спеціяльно ні...

— Проте... таки так. Я бачу це з вашого обличчя.

Він запримітив, що вона часто не спускає з нього ока. Це йому сподобалось, але не показав того, бо це була б уже крайня легковажність.

Рішив заговорити одверто на порушену тему.

— Вірте, міс Нордсон, приходять тижні й місяці, коли забувається сміх і гумор.

Сам не знав, чому це вийшло так поважно. Але й вона зареаґувала не менш поважно.

— Я знаю це... Цю безвиглядність, цю боротьбу, цей риск і врешті... ніщо. Може, я більше вас розумію, як ви захочете собі уявити...? — заговорила півголосом до себе в задумі. Та по кількох секундах оживилась. — Залиште ваші журби... зробіть це для мене. Такий гарний вечір... і я так ждала його. Обіцяєте...?

Нахилилась і взяла його під руку. Борбенко подумав, що вона дещо вільно поводиться як на дочку аташе, але, може, це має якісь окремі причини? Якісь таки дуже окремі...? Може, варто стати обережним...? Любив факти, пов'язані прямою логікою причини й наслідку, найпростішою логікою людини; не любив нічого, що було для нього незрозуміле й нерозгадне. Старався якнайскорше найти розв'язку.

— Обіцяти вам не можу, міс Нордсон... але можу спробувати.

— Моє ім'я... Еллі... Всі добрі приятелі так мене зовуть — звернула увагу.

Борбенко відповів спокійно і уперто.

— Не маю звичаю зараховувати себе до великого кола... чужих приятелів.

Глянула.

— Злість...? Заздрість?

— Ні те, ні те. Просто звичай.

— Може, одначе... ви не один з багатьох...? — шепнула.

Борбенко був тим заскочений; не знав, що відповісти. На щастя зустріли їх гості, і Еллі мусіла привітатись, при чому старші та молодші пані взяли її поміж себе, а Борбенко вспів тільки на віддалі перепросити її й поволі зник серед чорно одягненого чоловічого світу.

Гості прибували. Майже ввесь дипломатичний світ Москви брав участь у балях брітанського посольства. Не було тільки представника Албанії, що, замінувавши протоку й власні територіяльні води, помилково послала міни далі, якраз проти брітанського воєнного корабля. У висліді вибуху загинуло кільканадцять моряків і зірвано дипломатичні взаємини. Це відбилось і тут у Москві. Албанський посол не міг бавитися в мурах брітанського посольства. Та це було вже давно, і ніхто тим не переймався.

Але численна приявність совєтських дипломатів звертала увагу. Навіть заступники міністра закордонних справ були тут, і дехто сподівався, що сам міністр загостить на цей баль. Борбенко спостерігав гостей і поза тим поводився зовсім вільно, не звертаючи на себе ніякої уваги. Під його одягом не можна було пізнати розвідника, і він знав це. Тому так певно й вільно почував себе.

Трапив на аташе. Хоч цей був зайнятий розмовою, Борбенко дав йому знак, що бажав би з ним балакати. При цьому відійшов убік і походжав поволі в напрямі балькону.

Через хвилину аташе підійшов.

— Ви хотіли говорити зі мною, Борбенку . . .? Чи щось лихого сталось?!

— Ні, ексцеленціє, на щастя нічого.

Аташе зідхнув з помітною полегкістю.

— Бо вірте, вже не можу прийти до себе . . . Тепер якраз дізнався, що загинув наш чоловік в районі Ленінграду, розумієте, в районі побудови тих стрільниць для ракетних стрілен . . . ви розумієте добре . . .? Де тільки вони хочуть, там нас досягають, і ми не можемо нічого зробити проти цього . . .! Останнього чоловіка нам убили . . .! Останнього . . .!

Борбенко не мав охоти до сміху, але все таки щось на подобу іронії появилось у нього на устах.

— Недавно ви нарікали, що вам уже все зліквідовано, тепер бачу, ще когось найшли . . . Мабуть, ще не кінець, що?

— Не жартуйте, Борбенку. Ви самі знаєте, як це є. Але вони нам серйозно завдають таких ударів, що я стану скоро тут зовсім непотрібним. Просто мені з дива не сходить, звідкіля вони все те знають . . .? І чому вони якраз тепер нас так б'ють . . .? Це мені не подобається, зовсім поважно кажу вам. Вони розсилають тепер по всіх своїх воєнних округах модифікаційні зміни до пляну загальної мобілізації, і я дуже боюсь, щоб одного гарного дня нам не відставили наших пашпортів . . .!

— Аж так серйозно, ексцеленціє . . .?

Аташе знизав безсило плечима. Певно, що аж так.

Борбенко помовчав хвилинку, потім сказав:

— Прошу мені вибачити, ексцеленціє, що я осмілився. вам перед тим перервати розмову, я бажав би докінчити те, що ми недавно почали . . . або відкласти її зовсім на пізніше. Мені здається, що я мусітиму покинути передчасно ваше товариство . . . із справжнім жалем.

Аташе витріщив очі.

— Як то . . .? Від'їжджаєте?

— Так, ексцеленціє.

— Алеж куди, що сталось так нагло!?

— Думаю, ексцеленціє — говорив з натиском Борбенко — що на тутешньому ґрунті не зможу працювати. Не на-

ходжу ніякого зрозуміння навіть у вас, тоді коли ви повинні у власному інтересі повідомити мене, бодай, з одноденним спізненням про підозріння Бренвіджа, ніби професор Київський живий . . .!

Аташе широко відкрив очі. Звідки цей чоловік про те знає . . .? Цей запит так витиснувся в уяві аташе, що він висловив його, не збагнувши навіть справи.

— Звідки ви про це знаєте . . .?!

Борбенко говорив з виразною іронією на затиснених устах.

— Прикро мені вас повідомляти про це . . . від команди міністерства державної безпеки . . .!

— Як . . .? Що ви говорите . . .?!

Борбенко звернув увагу ексцеленції, що його здивування надто голосне і що він мусить опановувати свій голос.

— Алеж . . . — аташе цілком вийшов із себе. — Алеж це . . .

— Зовсім просто, ексцеленціє. Я мусів заглянути до архівів совєтського міністерства, ризикуючи життям за дурницю, про яку я міг дізнатись від вас, якби ви хоч трохи цікавилися полагодженням справи. Не знаю, чи прийдеться мені висилати про це звіт до Лондону . . .?!

Аташе був розбитий. Він стояв проти Борбенка й крутив йому ґудзик на блюзі. В його очах був простий звичайний страх, і Борбенко зрозумів, що страх цей випливає з певних причин, Адже . . . здавалося, що в посольстві є зрадник . . .! Це було майже доказано фактами останніх випадків . . .!

— Пане Борбенко . . . що буде з того . . .?

Цей запит висловлював усе, що аташе тепер відчував. Удари, що сипались на його голову, не були малозначні, і він розумів, що його позиція надзвичайно захитана таким перебігом справи. Не було вже дня, майже години, щоб не приходили якісь нові, недобрі вісті. Цим разом уже й Борбенкові довелося протестувати проти такої нельояльности. Аташе знав, що Борбенко обурюється зовсім слушно, та в цій хвилині його багато більше цікавив факт, яким способом розмова Бренвіджа стала відома большевикам?

— Що буде з того всього, Борбенку . . .?! Скажіть же щось!

— Не маю про що говорити, ексцеленціє. Мені тільки прикро, що замість допомоги, маю від вас перешкоди. Я й не сподівався після першої нашої розмови нічого доброго, та це, що ви тепер зробили... межує із свідомим саботажем. Я говорю у певній відповідальності за кожне слово!

— Борбенку...! — аташе скрикнув голосно, але знов стих. — Не добивайте вже хоч ви мене. Ви самі бачите, що діється... я безрадний у цьому становищі!

— Трудно, ексцеленціє. Я вам не можу помогти. Маю точно окреслене завдання і мушу його виконати. Думаю, що у зв'язку з ним доведеться залишити на якийсь час Москву. Бажатиму вам кращих успіхів, як досі. Я взагалі... — Борбенко несподівано увірвав, неначе хтось йому задержав мову. Аташе підняв на нього здивований погляд, та він уже продовжував спокійно далі. — Я взагалі, ексцеленціє, мусітиму цій справі присвятити ввесь мій час і всі мої сили. Це зовсім не проста справа, і я маю враження, що ще не одна сенсація криється під нею.

Аташе відкинув недокурену папіросу й поклав долоню на плече Борбенкові. Здавалось, що він певніше почував себе біля цього чоловіка.

— Ну скажіть же мені, до лиха, що ще може скриватись під нею взагалі...?! Навіть, якщо той професор живий...

— А це мало, ексцеленціє...? Чи не відчуваєте, що така несподіванка може нас заскочити всіх одного дня...? Адже большевики мають певну ціль, ні? Я можу догадуватись, яка це ціль, але я не знаю цього певно. А мусимо знати точно.

— Скажіть, пане Борбенку... ви маєте якийсь плян...?

— Ексцеленціє, ніякого пляну я не маю. Я шукаю покищо логічної пов'язки...

Борбенко насторожився, як кіт, що вітрить небезпеку. Аташе, не добачаючи цього, спокійно притакував.

— В такому разі я прохаю вас, Борбенку, робіть усе можливе, щоб ми врешті... а що вам...?

Борбенко вразив його своїм поглядом. Аташе вмовк, здезорієнтований. Борбунко виглядав направду, як кіт готовий до скоку. Тому тим більше здивувався аташе, коли почув його спокійний голос:

— Чи можу просити у вас папіросу, ексцеленціє...?

Аташе поспішно добув папіросу й протягнув її аґентові.

— Закуріть . . . — шепнув Борбенко, і аташе виконав його прохання. Догадався, що діється щось поза його свідомістю, але зрозумів, що мусить у цій хвилині піддатись бажанню цього чоловіка, бо безпідставно він напевно не домагається цієї папіроси . . . і взагалі . . . якесь несамовите це все.

Борбенко взяв папіросу й попрохав ще вогню. Аташе пригадав, що Борбенко має при собі гарну перську запальничку, та проте, опанувавши себе, спокійно дістав свою і подав розвідникові бажаного вогню.

У цю саму хвилину він почув шепіт.

— Попрохайте міс Еллі до мене . . . Це важне . . . І пильнуйте большевицьких гостей . . . Не лякайтесь . . . що б не сталось.

Аташе опанував себе. Це впливало на його нерви. Він не звик до безпосередньої участи в якійсь авантурі, а тут починало пахнути чимось . . . нездоровим.

— Я жду . . . шепнув розвідник.

Ексцеленція віддалився, ледве трапляючи в двері. А Борбенко затягнувся пахучим димом папіроси і з тугою мрійника витягнув шию догори, до неба, що десь там блимало малопоетичними, але міцно блідими зорями. В цьому настрої Борбенко дуже уважно прислухався до всього, що діялось навкруги нього, зокрема в саду за його плечима. Димок снувався поволі, зраджуючи свою присутність не тільки запахом доброго тютюну, але й ясним блиском у поясі світла, що падало з заль.

Напруження своїх нервів Борбенко відчував майже фізично. Відчував, як поволі наростає десь за його плечима небезпека, і обчислив, що вона потребує вже дуже мало часу, щоб вирости до безпосередньої акції. Якщо міс Еллі спізниться хоч на хвилину, якщо вона зараз не надійде . . . щось станеться. Обернений плечима до саду не міг боронитись. Все було б запізно. Міг тільки відчувати загрозу, що там творилась.

Може, вона зажде ще . . .? Адже тут близько люди, варта і взагалі багато гостей та світла . . .

Так, звичайно, можна закінчити життя й перенестись кудись, де нема нікого й нічого, чи як там взагалі . . .

Дивно було Борбенкові. Не міг повірити в те, що прийдеться загинути. Біля Малого Марка мав прикріше по-

чуття... але те не було за плечима. Там стояв грудьми проти грудей...!

Шостий змисл повідомляв йому про алярм, про чиюсь непередбачену, небажану приявність...

Хто...? Хто міг тут бути?!

На секунду задержалась у відчинених дверях...

Міс Еллі надійшла поквапно, добачивши Борбенкову тінь на балконі. На секунду задержалась у відчинених дверях, і Борбенко міг змірити її високу стрункy постать на тлі ясної кімнати, на тлі музики й балевого гамору. Вона була ближча йому, як інші гості. І прийшла... Рушив до неї.

— Даруйте, міс Еллі... — заговорив приглушено. — Може перейдемось садом...?

Вона не питала, чому він бажав собі її товариства. Не питала також, чому він бажає собі йти з нею садом. Вважала це за зовсім натуральне, що він прохав її тут, і Борбенко був їй вдячний за це зрозумінням, хоч догадувався що за ним ховалось напевно дещо з інструкцій аташе.

Разом залишили балкон і зійшли східцями до саду. Зненацька в одному місці, коли якась пташка зашелестіла в кущах, Борбенко здригнувся зовсім виразно, і вона дістала враження, що він хотів позбутись її сусідства на цей момент.

— Що вам...? — спитала тихцем, журливо.

Розвідник відповів їй спокійно; Еллі подумала про похибку. — Мені нічого... Я почуваю себе зовсім добре... а ви, міс Еллі? Засміялась тихо.

Взагалі поводилась біля нього дуже вільно й легко, неначе їй було потрібне й приємне його товариство.

— Ви хотіли б знати й про це...? Які ви цікаві...

— Я можу догадатись і без ваших слів — сказав.

— Наприклад...?

— Відгадую чи ні, що ви почуваєте себе при мені... добре?

Засміялась глибоко.

— Ви зухвалі...!

— Чи, може, тільки щирий?

— Не знаю.

Борбенко найшов час подумати, що при ній мусів би шукати теми. Але він не був тільки цим занятий. Мав щось інше перед собою. Знав, що десь тут, недалеко, скривається якась тінь, і він не хотів її полохати. Тому рішив балакати виразно й голосно і поводитись галасливо та вільно.

Міс Еллі найшла тему.

— Ліворуч від цієї стежинки є павільйон у стилі пізнього ренесансу, де княжна Долгорукова застрелила свого

адьютанта, полковника Бадакова . . . Вся будівля посольства належала колись цьому родові. По революції з Долгорукових не лишилося й сліду. А палату недавно закупив наш уряд для свого представника. Маєте охоту заглянути туди . . .?

Розуміється, Борбенко мав охоту, і вони звернули вбік, до павільйону. Міс Еллі розповідала йому подробиці історії Долгорукових, старезного роду. Історія не була оригінальна, зокрема, коли зійшла вона на розстріли сімнадцятого року.

Перервала.

— Ви слухаєте мене . . .?

Її запит залунав просто з острахом. Вона бачила, що він не зацікавлений нею і її оповіданням, а зовсім чимось іншим. Це її таки вразило, звідси й її запит.

А він неначе б прокинувся. Спішно запевнив її, що слухає з найбільшою приємністю, та це задзвеніло знов чужо, і її нехіть збільшилась. Мовчала, і тільки дивилась на нього повними очима, неспокійна й невдоволена. Борбенко зрозумів її настрій і заговорив так, неначе б того не бачив.

— Ви так приглядаєтесь до мене, міс Еллі . . .

Вона не здержалась, щоб не сказати правди.

— У вашій поведінці сьогодні . . . є щось для мене неясне. Ваше обличчя таке... дивне... Стягнене й уважне... Я не забобонна . . . але я б могла вас налякатись . . . Ваші думки не при вас і не при мені . . . Про що ви думаєте?

— Перепрошую . . . що ви сказали, міс Еллі . . .?

Вона зрозуміла, що він не дочув. Знов був чимось занятий. Що властиво діється з ним? Чи він свідомий своєї дивної поведінки?

Не відповіла. Її мовчанка спершу пройшла повз його увагу, але за хвилинку опам'ятався.

— Вибачте, міс Еллі . . . Сьогодні . . . мені болить голова.

— Вам голова болить? Чому ж ви зразу не сказали мені цього? Я була б вам дала прегарний засіб проти болю.

— Не так болить, міс Еллі . . .

— А якже? Мені здається, що ви неначе роздвоєні. Не знаєте навіть, що я говорю . . . Чому це так?

Борбенко зрозумів, що вона надто догадлива; треба вважати. Пробував засміятись, та це не вдалось. Бо в цій

самій хвилині, коли хотів засміятись, відчув на собі чийсь чужий погляд так гостро, що аж зморозило його. Мав досить цієї забави.

— Міс Еллі . . . хіба можна у вашому товаристві не про вас думати . . .? — сказав просто.

Помітив, що їй сподобались ці слова. Кожна жінка любить таке.

— Якщо навіть так . . . то у вас воно досить оригінально виглядає.

— Ваша щирість мене роззброює, міс Еллі.

— Хіба вам при мені . . . зброя потрібна?

Він засміявся коротко, бо вже мав готовий плян. Уже знав, що зробити й як . . .

— Може заглянемо таки до цього історичного павільйону . . .?

Попрямував просто до павільйону, що чорнів у сутінках масивною будовою старого стилю. Високі грубі пні дубів виросли по обох боках стежки. Еллі йшла мовчки, надіючись, може, що він запевнить її в чомусь проти неосвітленого павільйону. Та він не говорив нічого, бо його думка була тепер заабсорбована безпосередньою майбутністю, і він мусів на ній зосередити всю свою увагу. Але видно, що Еллі сама мала йому щось сказати, бо її голос задзвенів спокійно й рівно, як у зрілої жінки.

— Це було б смішно, коли б я вас тепер хотіла запевнити, що ви зробили на мене сильне враження з першої хвилини . . . але я не хочу перед вами скривати, що це враження межує з деяким острахом . . .

— Так? . . .

— Так, і чи ви повірите, що я боялася б перебувати з вами довго . . .?

Борбенко тільки підсвідомо розумів її. В його уяві майнув образ іншої дівчини, що не боялась перебувати з ним, що, може навіть бажала б його товариства.

Ще став на мить.

— Міс Еллі, ваші слова ображають мене.

Думав при цьому, може, побачить щось чи когось за собою. Не побачив нічого й нікого. А проте неспокійне, настирливе враження чужих очей не відступало.

— Ні, не так . . . — говорила англійка. — Може я зле висловилась . . . Біля вас я почуваю себе чомусь слабою,

малою і неначе непотрібною... вірите мені? Сама собі дивуюсь, бо звичайно я така певна себе... Та нащо я вам про це все говорю...? Я зовсім перестаю панувати над собою...

— Міс Еллі, дозвольте, я вам поможу. Говорім про байдужі речі. — Нахилився до неї, щоб видно було, що він тільки нею зацікавлений тепер. — Покажіть мені цей павільйон. Я не буду вас довго задержувати в ньому... Я бажав би теж продовжувати нашу розмову про Москву. Чому саме на вас робить вона таке прикре враження? Ви ж чужинка. Немає тут для вас нічого цікавого, ніяких розваг, приємности?

— Так, але при цьому всьому ви відчуваєте на собі ввесь час чийсь погляд...

— Як, прошу?! — здригнувся Борбенко і через секунду ненатурально засміявся. — І таке ваше враження? Слідкують за вами, коли ви йдете в місто?

— Цього не знаю, але моя поява завжди викликає сенсацію...

Павільйон виріс перед ними.

— Оце й він... — шепнула міс Еллі. — Зайдемо таки... до середини?

— Ясно, що так, — відповів Борбенко і попрямував по кількох східцях угору.

— Але там, на жаль, немає світла... — запримітила англійка.

— Це не шкодить, міс Еллі. Мене цікавить ця будівля.

Вона подалась на східці, і Борбенко згори злегка подав їй руку. Мав уже причину оглянутись. На жаль, не добачив нічого... хоч враження небажаної присутности якоїсь особи не залишало його й далі.

Звик уже до цього явища. Відчував, як чужі очі просовуються по його плечах, по його постаті, слідкують за кожним рухом і за кожним, мабуть, словом... але вже звик. Уже знав, що й як має зробити. Опанував свої нерви цілком.

Коли наступить хвилина розради...? Може, зараз... а може, взагалі ні...?

Міс Еллі натиснула клямку дверей. Зсередини війнув холод і застояне повітря. Тисове дерево запахло гостро, немов доказуючи, що тільки воно могло так довго встояти

проти діяння зрадливого клімату. Англійка оглянулась на Борбенка.

— Може, у вас є сірники . . .?

Розвідник насильно здержав сміх. Йому тепер сірників потрібно . . .!

— На жаль, немає . . . панно Еллі.

Він перший зайшов усередину, не турбуючись про неї. Атмосфера старого павільйону огорнула його своїми павутинними лапками, як нутро старої каплиці, і чужо стало якось довкруги. Коли крило стіни заховало його, Борбенко миттю сягнув до кишені, добув револьвера й затиснув його в руці. Голос опанував цілковито і заговорив зовсім спокійно, навіть жартівливо.

— Лякаєтесь темряви, чи мене . . . панно Еллі?

Англійка переступила поріг і в темряві пошукала його.

— Вірте мені, що в цьому павільйоні мені ніколи не було приємно. Я всього два рази була в ньому і то вдень. Не люблю його . . . Де ви?

— Я тут, прошу . . . — подав їй руку й відчув, як її пальці затиснулись на його долоні, може, навіть нервово. Тут вона вже не була певною себе дамою, як у повному світла сальоні.

— Бажаєте йти далі . . .? — спитала з острахом, почувши, що його рука тягне її в глибину павільйону.

— А ви справді лякаєтесь, міс Еллі?

Англійка відчула якусь залізну нотку в його голосі. Він заговорив так, якби збирався командувати. І ще щось відчула, чого не могла збагнути ще. Її неспокій зріс.

— Я не лякаюсь . . . але . . .

Хвилинка мовчанки виросла до хвилини. Нащо йому була ця мовчанка? Чи він думає щось . . .?

— Не довіряєте мені — сказав нарешті.

І знов наслухував. Зовні дійшов до його вуха ледві чутний шелест, ледві чутний скрип якогось духа чи тіні. Х т о с ь був близько.

— Я вам вірю . . . — почала англійка приглушеним голосом, та вмить перервала. Біля неї блиснуло щось світлом і осліпило очі. Гук загримів у вухах таким ударом, що за ним з її уст вирвався пронизливий крик. Як шуліка просокочив хтось біля неї; страх відштовхнув її набік, а

рівночасно назовні залунав короткий крик, і за ним другий стріл. Серце Еллі мало не вискочило з грудей. Її страх зростав жахливим темпом. Секунда непевної тиші знадвору здавалась їй роком. Вона була сама серед понурих стін павільйону.

Раптом одне слівце:

— Каналія . . .

Залунало знадвору. Еллі прочуняла й поспішно звернулась до дверей. Переляк, страх штовхнув її туди, на волю, геть із того несамовитого оточення. Але перед нею виросла висока чорна тінь. Пізнала.

— Прошу пробачити мені, міс Еллі. Я злякав вас трохи, але так було треба. Дозвольте відвести вас до кімнат. Прошу . . .

Вона тремтіла. Борбенко подав їй руку і повів її. Вона не розуміла нічого, але й не питала ні про що. Вона знала тільки, що сталось щось страшне, бо голос Борбенка лунав без напруження, ніби він виконав велику роботу і був просто стомлений.

— Я вам дуже вдячний за товариство . . . Ви не знаєте навіть, скільки ви доброго зробили своєю посвятою — сказав їй ще в саду.

Решту дороги йшли мовчки. Перед бальконом Борбенко зупинився. Тут було ще темно, тільки на бальконі виднілося кілька осіб і кілька вогників з папірос. Звідти й почувся неспокійний запит аташе, коли він побачив дві постаті в саду.

— Що сталось . . .? Чи хтось стріляв . . .?

Борбенко пустив Еллі, і вона вся здригнулась, коли біля неї залунав його голос. Це не був його голос . . .! Це був голос . . . чий це міг бути голос . . .?

Не вспіла відгадати.

— Ексцеленціє . . . стався неприємний випадок . . . Дві хвилини тому хтось убив . . . пана поручника Борбенка з Лондону . . .!

Аташе перехилився через балькон.

— Що таке . . .?! Це ви, Скот?!

Еллі не розуміла нічого.

— Ексцеленціє — заговорив той самий сухий голос секретаря аташе.

— Що ви сказали, Скот . . .?!

— Що сталось? Чи хто стріляв? . . .

Борбенко на тлі світла побачив постать одного з совєтських достойників. Біля нього була грубава постать першого заступника міністра закордонних справ. На балькон припливали гості, приваблені вісткою про якесь несамовите вбивство.

— Ексцеленціє, хтось убив двома пострілами поручника Борбенка з Лондону . . .! — голосно повторив голос із саду, і на тлі темряви заясніла постать міс Еллі.

Аташе збіг із східців.

— Це ти, Еллі... Що сталось...?! Як це сталось? Скот, я вас жду в моєму кабінеті...! Прошу заалярмувати поліцію! Прошу панства, прошу нікого не відходити звідси...! Я дуже прошу піти мені на руку... Це страшна річ...?!

Еллі стала біля батька, тінь із саду зникла в сутінках, а в будинку загули телефони в напрямі тих установ, що мали завдання охороняти безпеку екстериторіяльности політичного представництва Великої Брітанії.

На устах совєтських дипломатів грався нерозгаданий, вдоволений вираз. Обслуга посольства понесла через кілька хвилин тіло застріленого Борбенка для дальшого розсліду й перепровадження до Англії коштом Уряду Його Королівської Милости...

Через десять хвилин аташе входив до свого бюра в стані найбільшої зденервованости. Замикаючи за собою двері, не запримітив ще нічого, але його голос уже зраджував просто нервовий розлад.

— Скот, розкажіть мені докладно, що ви про це все зна...

Аташе вмовк. Умовк і витріщив очі досить широко, щоб не повірити в його схвильоване здивування. Воно відбивалось у кожній рисці його налитого обличчя й вирячених зіниць. Кімната стояла, але він мав такий вигляд, якби під ним земля рухалась. Світ крутився дивним темпом, і все вказувало на те, що аташе за хвилину може зомліти.

Проте він устояв на власних ногах. Тільки дрібний піт виступив на його чолі і рука його шукала піддержки.

— Я... сам не знаю...

— Ексцеленціє... — на чолі Борбенка сиділа поважна хмарка і в його голосі була повага. — Ексцеленціє, я убив вашого секретаря Скота за те, що він передавав большевикам усі вістки з посольства. Вас я прошу подати до прилюдного відома, що загинув поручник з Лондону Борбенко...! Це для мене й для вас дуже важне, і воно дасть великі наслідки...

— Алеж Борбенку... я зовсім розладжений... Бренвідж... бідний Бренвідж... мав прочуття... а я сміявся...

— Я бажаю, ексцеленціє, щоб совєтські урядові чинники повірили в мою смерть, бодай, на короткий час. На

кілька днів хоч. Бо я мушу здобути над ними тих кілька днів переваги . . .!

Аташе слухав і думав. Панувала тиша; в ній можна було почути биття годинника.

Загинув не Борбенко, а Скот. Секретар Скот, що подавав вістки совєтському урядові. Безперечно, Борбенко має докази на його зрадницьку діяльність. Він не бреше. Він взагалі страшний чоловік . . . Як він наслідував голос Скота . . .

— Ексцеленціє, я бажаю вам успіху. Я вірю, що мені вдасться осягнути сутність цієї афери. Прошу виконати тільки моє прохання. Щодо Скота . . . я бачив його підпис на деяких його звітах. Тепер будете мати спокій, і я вірю, що відбудуєте свою мережу. Прошу виправдати мене перед міс Еллі. Я маю сьогодні ще дещо зробити. Не можу тратити часу. Ворог не спить.

— Алеж . . .

Аташе не міг задержати цього чоловіка. Він не мав на нього ніякого впливу. Борбенко склонився перед ним і став обіч.

Коли двері за ним зачинились, аташе зідхнув і сів у крісло. Сам не знав, чи йому легше стало, чи ще гірше. Події котились уже без його контролі. Не міг ними кермувати. Нащо він тут потрібний?

XII.

Капітан Сергій Єфремович Ватутін з великим здивуванням приглянувся до свого доповідача, що стояв перед його столом, витягнений, як струна.

— Повторів ще раз це все, поволі й точно.

— Єсть, капітан. Вчора вночі біля години одинадцятої, це значить двадцять третьої . . .

— Не значить, а таки так — перервав капітан.

— Таки так, єсть, капітан. Вчора вночі біля години двадцять третьої секретар Скот убив двома пострілами з пістолі в саду британського посольства, біла павільйону, поручника Борбенка, аґента окремої східньої секції »Інтеліджснс Сервіс«, що нещодавно приїхав сюди з англійськими дипломатичними паперами.

— Так, мені тепер ясно. Скот убив цього . . . Борбенка. На чий наказ?

— Не знаю, капітане. Маю тільки доручення передати цю вістку. Не знаю більш нічого.

Ватутін глянув на нього таким поглядом, що службовик таємної поліції просто здеревів з особистого враження. Потім капітан сягнув по слухавку телефона. Впало якесь прізвище.

— Здесь Ватутін. Що вам відомо про вчорашнє вбивство в англійськім посольстві?

Не знати, яка була відповідь, але після неї Ватутін сказав:

— В такому разі я бажав би дуже знати, хто тому ідіотові давав наказ убивати Борбенка . . .?! Вам невідомо? Ні? Вибачайте.

Накручено нове число, і знов залунав попередній запит.

По хвилині розмова тривала далі:

— В такому разі, на чиє доручення Скот убивав цього аґента? Спецвідділ міністерства закордонних справ нічого про це не знає! Хто посмів мені вмішуватись у мій ресорт?! Як я можу працювати, коли якийсь ідіот видає в таку пору наказ убивати чоловіка, що для мене становить єдиний слід до викриття ворожої організації?! Ви не знаєте . . .?! Я теж ні . . .!

З пасією повісив Ватутін слухавку, подумав хвилинку і знов накрутив число.

— Капітан Ватутін. Так. Прошу прослідити протягом сьогоднішнього дня, яка службова станця видавала аґентові Скотові наказ виконати вбивство в брітанським посольстві. Я не знаю, чи буде дипломатична реакція, — це залежить від того, як Скот законспірувався. У всякому разі цього чоловіка я знімаю з роботи й висилаю в розпорядження Далекосхіднього Центру; таких дурнів мені не треба. Він скомпромітований.

Апарати вмовкли. Капітан звернувся знов до свого чоловіка.

— Що думає Скот робити?

— Капітане, Скот нічого не думає, бо його арештувала брітанська влада; він буде сьогодні висланий літаком до Англії на суд за вбивство Борбенка. Цього чоловіка ми так скоро не дістанемо. Ми могли б у дорозі на летовище . . .

— Дурак! Добре, що його забирають. Це краще для нас. Нехай його засудять, тоді не буде мати, бодай, до нас жалю, ідіот. Він їхній громадянин.

— Він просив усе таки оголосити, що з ним, і просив подати йому допомогу.

— Допомогу? Дурень він і дурень ви, розумно?! Він думає, що для нього Совєтський Союз буде входити в передчасний конфлікт? Скінчений ідіот, перекажіть йому. Нехай сидить. Я б його розстріляв найрадше за таку дурість. Ви розумієте, що він мені знищив місячну роботу . . .?! Я ще з ним порахуюсь окремо. А тепер дайте мені спокій. Геть.

Цивільний стукнув закаблуками й обернувся.

— Увечорі дайте мені точний звіт! — гукнув за ним Ватутін.

— Єсть, капітан!

Ватутін не скривав своєї злости й хвилювання. Він розумів, що не можна супротивника втрачати з ока. Малою

потіхою було те, що небезпечний Борбенко загинув, бо великою шкодою було те, що трудно буде попасти на слід тих людей з півдня, тих, що так необережно зрадились зустріччю з Борбенком, а тепер напевно пропадуть безслідно . . .! Як трапити на них знов? Де найти нитку, щоб по ній дійти до них і до їхнього центру?

Наталя?

Гм, яким правом той ідіот посмів застрелити Борбенка? З чийого наказу він виконав це завдання . . .? Ну, матиме цей Скот за своє.

Ватутін відсунув крісло й сів до столу. Малим ключиком відчинив окремий сховок і витяг звідти невелику паперову течку з широким червоним написом »дєло професора Скит-Київського«. Хвилину в задумі дивився на цей напис, потім іронічно усміхнувся й відчинив течку. Пів світу, якщо не цілий, бажало б знати її правдивий зміст. А знав тільки він, капітан Ватутін. Тільки він, бо навіть міністр не знав про це багато. Правда, знали ще три члени найбільш секретного й найбільш небезпечного комітету, але ці люди мовчали; вони знали, що Ватутін зробить своє. Вони заплянували, а він виконає. Все разом на славу СССР.

Перекладав поволі папір за папером, все записане чітким машиновим письмом, і спинився на одному з документів. Це був якийсь протокол.

Перекинувши його очима, усвідомив виразно, що саме в цей вечір, коли стався вибух в Інституті, — між іншим вибух не дуже пляновий, — доктор Іван Жарина, перший асистент професора, забрав від нього два листи й поніс . . . куди?

Капітан Ватутін перекинув сторінку, і усміх зник з його обличчя. Брови стягнулись над уважними очима, і він зачитався в документ, що його наголовок інформував про автобіографію Наталі Києнко.

Знов Наталя . . .

У неї був доктор Жарина того вечора. Ватутін знав про це. У неї доктор Жарина залишив два листи, і ці два листи, що їх точні відписи є тут, в актах, мали навести на сліди широкої організації. Тим часом цих листів ніхто не брав у Наталі Києнко, і вони втратили своє значення. Нікому не приходило до голови, що візита доктора Жарини

в Наталі критичного вечора могла мати якийсь спеціяльний зв'язок із катастрофою.

Але в Наталі бував Борбенко. Він же слідкував за нею ще під час похоронів. Його залишено в спокої. У Наталі бував ще невідомий малий чоловік, що працює з кількома людьми, небезпечними, як найгірша отрута. Досі не вдалось добути опис тих людей, не вдалось найти їх слід. Треба було їх заскочити таки ще тоді, коли Борбенко з ними зустрівся в Наталі. Про що вони там балакали . . .? Борбенко не живе, не скаже. Тих людей не можна зловити, не скажуть, але є Наталя.

Знов вона. Чи не вдасться її виключити з цієї афери? Якщо не вдасться розв'язати цієї справи без неї . . . тоді треба буде й її притягнути до слідства. А тоді . . . ледві чи вдоволення капітана Ватутіна найде своє завершення.

Якби Борбенко жив, напевно, можна б трапити за його слідом на слід тих людей, що з ним тоді так довго конферували. Зокрема — на слід того малого чоловічка, що з того дня пропав, як камінь у воду. За цим малим побігли спеціяльні телеграми до всіх кінців Союзу . . . але досі без висліду; капітан Ватутін не вірив в успіх цього вивідування.

Лишилось поговорити з Наталею. З Наталею Києнко, дочкою професора. Вона повинна знати зміст розмови між Борбенком і тими людьми з небезпечного півдня; вона повинна знати ще дещо про їхні пляни.

А яка Наталя?

Чоло капітана захмарилось. Він тямив добре, що вона не бажала собі його пестощів, що вона оминала його поцілунків, ба навіть його товариства. Він тямив, що вона нічого не хотіла від нього і нічого не хотіла йому дати. Вона була в душі для нього зовсім чужа. Його ранґ капітана авіяції теж не помагав йому цьому ділі. Вона тримала між собою й ним певну дистанцію; цікаво, що якраз у критичний вечір він був так близько до зламу цієї перепони між ними . . . Правда, без її доброї волі, але чи це не однаково?

Капітан Ватутін злегка усміхнувся. Був певний себе. Мав у руках усі нитки і міг говорити, міг діяти, міг і її примусити діяти. Мав усе, що до цього було потрібне. Він . . .

На столі злегка озвався телефон. Ватутін замкнув течку й підняв трубку.

Канцелярія міністра оборони.

Виклик прибути на коротку конференцію о чотирнадцятій годині. Більш нічого. Ватутін зрозумів. Увечорі він уже буде в дорозі на Урал. Там важніший пост. Там тепер твориться велике щ о с ь. А Наталя . . .?

Хвилинку пізніше виходив. Стійковий виструнчився перед ним, шофер відчинив дверцята. Тут, у цих сірих мурах панувала не менш сіра, сталева дисципліна. Тут був тільки наказ і було тільки виконання. Уперта, тверда служба.

Через кілька хвилин авто тихо стало перед великою будівлею одного з довгого ряду таких самих касарняних будинків людної вулиці, кварталу працюючих.

Недалеко під муром переглянулось двоє людей.

Один був старий і сивий та курив велику й нездарну люльку, а другий схожий на московського нуждаря так, як його тільки можна собі уявити на тлі Багдаду.

— Авто з міністерства.

В цей момент шофер відчинив дверцята, і капітан Ватутін вийшов на вулицю, кинув кілька слів до шофера й зник у сінях камениці.

— Он сам приєхал . . .? Інтєрєсно . . .

Оподаль якась баба жбурнула з пересердя жмінкою клаптів за дітваками й викричалась на них чистою, місцевою лайкою. Одне з дітваків ухопило ці клаптики й побігло з ними кудись. За сто метрів далі у воротах сидів нестарий ще чоловік; він забрав клаптики, дітвакові дав шматок хліба й одну сливку, посилаючи його назад. До незнаного апарату плили по дротах міських телефонів короткі слова.

— Приїхав. Зайшов. Сам. Офіційно.

Нестарий чоловік повернувся на своє місце і знов дрімав на воротах.

Так діяла в Москві таємна служба далекого півдня.

Капітан Ватутін зупинився перед дверима; на них ледві виднівся шматок паперу з прізвищем.

Прізвище приводило його до забуття деяких моментів його діяльности. Ватутін міг при цьому забути своє звання.

Застукав. Усвідомив собі, що, можливо, її нема дома. Це ж час науки, вона повинна бути в інституті. Глянувши на годинник, обрахував, що, може, її навіть там ще побачить.

Та це не було потрібне.

Он сам приєхал... інтересно.

Зсередини почувся запит.

— Хто це?

Неначе зляканий запит; але жіночі голоси мають свої примхи.

— Капітан Ватутін, Наталю. Відчинити прошу.

Мовчанка запанувала по тих словах. Капітан Ватутін мовчав. Ждав.

— Капітан Ватутін . . .? В таку пору? Чого вам?

— Наталю, хіба будете зі мною крізь двері балакати?

— Я роздягнена . . .

— Я зажду. Дуже важливе хочу вам сказати. Наталю, я мушу з вами говорити.

— Заждіть тоді.

Капітан ждав. Закурив папіросу. В будинку мертва тиша. Мешканців майже не було, бо згідно з обставинами всі працювали, навіть жінки й старші діти. Це ж виконувано приспішеним темпом ще одну »пятілєтку«. Треба було великій державі дати змогу якнайшвидше стати на ноги й інших повалити.

Якраз закінчив курити папіросу, коли в замку обернувся з прикрим скреготом ключ і на порозі появилась дівчина. Із кімнати війнуло легким запахом свіжого мила та пахощів.

— Добрий день . . . Наталю. Можна зайти?

Вона була холодна й неприступна. Це видно було з її затиснених уст.

— Прошу . . . — сказала. — Але попереджаю, що багато часу не маю.

— Я теж, Наталю, і це добре. Ми не діти; можемо поговорити конкретно.

Сама замкнула за ним двері. Ватутін спинився посередині кімнати, непевно розглядаючись. Все таки в цій кімнаті бували недавно ще небезпечні гості. Їх тепер немає, бо тут стереже відповідна варта кожного, але все таки . . .

— У тебе дуже гарно, Наталю . . . Справді гарно.

Гостра риска перерізала їй чоло.

— Вибачте, — перервала гостро, — але я не давала вам права називати мене самим іменем.

Ватутін спробував усміхнутись, але сам зрозумів, що усміх нагадує блазня. Тому ще більша злість наплила йому з кров'ю до голови.

— Алеж, Наталю, хіба ти забула про наш вечір . . .? Про наш поцілунок . . .? Хіба можна таке забути?

— Так, на цю тему я бажала з вами говорити . . .! Я не мала змоги дати вам тоді в лице . . . та я повинна була це зробити! Ви скористалися з фізичної сили . . . і катастрофи для своїх . . . амбіцій. А мені все це бридке.

Не хотіла навіть ждати його відповіді. Чого він взагалі хоче від неї? Яке його право тут?!

Ватутін мовчав. Не знав, що сказати. Дивився на неї й думав, чи й далі так поводитись, чи перейти зразу в атаку.

А вона бачила його мовчанку і теж не знала, що він зробить. Проте кинула йому ще в обличчя:

— Це я вам бажала сказати! Думаю, що тепер вам ясно і що не будете більше мене турбувати вашим . . . товариством!

Останне слово вийшло з такою зневагою, що Ватутінові кров приплила в обличчя.

— Я бажав з тобою говорити спокійно, Наталю — заявив вузькими й блідими устами.

Вона все ще стояла при дверях. Він мав нагоду бачити її очі, але не скривав, що волів би був не бачити їх з тим ворожим блиском.

— Прошу, я жду — кинула. — Скорочуйтесь!

— Мені доведеться завтра, мабуть, від'їхати з Москви. На довгий час. В інший індустріяльний центр. Я не повинен цього тобі говорити, але я хочу, щоб ти про це знала. Незабаром дістану підвищення на службі. Все складається добре, тільки одне мені досі неясне . . . А саме, твоє ставлення до мене.

Наталя аж уста відчинила.

— Що вам неясне . . .?! Вам ще не ясне . . .?! Бажаєте, щоб я вам відчинила двері . . .? Тоді буде вам уже зовсім ясно!!

Ватутін витримав. Ти зм'якнеш, як віск, у відповідний час.

— Тому я хотів тебе спитати . . . зовсім серйозно, чи не поїхала б ти зі мною.

— Ваше питання . . . товаришу капітане, щонайменш не на місці, і я прошу залишити мою квартиру.

— Наталю, я питаю дуже серйозно, чи не поїхала б ти зі мною?

Голос капітана задзвенів ледві здержаною погрозою, і Наталя виразно відчула цю нотку. Але вона була дочкою широкого буйного півдня і не боялась погроз. Тільки її реакція захвилювала в грудях наглим зривом обурення.

— Ви хочете, щоб я їхала з вами . . .? Дозвольте, будь ласка, ви не божевільні часом?

— Наталю, я третій раз питаю, поїдеш ти зі мною, чи ні?

Це дзвеніло вже зовсім понуро. Але й вона не була в кращому гуморі. Вона здержувала себе, щоб не вибухнути лявіною іронії й сміху. — Впертий москаль . . .!

Перший раз Наталі прийшло таке порівняння і така заввага. Впертий москаль . . . чужинець, ба . . . ворог . . .?!

— Ви третій раз повторили свій . . . запит, а я вам повторюю моє бажання; прошу залишити мою квартиру!

Врізала, як ножем, відчинила двері й стала біля них, мовчки вказуючи шлях. Капітан зблід. Такого йому ще не траплялось. Він був готовий на всякі речі, але себелюбство не могло й не хотіло погодитись із таким станом речей. Щоки його задрижали від натягнених м'язів, очі посіріли. Забув, де він. Монгольські первні північної раси брали вже своє.

— Це твоя відповідь на моє питання? — спитав понуро, майже не відкриваючи уст.

Поставив кілька слів запиту в такій формі, що й Наталя повинна була зрозуміти їх прихований зміст. Але вона була така схвильована, що не бачила перед собою нічого поза цією, до краю ненависною їй постаттю. Такою ненависною, що Наталя спокійно втопила б їй ніж у серце, коли б постать посміла її торкнути. Ніколи ще в спокійній Наталі не шаліла така буря; сама не тямила, чому саме в неї така злість до нього. Але так було, і Наталя з того не робила ніякої таємниці.

Постать Ватутіна зіштивніла під її поглядом, як під електричним струмом. Повіки закрили очі, голос лунав глухо й недобре.

— Чи це твоя відповідь? — загуло ще раз у кімнаті . . .

Наталя не здригнула навіть. Навпаки, вона заспокоювалась у почутті своєї перемоги.

— Так — кинула виразно й ясно, аж серед стін задзвенів відгомін її чистого голосу.

Ватутін рушив до неї. Та ні, не до неї. У двері. Чомусь не мав відваги виступити проти неї тут, на цьому місці, чесно, хоч, може, й брутально, бо не мав відваги порівнятись із її ясним і чистим поглядом. Краще було тепер відійти . . . щоб потім помститись. Уста його затиснулись двома рисками блідости, з очей ішло щось недобре. Лють перевертала всередині все, але він не мав відваги висловити. Зате, пройшовши повз Наталю, штовхнув її грубо, аж

Гаркнув з-поміж зубів: »Цю відповідь я тобі нагадаю . . .«

вона мусіла придержатись за двері. Хотіла кинути йому щось навздогін, але він сам обернувся.

Мала нагоду змірити глибину його азійської люті, а головне, усвідомити свій характер.

— Твою відповідь я тобі ще нагадаю . . .!

Гаркнув це з-поміж зубів з таким виглядом, якби шпурляв у неї камінням. Наталя знала, що має тепер рішучого ворога. Але свідомість цього не лякала її. Була горда, що викинула його геть.

Москаль . . .

Ворог?

XIII.

Др. Іван Жарина скінчив уже третій раз читання невеликого машинодруку, що лежав перед ним на столі. Важко оперся об поруччя крісла, випускаючи крізь затиснені зуби довгий, тихий свист.

Це було щось нове. Мало нового, це було найдивніше в світі, те, що стояло на цьому клаптику сірого паперу.

Поглянув у вікно. Якась чорна точка кружляла у високих просторах, блукаючи над зеленим, безмежним морем, що хвилювало під нею маєстатом відвічних пралісів уральського кордону. Десь нижче невеликий димок розпливався в чистому, смерековому повітрі, і разом з ним неначе зникала в тих лісах стопа далекої, чужої культури.

Десь ближче гомоніли механічні молоти, шуміли автомашини. Часом голосніше лунав чийсь наказ, часом гострий крик пронизував нормальний гамір праці. Скреготіли підойми, сипався пісок на каміння на гладких бетонових шляхах. Виростали, як з-під землі, нові будівлі, нові дороги, розцвітали квартали, крицею стелились лискучі нові рейки. Виростав із землі »Сектор Секретного Строітельства«.

Доктор Іван Жарина сидів і думав. Учора оглядав нові будови. Інспекція проходила спокійно. Ніхто не знав, де спочивав зір доктора Жарини. Коли ж між білими, вогкими ще деревляними стовпами та сірими залізними траверсами з уст робітника бухнула червона кров, доктор Жарина приблід. Не міг цього забути. Для людини посвятив професор Київський своє життя . . . і людина гинула на здобутках його розуму, його величнього генія. Шнурком ішла людина, навантажена цеглою, під будову фабричних гігантів, шнурком бігла ця людина з тачками й падала бліда, зелена, сіра, до землі подібна, а кров бухала їй з уст, і життя тікало з нею геть . . .

Доктор Жарина відвідував щораз нові відділи і всюди зустрічав одягнених і відгодованих вартових, озброєних до зубів, чуйних, готових відповісти на кожний відрух сірих, безбарвних мас людських мурашок. Ніхто не знав, скільки їх тут є, але доктор Жарина знав, скільки їх тут умирає . . .

Стояв над виймою під новий фундамент, під підвалини нової потенції й сили гігантичної імперії і бачив власними очима ученого, очима дослідника атома, як з руху й праці дрібної одиниці встає велико діло . . . велике діло.

Чув, як в одну мить упало коротке й велико слово:

— Боже . . .

Воно злетіло важким зідханням з чиїхсь грудей. Слідом за цим атомлюдина випросталась, бліда, як може бути бліда тільки глина. Може, це обличчя хотіло глянути на сонце, може, тільки набрати глибшого віддиху . . . та спокійно підійшов вартовий у чорному однострої спецґвардії уряду і спокійно, мертво спитав:

— Почєму нє работаєш . . .?!

Доктор стояв в оточенні кількох старшин, що керували новими районами будови, і ніхто не озвався з них. На всіх обличчях застиг вираз лише зацікавлення станом роботи. А вартовий найспокійніше відбезпечив автомата і, не міряючи навіть, вистрелив згори прямо в сіру, глинясту голову.

— Мамо! . . .

І вже. В підвалини нових сил, нових фабрик і нових джерел енерґії лягло ще одне тіло, скорчене останнім болем і останнім враженням соняшного, радісного світу. Вартовий поволі проходив далі.

Доктор Жарина знав, що тут робиться. Знав, хто тут працює. І чув, що навіть в його очах попіл якогось дивного почування вигризає такий біль і жаль, що йому назви не найшов його учений розум. Він розглянув обличчя старшин.

— Чому ви так просто вбиваєте цих людей?!

Всі глянули на нього, здивовані. Забув, що це корпус спецґвардії уряду, призначений для окремих, дуже важливих завдань.

— Мусимо давати місце й роботу тим, що приходять. Кожного дня приходять свіжі транспорти, мусимо залишити тільки найкращих, найміцніших. Інші . . . проста річ.

— Транспорти . . .?

— Да, транспорти. З Чехії, Угорщини, з Болгарії, з Югославії, з Німеччини . . .

— З Української Совєтської Республіки, з Польщі, з Литви . . .

Ще додавав хтось:

— З Фінляндії, з Румунії, з Австрії . . .

— З Латвії, з Естонії, з Білоруської Республіки . . .

— Да, з Китаю, з Кореї, з Манджурії . . .

— Да, да . . .

— Да, со всех направлєній, со всього почті міра . . .

І слова ці гомоніли в доктора Жарини, як удари великого молота. Як щось, чого він досі не розумів і не бачив. Як найстрашніша річ, як профанація святої науки, як жахливе діло анальфабета, садиста, ката.

Понуро дзвеніла в його свідомості ця географія. Понуро на її фоні виростала постать старого професора, понуро починав розуміти доктор Жарина суть його вчинку.

Тим часом гомоніли мотори машин, гупали важкі молоти, ґрали механічні та електричні апарати. З кожним звуком виростало щось із ґрунту, і кожний рух щораз вище підносив будову »Сектору Секретного Строітельства«.

І нащо це все? З якою метою все це будується? З якою?

Щоб гинули масово при цьому люди? Щоб увесь світ власною кров'ю будував собі домовину, ярмо, неволю . . .?

На смерть — відповідав собі доктор Жарина і розумів, що він сам, особисто докладав до цієї масової смерти все своє знання і всі свої зусилля. Він прикладав науку до цього діла . . . святу науку, що їй професор Київський присвятив своє найвище добро . . . своє життя.

»Я не маю сумління передавати чистоту науки в брудні руки.«

У брудні . . .?

Доктор Жарина піднявся, розглянувсь і знов безрадно сів.

Брудні руки . . .? Як мало, як слабо, як м'ягко це сказано!

У садистичні, холодні, обраховані руки безжалісних катів. Це могло б менш-більш віддати сутність трагедії. Але хто й де її розуміє?

Десь там працювали тисячі й тисячі мурашок, бідних і знищених, а тут море підходило під самі мури нових буді-

вель, якби дивувалось, що щось виросло тут таке, чого ще не було ніколи і, мабуть, не буде більше. Не буде . . .?

Доктор Жарина похилився над столом і спочив оком на останньому відступі машинодруку.

». . . і політбюро сподівається, що йому буде дана Вами можливість змінити політичні ролі в світі та придбати Совєтському Союзові належне йому місце . . .«

Належне? Ха, ха, що за оптимізм . . .!

». . . Політбюро сподівається, що Ви віддасте всі свої сили і все своє велике знання на службу нашій країні. Політбюро хоче вірити, що разом із професором Скит-Київським Вам удасться за найкоротший час найти практичну можливість продукції атомових бомб та стрілен. Цього від Вас вимагає не тільки Політбюро — цього вимагає від Вас увесь совєтський народ і союзні народи, сповнені віри у велику, світову місію СССР . . .«

Кілька разів читав доктор Жарина цей абзац і кілька разів зупинявся на одному слові: на прізвищі померлого професора.

Не розумів цього місця. Відкладаючи набік, зовсім набік усе те, що він собі думав про цей лист і про надії політбюра в загальному, — що могло значити вміщене тут прізвище професора? Чи це похибка . . . чи божевілля?

Адже доктор Жарина особисто прощався з професором і особисто одержав від нього листи до його дочки, особисто потиснув його руку і, коли відходив, приголомшений вчинком професора, цей великий старець стояв випростаний і гордий, як ніколи . . .

Звідкіля ж це прізвище? Жарт . . .? Як його розуміти?

Під високим виразним чолом доктора Жарини думки грали, як натягнені струни. Думки вискакували знечев'я такі, що від них його огортала ще більша непевність. Тотальне царство знищила остання війна . . . але тотальне царство існувало й далі тут, навкруги, у ньому самому, що вже певно перейнявся його диким духом . . .

Здригнувся.

За дверима озвався стукіт.

Доктор накрив чистим папером машинодрук з Москви, підсунув до себе кілька технічних рисунків, озвався голосом, що в його безособовості й байдужості можна було

запевнити навіть найбільшого песиміста. Проте в очах доктора не погас нервовий вогник минулого.

Двері відчинилися тихо і так само тихо зачинились. М'який хідник глушив ходу; доктор підняв голову, коли біля нього залунав рівний жіночий альт.

— Товаришу докторе.

Жарина випростався, відітхнув від завзятої праці і спрямував зір на середнього росту жінку з правильними спокійними рисами обличчя та лабораторійною блідістю його барви.

— Маєте стомлений вигляд, товаришко Равенко. Що нового біля вас?

Лаборантка подала кілька списаних карток паперу, без найменшого зворушення та без найменшого зацікавлення.

— Оце висліди нічних спостережень у магнетичному полі.

— Ну як . . .?

Доктор глянув на її записи, запримітив, що ведені чисто й прозоро, і похвалив її за це в душі.

— Цікаво, товаришу докторе, — лаборантка схилилась над його плечем, — що лише при кінці третьої години увімкнення поля настала деяка рівномірність радіювання, ось тут точні записи, прошу.

Доктор перекидав записи й орієнтувався в числах та помітках. Ця лаборантка була цінною силою.

— Сьогодні, товаришко Равенко, спробуйте робити короткі періоди геліорадіювання спершу при малих, потім при більших напругах поля. Бажані були б власні спостереження й пропозиції щодо змін, які можуть показатись при дослідах. Вони не мають рішального впливу на перебіг подій, але я бажав би знати про ці речі.

Поволі склав її записи. Сидів ще деякий час непорушно, зовсім не звертаючи на неї уваги. Коли ж вона ворухнулась, оглянувся. Глянув так, неначе вперше її помітив. Його думки мусіли бути дуже далеко звідси. Глянув на її правильні риси, перейшов очима по її постаті й задержався на кінчиках її скромних півчеревиків. Старі були й знищені. Знов підняв зір угору, до її обличчя. Її зіниці були спокійні, як можуть бути тільки в дитини або в старого. Чому доктор взагалі бачив її зіниці? Чи вона цікавила його як людина?

Тут так мало людей . . .

Ні, щось було в її очах, що примушувало його дивитись на неї.

Озвався:

— Чи маєте мені щось сказати, товаришко Равенко?

— Не заберу вам... багато часу, товаришу докторе?

— Ні, прошу...

Ляборантка сягнула до однієї з записок і розгорнула її перед ним на столі. Пальцем показала на одне місце, і доктор глянув туди. Там була якась група цифр, обрамлених простою рискою...

Його розум заворушився несподіваним спогадом...

Спочатку доктор не зрозумів і дивився байдуже на те, що показувала ляборантка; але через хвилину здригнув, і піт виступив йому на скронях. Його розум заворушився несподіваним спогадом, і зробилось гаряче докторові Жарині. Серед чисел на папері гуляла перед його очима невелика постать чоловічка з гострими пронизливими очима. Чоловічок цей був дуже дивний, і радше можна було подумати, що він божевільний, якби не те, що він божевільним не був. Але зір мав гострий, гострий . . .

— Доктор Жарина?

— Так . . . А що?

— Хвилиночку — сказав малий чоловічок. — Ви йдете з Інституту, так?

Який старий, давній спогад . . .! А так свіжо ще в пам'яті держався!

— Так, з Інституту.

— Вибачте . . .

— Прошу?!

Доктор Жарина вже був нетерплячий. Він же ж мав тоді чого бути нетерплячим. Це не було для нього легке.

— Товаришу докторе, затямте собі щось . . . Може, ви колись у житті будете потребувати допомоги, може, розради . . . Затямте собі цифру 7 654 321 . . . Так, звичайно, від сімки до одинки. Добре, товаришу докторе . . .?

Доктор Жарина випростався й спитав.

— А хто ви такий . . .? Чого ви собі взагалі бажаєте?

— Нічого, товаришу докторе . . . До побачення, не гнівайтесь на мене.

З дивною усмішкою на устах, що її доктор помітив чи відчув, малий чоловічок відійшов і, замішавшись у натовпі, зник, щоб сьогодні . . .

Сьогодні тут, у дикій уральській пустелі виринути перед очима душі доктора у спогаді, що про нього він зовсім забув за ці несамовиті тижні й страждання. Забув . . . але тепер пригадав, пригадав так виразно, як тільки могло бути.

Ба, але це не все. Тепер треба було піднести зір на обличчя ляборантки й відгадати, чого вона хоче, до чого їй це все потрібне? Може, це лиш випадок? Бо й таке може бути!

Доктор Жарина глянув на ляборантку трохи гостро.

— Що це має значити? — спитав.

Вона й далі стояла спокійно.

— Ви знаєте, товаришу докторе.

— Я маю знати?

— Це видно з ваших очей, товаришу докторе. Ви знаєте цей . . . шифр.

— Я знаю . . . це число. Але я не знаю . . . — заперечив доктор.

— Воно забезпечує вам нашу допомогу всюди, де ви її потребуватимете і де тільки ми зможемо її вам дати.

— Яку допомогу . . .? Хто це . . . ви?

— Товаришу докторе, ми знаємо, що вам допомога буде потрібна, бо ми знаємо, що вас тут замкнули силою. Ми це знали вже давно, і я ждала вас довго. Ми не накидаємо вам нашої допомоги, але, якщо ви її потребуватимете . . . ми вам її дамо. А я думаю, товаришу докторе . . . що вона буде вам потрібна.

Доктор несподівано для самого себе споважнів.

— Скажіть мені, хто це ви?!

Ляборантка вичекала хвилинку, і, коли в кімнаті завмер останній відгомін нервового запиту доктора, залунав її тихий, ледві чутний голос.

— Ми . . . це Українська Повстанська Армія . . . Закордонні частини . . . Ви чули про неї напевно.

— Що ви мені кажете . . . Алеж . . . це протидержавна річ!!

Пошукав на її обличчі хоч сліду заперечення. Адже він не міг собі з'ясувати так гостро свого виступу проти великої держави! Бо те, що він чув досі про цю армію, все те, що з нею було зв'язане, пахло просто державною зрадою і разом із тим неславною смертю десь у глибокому підземеллі. Це він усвідомив, хоч явища самої смерти зовсім не боявся. Але наука пропала б тоді, його наука, вся його життєва мета . . .

Ляборантка відповідала поволі, але зовсім ясно.

— Так, товаришу докторе, це протидержавна річ. Ми воюємо за щось інше.

— Ми, ми, знов ми! Але що мені до цього?!

— Товаришу докторе, подумайте, ви напевно знайдете причину, щоб бути зі мною в порозумінні.

— Ви воюєте проти уряду!

— Ми воюємо проти Москви, товаришу докторе.

Стало тихо; зовні знов почулися важкі удари молотів, скрипіння зводів. Знов гули мотори автомашин, знов десь уставали будівлі великої держави. А доктор Жарина очима душі бачив, як у цих будівлях устають щілини і як вони зарисовуються щораз виразніше... до розвалу. Перед ним один із небезпечних термітів цього колосу. Ляборантка Равенко. Спокійна й свідома свого завдання та своєї позиції.

— Ви мені так це все говорите... а що, коли б я поспішив до комендатури й виказав?

— Якщо ви вже про це говорите... ви цього не зробите. Я вірю вам.

Довір'я довір'ям, але ляборантка знала, що коли б він і хотів щось таке зробити, вона має виразний наказ — звичайну собі невелику шпильку всунути в його тіло... денебудь. І він загине.

— Це легковажне довір'я...

— Боїтесь, товаришу докторе, що в нас усе таке легковажне? Повірте, що ми точно вивіряємо тих, з ким говоримо.

— Значить... я, по-вашому, вивірений?

— Вивірений, товаришу докторе. Вам не подорозі з большевизмом. І тому ми з вами хочемо говорити.

Ляборантка докінчила, міцніше витискуючи слова.

— Ми хочемо, щоб ви знали, коли вам трапиться щось лихе, ви можете розраховувати на нашу допомогу. Хочемо, щоб ви знали, що вашої самостійної думки й вашого особистого »я« ніхто не порушить. Ми вам у цьому допоможемо, коли ви самі того забажаєте.

— Товаришко... Равенко, ви не будете дивуватись, коли я вас запевню, що це все мені видається... сенсаційним. Адже ніхто ні до кого не підходить так просто, як ви до мене. З допомогою якогось шифру робите справу, що за неї в цій державі карають смертю. Чи не так?

— Так. Так, товаришу докторе, але така наша дійсність, і в ній ми так працюємо. Нехай і дивними методами, але доцільними, це вже мусите визнати.

— Чи доцільними, покаже майбутність, товаришко Равенко. Мене все таки непокоїть ваше довір'я до мене.

Ляборантка підвелась проти нього.

— Товаришу докторе, чи ви в душі находите сумніви для себе самого й для своєї чести?

— Як ви мене питаєте!

— Питаю тому, що ми знаємо так само добре, як знаєте й ви, що в вас захований глибокий український патріотизм і ваша душа досі ніколи не заплямувала себе чимнебудь нечесним. Рішення професора Київського відібрати собі життя не зустріло в вас ніякого опору після того, як він вияснив вам причини свого вчинку... Ми про це знаємо. Ми бажали б, щоб більшість українців мали такий підхід до справи, як ви. Тому ми певні за вас і тому ви варті того, щоб ми вам забезпечили повну можливість наукової вільної праці. І ми це зробимо. Ворог не буде користатись із здобутків вашого розуму. Це ви вже самі давно постановили. Ще тоді, коли професор Київський висаджував Атомовий Інститут.

— Товаришко Равенко... ми про це ще поговоримо при нагоді. Скажіть мені, що з професором Київським? Прочитайте цей лист.

Подав їй лист політбюра.

Ляборантка по хвилині відклала лист.

— Не цікавить...? — спитав.

— Я вже прочитала.

— І...?

— Я бачила професора Київського.

— Перед його смертю.

Ляборантка заявила спокійно й без пози:

— По його смерті.

Доктор зробив ступінь уперед і знов став. Потім таки підійшов і взяв за плече ляборантку. У голосі задзвеніла погроза. В очах загострилось лезо небезпеки.

— Не жартуйте зі мною... тепер.

— Я не жартую.

— Як же ви могли бачити професора Київського... коли він загинув, роздертий на шмаття!

— Професор Київський живий і здоровий. — Ляборантка хотіла звільнитись від дотику долоні доктора. Але він не пустив її.

— Хвилинку ще... Ви свідомі своїх слів?!

Доктор помітив, що його запит був без сенсу.

— Так, ви свідомі . . . — сказав розгублено й відійшов.

— П'ятнадцять років я працюю . . . на цьому полі і завжди була свідома своїх слів і вчинків.

Доктор стояв біля вікна й сіпав фіранку. Його зір блукав; десь може, слідом чорної цятки, що кружляла над пралісом. Вістка про професора Київського була ударом для доктора. Як же тепер думати про його посвяту, про його вчинок?

— Ви примушуєте мене прийняти до відома, що професор Київський воскрес . . .?

— Так, товаришу докторе. Тим більше, що професор зовсім не вмирав і тим самим не було потреби йому воскресати. Ви можете спокійно повірити наказові політбюра. Вони не брешуть. Професор не вмирав і тому сьогодні живий.

Доктор кинув ще один погляд за вікно й відійшов у кут. Там не найшов собі вигідного місця й завернув до вікна, але й тут стояв не довго.

— Я маю стільки здорового розуму, щоб це уявити. Я розумію, що не поховано професора Київського, розумію, що його вирятувано в інституті. Але все таки . . . це щось несамовите. Це нелюдська штука. Його дочка вірить у його смерть. Я теж вірив. Що маю тепер робити . . .?

Ляборантка дивилась на нього серйозно, може, навіть з деяким сумом. Розуміла його думки.

— Вірити й далі, товаришу докторе. Бо професор Київский, цей професор, що ви його знали, . . не живий. Він загинув тоді, коли вирішив висадити себе в повітря. Тепер живе . . . тільки його тіло . . . але його дух помер. Ви його не пізнаєте при зустрічі. Я теж не могла його пізнати, хоч мені не доводилося з ним так довго працювати, як вам.

— Що вони зробили з ним . . .?

— Його привезено сюди поїздом під окремою охороною. З інституту забрано його перед вибухом. Нікому було запобігти вибухові, бо не було нікого, хто вмів би ходити коло пущеної в рух апаратури. А професор був непритомний.

— Як вони дізнались . . .?

— Цього я не знаю. Дізналися своєчасно. Подробиці невідомі. Але я сподіваюсь, що вони зробили жахливе свинство.

— Може, вони самі хотіли висадити інститут?

— Може. Цього я теж не знаю.

Перед очима докторової душі розгорталась несамовита епопея цілої катастрофи з тисячами здогадів щодо подробиць, що тепер тільки вияснялися. Яка ж його роля в цьому? Він не знав, що професор живий і що, можливо, навіть подав зізнання; ці зізнання могли бути давно вже відомі; ще тоді, коли капітан Ватутін переслухував доктора в своєму бюрі в Москві. Що залишається тепер зробити? Адже трудно не добачати в цьому всьому продуманої гри. Тільки з якою метою?

— Нащо вони все це зробили? — спитав підсвідомо.

— На це питання можу відповісти. На останніх партійних зборах дирекції й командатури Сектору подано до відома, що зроблено це для оборони проти чужинецьких шпіонів, а також для заспокоєння світу, мовляв, Совєти довго не зможуть тепер зробити нічого в галузі атомової зброї. Це сказано нам під присягою. Прошу не розголошувати.

Доктор пожвавішав.

— Так от нащо їм це потрібне! А тут вони хочуть усе приготувати, щоб одного дня кинути в світ тисячі літаків, озброєних пекельною зброєю! І при цьому всьому палкі слова про любов до миру, про бажання добрих взаємин з усіми сусідами . . .! І до цього я маю теж прикласти рук? Бо так собі бажає партія й уряд . . .? Я мав би підкорити науку . . . їм?!

Доктор Жарина говорив так, неначе перед ним стояла партія й уряд, а не ляборантка Ніна Равенко. Він питав їх, обвинувачував, а іронічний вираз на його устах складав доказ, що доктор знав уже наперед, яка буде його відповідь на власні запитання.

— І вони думають, що я підкорю моє знання . . . Науку! Що за тупі голови . . .!! — викрикнув доктор і найспокійніше махнув рукою. — Про це нема що говорити. Це рішена справа. Тільки що я не уявляв цього досі так ясно й виразно, як тепер . . .?!

Ляборантка дозволила йому наговоритись, не переривала. Коли він скінчив, завважила.

— Товаришу докторе . . . У вашу кімнату увімкнений диктафон. Апарат міститься в командатурі в окремій кімнаті; там записують кожне ваше слово.

Доктор Жарина змінився. Але його спокій не захитався.

— Ви серйозно це говорите?

— Зовсім серйозно.

— І вони знають уже все . . .? — спитав звільна. — Тим краще!

Ляборантка хитнула головою.

— Вони не знають ще нічого, бо я його вимкнула, йдучи до вас. Але я хочу вас остерегти, що такий апарат тут умонтований.

Доктор не знав, дивуватись чи ні.

— Як ви його вимкнули? Де він міститься?

Вона знизала плечима.

— Я мусіла б цілими днями шукати у вашій кімнаті мегафону, і хто зна, чи найшла б його. Але я вимкнула апарат у централі. Не знаю тільки, як буде далі, тому майте це на увазі.

— Я не боюсь їх, — заявив доктор.

— Але ви могли б пошкодити всім і нашій справі своєю необережністю. Це єдина вимога, що ми до вас маємо. Будьте обережні в своїх словах і ділах. Нерозважний вчинок може знищити ввесь наш здобуток на цьому трудному терені.

Доктор похилив голову.

— Якщо так . . . я буду пильнувати, щоб не шкодити вам. Вам окремо, товаришко.

Вона глянула бистріше, але не зустріла його зору. Доктор дивився у вікно і був задуманий. Вона мала враження, що його думки ввесь час працюють і що він тільки ради неї залишає на короткі хвилини свій світ, щоб узяти участь у розмові. Про що він, власне, думає?

— А . . . чи можна буде мені бачитися з професором Київським?

— Не тільки можна, а й треба. Ви будете з ним разом працювати. Відповідні інструкції одержано вже з Москви. Біля вас працюватимуть також німецькі вчені й інженери, зокрема один, що його недавно привезено з Німеччини.

— Значить . . . вони намагатимуться якнайшвидше заволодіти атомовою енергією?!

— Це зрозуміле, товаришу докторе.

Ляборантка хотіла цьому вченому ще дещо сказати.

— Товаришу докторе, я прошу вас добре обміркувати все те, що з вами скоїлось у критичний вечір вибуху Атомового Інституту. Я говорю це тому, що хочу вас попередити на випадок, якби вам довелося стати до боротьби . . . на деяких відтинках.

— Мені напевно доведеться, товаришко Равенко.

— В такому разі прийміть до відома . . . що вони знають усе. Все про вас, що тільки їм треба знати, вони знають. Вони знають, що ви прощалися з професором, що ви були майже до останньої хвилини в нього, що ви забрали від нього листи до дочки; знають, що ви в неї були і що ви знали про все, але не повідомили органи безпеки. Вони все це докладно знають.

Доктор вислухав, знизав плечима. Його це навіть не дивувало.

— Я приймаю, що вони можуть дещо знати . . . але всього напевно не знають. Дочки професора досі не зачіпали, не вимагали тих листів, що їх передав професор. Не знаю змісту тих листів, але все таки для них повинно бути дуже цікаво, що написав професор перед смертю до дочки, тим більше, що він це поділив на два рази.

— Не розумію вас . . . два листи?

— Так, два листи.

Ляборантка замислилась.

— Професор говорив тільки про один . . .

— Один . . .? Забув, видно. Я йому й не дивуюсь. В його роках і при його праці, а до того ще в такий вечір, як тоді . . .!

Ляборантка збиралась відійти. Підійшла до столу й згорнула принесені записки.

— Все таки, товаришу докторе, вони вас уже засудили на примусову роботу, і вам треба це зрозуміти й відповідно триматись. Вам треба буде хитрувати, товаришу докторе, інакше вони вас знищать, і ви нікому не зможете навіть слова передати, а вся ваша наукова робота пропаде.

Вони безмилосердні. Якщо ви будете працювати не так, як вони бажають, вони не дадуть вам змоги працювати.

Ляборантка вмовкла.

Доктор здригнувся. Він слухав з увагою і тому запримітив несподівану зміну на її обличчі та у всій постаті.

Він мав нагоду переконатись, які опановані були її нерви. Чому вона так змінилась? Зібравши папери, пішла до дверей.

Двері відчинились раніш, ніж вона дійшла до них. На порозі появилась обсипана золотими погонами, відзнаками та ґудзиками постать капітана авіяції Ватутіна.

Капітан Ватутін спершу глянув іронічно, але поволі вираз його уст ставав жорстокіший, і він із сатисфакцією садиста змірив очима високу, просту постать доктора Жарини.

Його голос задзвенів з окремим акцентом.

— І як ви себе почуваєте тепер?! — спитав поволі, викидаючи кожне слово, як грудку замерзлої землі, й розтягаючи його між зубами аж до скреготу піску на склі.

Доктор не зробив найменшого руху. Зусилля його нервів виявилось тільки у сталевому блиску, що його він послав капітанові у відповідь.

Поза тим нависла між ними напружена атмосфера впертої й жорстокої боротьби, а вигляд капітана показував рішучість здобути в цій боротьбі повну перемогу. З-під високого чола мірив його сили доктор Жарина; поволі на його вузьких устах формувався цинічний усміх науковця . . .

XIV.

Цей вечір почався для Наталі взагалі дивно.

Вона щойно прийшла з вечірніх вправ у фізичному відділи інституту, коли вже озвався стукіт у дверях. Не знала; відчинити, чи ні, не уявляла хто б це міг бути. Та стукіт повторився настирливіше.

Відчинила.

— Ви примушуєте мене надто багато ризикувати, панно Наталю.

— Не розумію . . .

Бачив, як у неї поволі напливала до обличчя кров, як вона через силу намагається опанувати себе.

— Ви так довго відчиняєте двері, що я не зможу присвятити багато часу розмові з вами.

Борбенко не хотів додати, що кілька хвилин тому ледві збувся двох аґентів. Вони вперто пильнували біля цієї квартири. Тепер вони шукають причини алярму на сусідній вулиці, але ще мине кілька хвилин, і вони повернуться сюди.

— Я не сподівалась . . .

Перервав:

— Я знаю, що ви не сподівались, я вам навіть скажу, що я сам не сподівався, не думав навіть турбувати вас ще й сьогодні. Але я не з власної волі приходжу . . . Я мусів прийти.

Його натиск на останніх словах збільшився до того, що Наталя мусіла відчути якусь несподіванку. Вона відчула це так, що на устах виріс спокій і байдужість.

— Прошу.

Вогник, що зродився в її очах при його появі, поступово погас, і вона тільки кивнула головою на привітання.

— Я бажав вияснити декілька справ, і мені буде потрібне ваше товариство. Чи не пішли б ви зо мною по місту?

Це було для неї несподіване.

— З вами?

— Зі мною. Але прошу, швидше, бо ми повинні залишити вашу квартиру за кілька хвилин.

— Алеж . . . я не знаю . . .

— Це все вияснимо пізніше. Вірте мені, що це у вашому інтересі. Це не для мене. Одягайтесь.

Наталя не могла заперечити. У неї зростав опір, але гість панував над ним, і вона відчувала це просто фізично. Щось було в нього таке, що вона з острахом за себе, але з приємністю піддавалась його впливові. Не боялась біля нього ні за свою славу, ні за себе, ні за нього. І це почуття було для неї чимось наскрізь новим. Чим усе це закінчиться? Між страхом і острахом відчувала велику різницю. Повторювала, що не боїться його, але знала, що біля нього вона не панує над собою.

Тільки він не повинен був про це знати. І тому Наталя одягалась, неначе люта, що їй не дають спокою, що вона не може відмовитись від такого небажаного виходу до міста.

— Ватутін був у вас?

Цього запитання не сподівалась. Борбенко мусів запримітити це, бо дав їй хвилину подумати.

— Так . . . — відповіла врешті.

— Чи можна знати, в якій справі?

Наталя випросталась. В її очах була повага, але разом із тим і чужість.

— Це не ваша справа, не питайте.

— Перепрошую, — сказав таким самим тоном, і вона зовсім не збагнула: треба йому знати щось про Ватутіна, чи ні.

— Ви далеко заходите, — озвалась по хвилині, злагіднюючи ситуацію.

Не відповів нічого, ждав, поки одягнеться.

Наталя одягалась довго. Все щось їй бракувало, все ще чогось шукала. Борбенко стояв терпляче.

— Чому не озиваєтесь . . .? — спитала врешті, застібаючи останній ґудзик у плащі.

Розвідник глянув на неї. Наталя воліла, щоб він заговорив. Боялась його образити . . .?

— Йдемо . . .? — залунав її новий запит, мов би вибиралась із ним до театру.

Тоді рушив.

— Ще хвилинку, Наталю . . . Чи можете сказати мені, що саме передав вам доктор Іван Жарина у критичний вечір після вибуху Атомового Інституту?

— Доктор Іван Жарина?

В її запиті залунало здивування. Борбенко ждав.

— Я розумію, що це для вас були важкі хвилини.

— Мій батько . . .

— Я знаю. Не нагадуйте цього. Скажіть тільки, чи доктор Жарина залишив вам лист від батька . . .?!

— Залишив . . .

Борбенко дивився гостро, як на слідстві. Видно, що для нього це мало велике значення.

— Лист . . . чи два листи . . .!?

Наталя приходила трохи до себе, обличчя її набувало нормального вигляду.

— Чому питаєте . . .? Два листи . . .

— Два листи? Чому два листи, Наталю, скажіть мені?! Ви читали їх?

Аж по хвилині заперечила.

— Ні . . . я ще не читала.

Борбенко не міг повірити.

— Ви не читали батькових листів . . .?

Заперечила мовчки.

— Візміть ці листи й гляньте на них. Покажіть мені . . . якщо довіряєте мені аж так багато.

Наталя завернула до своєї схованки і по хвилині шукання подала Борбенкові листи.

— Можу відкрити?

Мовчки притакнула, і Борбенко уважно розрізав одну коверту. Глянув на письмо й подав Наталі. Та вона не читала.

На його здивований погляд знизала плечима.

— Не можу . . .— сказала глухо.— Це все таке свіже...

Борбенко мовчки розрізав другу коверту і знов глянув на письмо. Було ідентичне з першим.

— Це письмо вашого батька . . . так?

— Так . . .

— Без сумніву?

— Алеж так . . . Я знаю батькову руку добре . . .

Розвідник стояв з паперами і думав. Думав, чи справді професора Київського бачили на Уралі, чи може тамтешній аґент помилився.

Якийсь нез'ясований чортик шептав Борбенкові, що це все не таке просте і що тут щось не в порядку. Але де і в чому саме . . .?

Віддав листи.

— Ходімо, — кинув коротко.

По східцях зійшли без перепон. Внизу Борбенко уділив Наталі декілька інструкцій; вона слухняно вийшла з камениці й пішла просто.

— Алеж так . . . Я знаю батькову руку . . .

А його бистра пара очей слідкувала за її тіню, доки вона не розплилась у темряві. Він знав, де вона ждатиме. Тільки . . . чи за нею хтось піде?

Вулиця чорніла пусткою й тишею. Але вже за секунду щось скристалізувалося з темряви й рушило туди, куди зникла тінь Наталі.

Це ще не все було. Борбенко знав, що не все. Але він уже не боявся. Пішов далі, як дух, і зупинився тоді, коли зупинилась тінь. Там попереду зупинилась тепер і Наталя, ждучи його.

Та це вже було забавкою. Борбенко обійшов ворожу тінь і появився нагло й несподівано біля Наталі, аж вона злякалась. Появився й перейшов побіч, кидаючи тільки кілька слів.

— Сядьте до тролейбуса і на наступній зупинці заждіть мене . . . Не лякайтесь. Все в порядку . . .

Наталя ждала з нетерплячкою. Заким надійшов тролейбус, завдала собі два рази питання, навіщо вона все це робить, навіщо взагалі втручається в якусь несамовиту авантуру під проводом цього чоловіка . . . чоловіка, що йому закинули провокацію ті . . . з півдня. Наталя мала до них багато симпатії, до тих людей з України . . .

Над'їхав тролейбус, стали сідати та виходити пасажири. Наталя вспіла ще скочити на східці, коли машина рушила з місця. В той самий час якийсь чоловік штовхнув іншого, і цей інший упав на хідник, а той, що його штовхнув, зумів підбігти ще кілька кроків і вхопився за поруччя. Все це разом зникла серед вуличного руху.

Наталя побачила Борбенка біля себе. Він не говорив їй нічого, але тінь, що мала йти за Наталею, лишилась позаду, на хіднику. На перестанку Борбенко забрав Наталю і разом пішли у зовсім іншім напрямі. Він промощував їй шлях серед натовпу.

— Я власне не повинна була йти з вами — озвалась, коли натовп порідшав і коли можна було почути своє слово.

— Я знаю це, — відповів. — Я вас не примушував.

— Але ви бажали, щоб я пішла з вами.

— Так, я бажав цього. Це для вас потрібне, не для мене.

— Чи маю вам дякувати за це?

Якийсь чоловік штовхнув іншого і цей інший упав на хідник.

— Покищо ні, Наталю.

— Але вам, здається, не надто приємно возитись зі мною . . .

— Не хочу нещиро заперечувати. Жінки невигідний баляст для таких, як я.

— А хто ви саме . . .?!

Вона скористала з нагоди, щоб поставити йому такий запит. Засміявся тихо.

— Ви вже мене про це питали.

— Але ви не дали відповіді, — наполягала Наталя.

— І тепер загрожує вам те саме, Наталю. Зрештою . . . нащо вам це знати . . .!

Вона заговорила серйозно:

— Коли йду з вами, не знаючи навіть куди . . .

— Мусите мені довіряти, — перервав.

— Ви зручно оминаєте те, про що я хочу знати, але я б таки бажала, щоб ви мали до мене більше довір'я, коли я для вас аж так багато його маю. Я теж знаю вже . . . що за знайомство з вами мене заслали б на примусові роботи . . . Я знаю це. Думаєте, що я засліплена громадянка Союзу і не знаю, що діється біля мене? Думаєте, що я не знаю сьогодні, чому мій батько . . . зробив так, як зробив . . .? Я знаю це . . . і хоч мені тяжко було зрозуміти ці речі, проте я свідома дійсного стану . . .

— Це тішить мене, панно Наталю. Це вам поможе перетривати важкий час. Але мене вилучіть із того кола. Затямте собі, що я людина смерку й ночі і таким лишуся. А для вас треба дня, світла, сонця. Біля мене його не найдете. Чи говорю ясно . . .?!

— Аж надто . . .

— Що сказали б ви, якби ваш батько не загинув . . .? — спитав нагло.

— Не загинув . . .? Якби жив? Що я сказала . . .? Дивне питання.

— Подумайте серйозно . . .

Тоді й вона озвалась серйозно.

— Навіщо ви мені таке говорите? Адже ви самі бачили похорони мого батька і я там була теж. І тоді я мала нещастя вас узнати. До чого тепер таке фантазування про мого батька . . .?

— У світі так заведено, що коли хтось висловлює комусь співчуття, не треба ставитись до цього так вороже, як ви робите . . . — завважив холодно Борбенко.

— Тоді вертайтеся в той світ, де так заведено. А я так не хочу . . .!

Відчув жаль у її голосі. Відповів м'ягко.

— А як же ви хочете, панно Наталю . . .?

— Взагалі не хочу! Дайте мені спокій!

Останній відгомін замовк серед глухих мурів. Чи в тих домах жили люди? Цього не було видно. Ніде не було світла. Тільки зорі освітлювали єгипетський квартал Москви. Часом догоряв десь вогник папіроси. Часом ще

чути було крізь трубі стіни спів й лайку або сміх. Що це за вулиця . . .?

Борбенко почував себе тут певно. Але коли між ним і Наталею на деякий час запала мовчанка, він відчув, що вона починає боятись. У темряві бачив, як вона розглядається, відчув її здригання, коли нагло з бічної вулички виринула якась сіра постать.

— Ви лякаєтесь, панно Наталю?

— Ні . . . — сказала коротко.

— Ви вмієте говорити українською мовою?

— А ви забули, перебуваючи так довго на чужині?

— Я хочу спитати вас зовсім серйозно, бо я помітив, що в Совєтах вся майже наша інтеліґенція говорить ламаною московською мовою, не вживаючи своєї.

Наталя мовчала. У нього склалося враження, що вона хоче дати глибшу відповідь. Замість цього почув дещо інше:

— А чи це не однаково, якою мовою говорити?

Борбенко аж ахнув.

— Панно Наталю . . . не кажіть так. Краще вже кажіть, що наша мова не така гарна, як московська, лиш не кажіть, що це однаково. Оте »всьо равно« стало нашою катастрофою . . . чи ви мене добре розумієте?

— Ви . . . націоналіст?

— Ясно, — притакнув жваво. — А хіба ж можна бути тут чимось іншим? А хіба може бути українець, що любить свій нарід і не має любови до всього національного, українського? Я не націоналіст партійного переконання, я націоналіст такий, як кожний москаль для Московщини. Кажучи просто . . . я українець.

— Я теж українка . . .!

— »Теж«! Чому у вас оце »теж«! Як ви можете на одному рівні ставити все наше, українське і все чуже, московське? Чуже можна шанувати, але своє треба любити, ні?

— Про яке чуже ви говорите? А хіба вам тут хтось накидає щось чуже? Це все наше, спільне. Ми так і в школі учились, що все, що є на цій великій землі, — наше, спільне, і ми всі з того користуємося спільно, рівно.

Борбенко думав, що вона жартує, але незабаром пересвідчився, що її думки пливуть з переконання. Не знав сам, як покінчити таку розмову.

— Панно Наталю . . . ми ще, може, будемо говорити про це, якщо трапиться нагода. Я вам хочу дати тільки два завдання: дайте собі самій відповідь на такі питання: чому всюди панує тут московська мова, чому така бідна українська література та чому ваш батько . . . волів загинути, як жити й працювати далі. А друге завдання: якщо почуєте в душі повне підтвердження, підіть і викажіть, що у вашій хаті були представники Української Повстанської Армії та що у вашій хаті українець Борбенко з ними говорив. А з цих думок зробіть висновок; ви ж жінка з вищою освітою, ви зумієте обміркувати про це відповідно до свого знання й переконання. Мені не кажіть про вислід вашого думання. Нехай воно лишиться для вас і при вас. Якщо захочете й буде нагода, скажете мені колись, до чого ви додумались. Може, тоді погодимось, що Москва і святий Київ — це однаково.

Наталя взяла до відома довгу промову й озвалась трохи непевно.

— Я думала вже про те . . . коли доктор Іван Жарина, батьків асистент, подав мені цю вістку, він говорив дещо, чого я не могла зрозуміти, але я тямлю кожне слово . . . Батько загинув добровільно . . . Але я не відчувала всього так міцно, як ви, наприклад. Коли ви говорите, мені аж дивно, як можна бути таким шовіністом, таким . . . ну, фашистом. Ви дуже не любите Росії . . .?

— Ненавиджу — сказав Борбенко, пригадавши, що вже раз тут, у Москві, висловлював цей погляд. Перед ким . . .?

Несподівано в уяві виросли блакитні очі й стрункa, худа постать англійської дами. Та зрозуміла його швидше . . . Чи не абсурд? Не парадокс? І чому оце дівча, оця гарна українка не може його зрозуміти навіть так, як розуміє його чужа йому англійська дама? Що за чорт у цьому всьому? Хто так затруїв цій дівчині душу . . .?

— Чому ви ненавидите її . . .? Адже це наша спільна держава!

— В чому саме спільна . . .? Що під одним дахом сидимо ми з енкаведистами . . . лиш вони нагорі, а наші в пивницях? Або, що ми всі мусимо говорити по-московськи, а з них ніхто не говорить по-українськи . . .?!

— Ви не говорите »Росія, російський«, тільки »Москва, московський« . . .

— Так, бо це межі; поза них Московщина не має права вийти. Росіянством хочуть покрити колосальний підбитий простір. Нас, українців, воно не має права охоплювати. Ми називаємо ворога його ім'ям.

— Чому ворога . . .?

— Бо кожного, хто йде на нас з наміром грабунку й винищування, ми вважаємо за ворога. А ще більший ворог, той хто до нас облесно всміхається й запевняє, що він несе нам щастя й добробут.

— А хіба це так? Адже за царату не було України взагалі.

— Це не доказ, що тепер її також не повинно бути. Україна була, є й буде, але лише тоді, коли українці зуміють це на кожному кроці підкреслити, зокрема там, де комусь не буде ще ясно з цими поняттями.

Наталя заговорила довше.

— Бачите, я могла б вам навести також багато аргументів на повалення ваших слів і на доказ, що ви помиляєтесь, але я не хочу цього робити. Мені здається, що ви цікавіший з тими вашими думками . . . і я не маю переконання навчити вас того, в чому й сама вихована. Батько теж не раз говорив, що я повинна дивитись на світ відкритими очима. Думаєте, що батько мав на думці те, про що ви говорите?

— Дайте собі відповідь сама. Маєте факт; ваш батько волів загинути, але не дати плід своєї творчої праці в руки большевизму на використання проти світу, проти українського народу. Я вам говорю про мої переконання; я не бажаю вас виштовхувати з вашого світу. Якщо ви цього не зробили досі, тоді я не маю права цього робити. Але трагедією й славою молодого українського покоління стало якраз те, що воно до національної свідомости мусить приходити серед важких духових боїв і, кристалізуючи в них свій характер і душу, воно стає найкращою запорукою наших великих днів майбутнього. Вашим дітям . . . навіть уже вашим дітям, Наталю, не доведеться зводити таких боїв з самими собою. Вони вже будуть виховані в національному дусі, вони вже самі повернуться в річище, що з нього викинула нас усіх лапа лютого ворога. Але ми мусимо такий бій вести.

— Але . . .

— Не говорім про це, Наталю. Я вас прошу тільки: думайте над усім, що бачите. Коли держите в руці рублеву банківку, питайте себе, чому такий гріш не друкований у нашому Києві, де є теж друкарні й відповідні люди; коли ж бачите загін війська, питайте, чому вони носять на українських головах чужу нам червону зорю, чому там немає місця для нашого державного знаку. Життя вам дасть відповідь на всі ці речі. Спитайте себе з олівцем у руці, де поділось двадцять мільйонів українців від 1917 року, враховуючи й природний приріст. А тоді будемо говорити про це знов. Тепер думайте.

По хвилині вона згідливо озвалась.

— Я буду думати про це . . . хоч я не вірю, щоб я набрала таких думок, як оце ви. Але я вам обіцяю думати. В кожному разі, я не хочу, щоб ви забули . . . я українка і люблю Україну.

— Я знаю про це, Наталю. В іншому випадку я б ніколи з вами не дозволив собі так говорити. Я відчуваю у вас українську душу і я дуже тішусь, що ви зберегли себе від змосковщення. Я вірю, що колись ви поділите мої думки. Це було б . . . дуже добре.

— Це для вас має таку вагу?

— Може . . . Але я прошу вас не забути, що я пройдисвіт . . . Наталю. Я вдячний вам, що ви виявили стільки довір'я до мене, але не забудьте, що я тільки і тільки пройдисвіт. Ваш шлях інший, вам доведеться жити вже в кращих умовах, вам не треба журитись долею. Вірте в свої сили.

Розмова вичерпалась. Тільки по хвилині Наталя озвалась:

— Ви . . . добра людина . . .

Борбенко не відповів. Може, взагалі забагато наговорився? Не пригадував собі такого роду довгих розмов. Давно вже не говорив з таким переконанням і з таким внутрішнім зацікавленням, як сьогодні. Нехай це буде на спогад.

Вулиця була безмежно довга. Тут і там блимали вогники папірос, і тут і там якісь шепоти ворушили темряву. Пахло водою, десь поблизу мусів бути Московський канал, як догадувалась Наталя. Часом дехто минав Борбенка й Наталю так близько, якби бажав заглянути в обличчя, часом хтось поштовхував. Та тут панували інші звичаї, і Борбен-

ко не вимагав вибачення. Але відчув, що дівчина шукає в нього охорони серед цієї ночі, і зрозумів свій обов'язок вивести її назад з того кварталу.

Шепотом озвався до неї:

— Ми вже близько. Заждіть хвилинку. Я гляну, що діється перед нами.

Наталя притиснула руки до грудей, з тривогою ждала. Десь блимали вогники папірос, десь гомоніли непевні кроки, що рівномірно наближались, десь шепіт, гарячий і підлий, вривався. Ніч була непевна, напасна. Атмосфера незнайома для Наталі. Чужа і ворожа. Дівчині здавалось, що з темряви простягаються кігті, щоб її вхопити; її очі тужливо шукали товариша . . .

Борбенко пройшов п'ятдесять метрів; став, витягши з кишені папіросу, пригладив кінчик і приступив до одного самітного вогника під погаслою, попсованою ліхтарнею.

— Можна прикуріть . . .?

Темрява відповіла перепитим басом.

— Чорт його ката знає, лисій матері вбік . . . последній раз.

— Хороша ніч — завважив Борбенко, прикурюючи від папіроси, що червоним вогником закружляла в повітрі, зближаючись до нього.

— Імператорськая сволоч . . .

— Дякую — озвався Борбенко і затягнувся димом. В ту ж мить відгомін знайомого голосу відбився від старих будинків. Голос залунав нервово, неопановано . . .

— Дякую, — повторив коротко Борбенко і зник. За ним полетіла нова традиційна серія завваг, та адресата вже не було видно. Загасив щойно закурену папіросу. Власне нічого особливого не сталось. Якийсь тип штовхнув самітну жінку й зацікавився нею. З наміром нав'язати якнайкращі взаємини взяв її за руку й пробував її сил та опору. Поза тим сказав їй, що не має багато рублів при собі, але коли вона буде вправна і він буде вдоволений, дістане від нього ще добрий зарібок. Але вона пережила смертельний переляк самоти серед ночі, а він був трохи нетверезий, лиш трохи. Борбенко зрозумів, що його ініціятива далеко вже поза межами . . .

— Богдаре . . .!

Це залунало не голосно, коротко, але з великим благанням і сильною надією. Борбенко аж остовпів з несподіван-

ки. Так міцно подіяло на нього його власне ім'я, кинуте від неї.

Без попередження з усієї сили вдарив нічного птаха межі очі. Почув біль у долоні. Хруснула кістка в носі, і велике тіло без протесту простяглось на нерівнім камінні. Борбенко відчув задоволення.

— Він не скоро стане на ноги . . . — заявив скептично, випростовуючи пальці своєї долоні . . . — А нам треба йти. Немає нікого.

— Я боюсь . . . Нащо було це . . .? Ходімо геть. Я справді боюсь . . .

Дав їй знак іти з собою, і вона пішла, відчуваючи, що тут вона здана на нього, і що він мусить мати якусь спеціяльну ціль, коли тягне її в це багно.

Хтось надходив з темряви. Чоловічі голоси мішалися з жіночими, хрипкими, нездоровими. Якесь товариство. Жіночі баси потішали в чомусь непевні голоси чоловіків. Вулиця приймала все це байдуже, проковтувала без решти.

— Ходіть, Наталю, — шепнув майже до вуха дівчині. Вона була так близько, що відчувала його тепло. З цим набирала навіть відваги. Якщо він мусить тут бути . . . в її справі, хоч не знала, в якій саме, тоді вона повинна довіряти йому.

Скрипнули сінешні двері.

Блимнуло світло. Невеликий кружок роз'яснив східці і помандрував ними вгору. Слідом за ним пішов Борбенко.

— Куди ви мене ведете? — спитала Наталя.

— Тсс . . . — остеріг її, щоб мовчала.

Східці закінчились невеликим передсінком і дверима. Борбенко відчинив ці двері. Запахло старими лахами . . . дешевими пахощами, що аж в'їдались у ніздрі. Атмосфера стала оригінальною.

— Де ми? . . . — переляк лунав у запиті лівчини.

— Тихо — кинув їй у відповідь півголосом.

Наслухав. Звідкілясь гомоніли голоси. Проходили крізь стіни й розпливалися. Гризла щось миша. Потім стихла.

Знов пішов уперед. Світло ліхтарика спрямував на двоє дверей. З-поза них доходили приглушені голоси, часом зривався тихий регіт, часом скрипіння сухого дерева. Борбенко повернув до других дверей і натиснув клямку.

Відчинив і став на порозі. Кімната мала вигляд печери. Стін не видно. Тільки на простому столі, посередині, куріла гасова лямпа, слабим зусиллям розганяючи темряву.

За столом сиділа стара, розхрістана жінка, під стіною блимали зарослі обличчя двох чоловіків, що недбало покурювали скручені в'язки тютюну.

Борбенко злегка стиснув руку дівчини й ступив до середини, ведучи її за собою. На чоловіків не звертав уваги. Підійшов до столу; Наталя помітила, що він ховає зброю в тіні свого одягу.

— Здравствуйте, — кинув коротко старій бабі, прикрашеній усякими кораликами та гребінчиками. Базарний крам піднявся, і грубі, м'ясисті губи розягнулись у широкому, беззвучному реготі.

— Да . . . Привів?!

— Привів.

— Покажи.

— Глянь.

Відступив, а баба підняла лямпу з столу й присвітила. Світло обліпило постать Наталі разом із дивним поглядом заялозених очей баби, що, як знавець, приглядалась до дівчини. Присвітила до обличчя, змірила правильні риси, освітила постать, ноги й кинула вдоволено головою.

— Хороша . . . Ти не збрехав . . . Хороша.

Наталя стояла бліда, як стіна. Борбенко чув, як холонуть її пальці в його долоні. Шкодував, що не найшов іншого способу на розкриття загадки, що стала стіною перед усіма його намаганнями.

Стара поставила лямпу на стіл і підперла грубими руками свої товсті боки. Сало висіло на ній, мов накопичене бите м'ясиво. Ніс ледві давав собі раду із своїм кругоглядом, ледві перемагаючи товсті обрії навколо себе. Борбенко приглядався до баби з почуттям такої огиди, що не міг собі навіть уявити, з чим її порівняти.

— Ну, договоримось? — спитала баба, не знімаючи очей з Наталі.

— Договоримось, — кинув коротко.

Баба вказала бородою на дівчину.

— Вона тут лишиться. Зараз . . .

— Це залежатиме від умови. Ти знаєш, чого я бажаю.

— Ну . . . ну. Я знаю.

Крізь двері всунулась обдерта постать із сусідньої кімнати. Розкинене в неладі волосся закривало пів обличчя, рука відкинула його догори й відкрила підкреслені синяками очі та розмальовані уста. Борбенко відчув, як здригнула дівоча рука в його долоні. Відчув, що не повинен перетягати струни надто довго.

Придержуючи рукою клаптики тонкої матерії, другою сягнула ця дивна постать до уст одного з чоловіків під стіною и забрала собі закурену папіросу. Вогник мцно блимнув в устах повії. Затяглась димом до оп'яніння, до безтями. Стара кинула якесь слово, і тип з-під стіни піднявся, та, загортаючи собою все тіло цієї несамовитої появи, зник із нею за дверима. Борбенко відчув гарячий піт на карку. Боком доторкнувся до Наталі, неначе хотів її захистити від чогось страшного, і шорстким голосом звернувся до старої.

— Ну, показуй, що маєш . . .!

— Харашо, харашо . . . счас — муркотіла баба, прикурила грубу цигарку від лямпи і відчинила ключиком якусь шухляду. Поглянула недовірливо на тих, що сиділи під стіною, але вони спали або дрімали. Заспокоєна, видобула скриньку, перекрутила в ній ще якийсь ключик і з цигаркою в устах запхала руки між папери в коробці.

— Вот . . . есть.

Стара простягла якусь фотографію, і Борбенко повів Наталю за собою. Баба ввесь час приглядалась до дівчини, і він з зусиллям здержав відрух, що був би спричинив смерть старої. Пустив долоню дівчини і взяв у руки фото. Підсунув до світла.

Озвався зовсім іншим м'яким голосом.

— Гляньте . . .

Дівчина керована його наказом, злегка похилилась, приглянулась і широко розкритими очима перенесла зір на Борбенка. Він мовчав і ждав її вислову.

— Це ж . . .

Вишептала ледві чутно це слівце. Він спитав:

— Пізнаєте . . .?

Глянувши на неї уважніше, перший раз помітив таку глибоку блідість її личка. Уявив собі, якого удару зазнала вона і що вона мусіла переживати.

Наталя знов дивилась на зняток і не могла зрозуміти, звідки вона тут узялась, ця фотокартка.

— Цих грошей буде досить. Бувайте здорові...

— Це ж... мій батько — прошепотіла так слабо, що тільки Борбенко міг почути.

Потиснув її руку міцніше. Нехай вона знає, що він її друг і хай довіряє йому так безмежно, як безмежної відваги й посвяти потребує справа, що ось тут відкриває крайок несамовитої таємниці.

Наталя мимоволі пошукала Борбенка. Вийшло це в неї так обережно, так ніжно й гарно, що Борбенко дозволив

собі усмішку найглибшого вдоволення. Зрозумів, що вона для нього становить щось більше, як перед тим, більше, як взагалі все . . .

Картка висунулася з-поміж пальців Наталі. Її блідість не зникла. Борбенко відчував на собі її погляд, як обвинувачення.

Баба ще облесно усміхалась, коли Борбенко сягнув до кишені.

Витягнув пачку грошей і поклав на столі.

— Я роздумав. Цих грошей буде досить. За показані картки. Бувайте здорові.

Хотів прощатись. Одним словом хотів замкнути цю картину дійсности й відійшов. Та в цій хвилині обличчя старої змінилось.

— А дівка . . .?!

Борбенко злегка здригнув.

З його уст вилетіло коротко й гостро:

— Не смій навіть думати . . . відьмо.

Через силу здержував себе. Такою огидною здавалась вона йому тепер, що сам собі дивувався, як міг на неї взагалі дивитись.

Баба витріщила очі, набрала віддиху, як велика торба, і . . .

Борбенко випередив її.

— Не кричи. Не поможе. Бери гроші і все.

Говорив це зимно й виразно, ніби викидав каміння.

Та баба, що хвилинку мовчала, розревілась, як алярмова сирена.

— Ти ж казав . . . Гее . . .!!! Бандит! Я на Сибір піду за те! Мене попередили . . . За показ цієї картки мені буде смерть! Бандит, геей, сюди! . . .

Баба верещала, якби її хто ножем шпигав. Борбенко зрозумів, що струна перетягнулась. В який бік, ще не знав. Мусів ужити кількох слів для наладнання того, що здавалось йому тепер найважніше.

Придержав Наталю, коли помітив, що в будинку, як відгомін на крик старої баби, здригається якийсь рух.

Дівчина стояла, трясучись з переляку. Шепнув їй:

— Довіряйте мені . . . Не лякайтесь. Я вас виведу.

У відповідь тільки міцніше відчув її пальці в своїй долоні.

Баба заатакувала його, і Борбенко помітив, що два типи піднялись під стіною; темрява солідаризувалась. Вулиця знала себе. Борбенко був тут чужий.

Мусів діяти блискавично. Не завагався, знаючи, що хто перший ударить, той виграє. Витяг ногу й штовхнув столик з таким розмахом, що протилежна стіна зойкнула під тим ударом. Лямпа покотилась, розбилося скло і темінь розіллялась чорнилом. Серед неї гримнули крики. Кинулись дикі постаті, що досі ще стирчали на місцях.

Та там, де був Борбенко, не було вже нікого. Даремно намагались перетяти йому втечу. В передсінку не обійшлось без його реакції. Блиснули несподівано постріли. Відкинені, як мішки, напасники прочистили шлях. Держачи при собі дівчину, Борбенко вирвався на східці й пустив дві кулі наосліп. Ще один жахливий крик піднявся за ним позаду. Доскочив до дверей вулиці, знов мусів вистрелити, щоб пробити собі шлях серед прекрасно зорганізованого, темного світу. При ньому ввесь час дівчина і ввесь час свідомість відповідальности . . .

Револьвер був виладуваний.

На вулиці гомоніли. Надбігали з усіх кінців чорні тіні, шуміли голоси брудної ночі. Небезпека затіснювала кільце. Він уже мав певність у справі, що її перед тим хотів був кинути. Тепер знав, що має думати про це. Хоч би й великою ціною . . . Але для Наталі теж важливе . . .

Заладував пістоль набоями. Довкруги вже блистіли очі й руки сягали по ножі . . .

Зрозумів, що приходить критичний момент. Один револьвер міг йому продовжити життя на кілька секунд . . . Лиш на кілька секунд; тоді блимнула думка, чи не надто високу ціну хотів платити за те, про що дізнався?

Один тільки револьвер . . . Потім роздеруть його на шматки живцем. І не тільки його. Не тільки його . . . і тому якраз з таким продуманим холодом розглянувся по колу тих тіней, що стояли, замикаючи йому всяку надію на втечу. З дому чути було крик старої, мальованої відьми, стогнали в супроводі прокльонів поранені. Кров пахла серед темряви. Кров і помста.

— Стрілятиму . . . — кинув крізь зуби юрбі.

Підняв револьвер... Юрба наступала.

— Стріляй ... сссукін сссин ... такоййй то сссин ...!! — відповіла вулиця Москви.

Так темно й понуро стало довкруги, так тихо, як перед страшною бурею. Ні вітру, ні звуку з вулиці ... Тільки з будинка крик і стогони ...

— Пропустіть ... Не стрілятиму, — кинув знов.

Наталя прилипла до нього.

— Нє ппрайдьошшшш . . .!!! — зашипіло кругом.

Наталя здригнула. Він зрозумів. По-своєму.

— Богдар . . .

Він відповів тільки одним рухом. Повним свідомости й остаточної рішучости. Вільним плечем притиснув дівчину до себе й підняв револьвер. Юрба наступала . . .

Стояв, як камінь проти цієї смерти й не дивувався, що так дрижить здана на нього тепер мала людина . . .

В серці відчув перший раз жаль за життям.

Револьвер здригнув, бризнув живим огнем . . .

XV.

Міцний подув весни проходив крізь відчинене вікно, і Еллі зрозуміла, що не засне так скоро. Даремно старалась заспокоїти думки, що гарячою навалою хвилювали її самопочуття, а вже зовсім безвиглядні були її зусилля, щоб з тих думок вилучити одну постать, що після такого гарного, хоч і не звичайного започаткування їхнього знайомства, зникла й не давала про себе знати.

Піднялась на ліжку, рішила пройтись, може це заспокоїть розбурхані думки.

Місячне сяйво падало крізь вікна й яснило шлях до дверей. Еллі рішила заглянути ще до батька, може, він уже приїхав з конференції, може, захоче врешті говорити з нею. Перейшла тихцем три кімнати, що відділяли її апартамент від батькового, і мимоволі втішилась, коли побачила крізь двері світло. Все таки не була зовсім сама.

Аташе Нордсон не спав. Сидів за своїм столом і, покурюючи цигарку, віддавався своїм роздумуванням. Конференція насунула на його чоло хмару, і він не находив нічого, що помогло б йому її розігнати. Становище ставало поволі критичне. Надходили шифровані телеграми із запитаннями, що вимагали відповідей — а таких якраз аташе не міг дати. Його мережа не існувала. Він не мав нічого, ані знаку життя від своїх аґентів, не знав навіть, чи хтонебудь із них ще є на волі. Посол з'ясував йому коротко причини лондонських алярмів, і аташе зрозумів, у чому справа. Зрозумів не тільки те, зрозумів також, що найближчого часу він буде змушений залишити свою посаду, якщо йому не вдасться дати собі раду з накопиченими труднощами. Лондон вимагав інформацій — міжнародній стан надзвичайно ускладнювався; адже американський уряд питав у Лондоні, чи уряд знає щонебудь про совєтські готування в районі північного бігуна? Лон-

дон не знав нічого; не міг знати, бо його око й вухо на Сході не працювало. Над імперією тріюмфував зловісний усміх вузьких уст капітана авіяції Ватутіна . . .

А в підземеллях спеціяльних тюрем догоряли останні люди, що могли дати аташе Нордсонові певні дані.

І він знав про це. Знав, що вони гинуть, бо не мав від них знаку життя.

— Мені прикро, — говорив посол, — змінювати персональний склад дипломатичної репрезентації . . . але ви мене зрозумієте. Добро Англії вимагає вістей, інформацій. Якраз тепер, коли щось діється, ми зовсім не приготовані! . . .

— Я розумію, ексцеленціє . . .

Із такими думками сидів аташе вже пів години, і ніщо не приносило йому розради. Нічого не міг видумати, щоб відновити свою інформаційну мережу, щоб передати Лондонові бажані інформації. Ще день-два, і Лондон покличе його до відповідальности . . .

Ставши на порозі, Еллі за коротку мить зрозуміла батьків настрій. Він не був у гуморі, і вона даремно буде ждати розради. Але все таки підійшла до столика і стала здивована, коли на відголос її ходи батько нервово кинувся.

— А, це ти . . . — шепнув.

Не відчула вдоволення з цих слів. Батько, певно, хотів бути сам. Але вона не хотіла цього. Тому воліла поділитися з ним його й своїм неспокоєм.

— Чого тобі? — спитав батько.

Питав неохоче.

Дочка присіла біля нього, і жаль його, самітного й старого, змусив її заговорити:

— Не перешкоджаю тобі, татку?

— Сядь і сиди . . . собі.

Еллі поправила волося й притулилась до нього. Довкруги панувала тиша пізньої ночі.

Еллі заслухалася в цю тишу так глибоко, що батьків голос аж здивував її своїм звичайним цьогосвітнім звучанням.

— Чому ти не спиш?

— Чому, татку? Не знаю . . . Не можу.

— Думаєш про щось?

— Не знаю, татку . . .

— Як же не знаєш? — Говорив байдуже, без зацікавлення до відповіді. Видно було, що його думки блукають поза цією кімнатою.

Вона щось спитала. Аташе аж по хвилині усвідомив собі запит.

— Що? . . .

Еллі ще думала.

— Що з . . . Борбенком, татку?

— З Борбенком? А чому питаєш?

Аташе глянув на свою дочку уважно, вимагав від неї відповіді. Еллі помітила батьків погляд і опанувала своє несподіване хвилювання.

— Чому ти так на мене дивишся?

— Бо ти так питаєш . . . за нього. Думаєш, що це не незвичайне? . . .

— Чому? — спитала справді здивовано.

Аташе був теж здивований.

— Як чому? . . . Адже ти дочка аташе Англії . . .

— І що з того, татку? Чи це мені забороняє цікавитись моїм оточенням?

Аташе замовк. Думав. Бо й справді, чого ж він хоче? Чи вона не має права цікавитись, ким сама захоче? . . . Вона й так не послухала б, вона ж має свою думку, свою власну ініціятиву.

— Від Борбенка не маю ніякої вістки. Ані сліду.

Заговорив про це так сухо, урядово, щоб не зраджувати свого неспокою. Але Еллі мала інші причини до запиту.

— Думаєш, татку, що з ним щось лихого трапилось?

— Все можливе . . .

— Але це вже не раз так бувало, що від нього ти не мав вісток, а проте він появлявся завжди з успіхом.

— Так, але цим разом маю лихе прочуття . . .

— Коли ти його не мав, татку?

Еллі намагалась розрадити його, але це не вдавалось їй ані трохи. Аташе був у занадто понурому настрої, щоб жарти могли найти до нього доступ.

— Мені здається, що й з ним сталось те саме, що з іншими. Він звичайно давав бодай знати, де його розшукувати . . . а цим разом пропав без сліду.

— Він повернеться, татку, напевно! І напевно з успіхом.

Аташе підтягнув одну брову.

— Твоя віра в нього занадто велика.

— Татку, хіба це недобре? Він надто мудрий, щоб його стрінуло нещастя. Ти ж знаєш, як він викрив, що твій добрий Скот був нічим іншим, як агентом . . .

— Так! І подумати тільки, що я шість місяців працював із тим чоловіком! Не диво, що вони знали всі мої зв'язки! . . . І такого лайдака прислали мені з Лондону, а тепер ще й погрожують!

— Татку, будь спокійний. Борбенко поможе тобі побороти ці труднощі.

— Борбенко, Борбенко! . . . Але де він?!

— Ти багато думаєш про нього, татку. Чи думаєш теж про те, про що ми вже балакали? Борбенко — українець.

— Так, українець. І тому я на нього покладаю великі надії. Але коли він зникає безслідно . . . я не маю з того ніякої користи. Не можу забезпечити мого міністра відповідними інформаціями і мусітиму податись до димісії. Це стоїть безпосередньо передо мною.

— Татку . . . алеж ти мав нагоду . . .

— Нагоду? Яку?

— Ти сам говорив мені . . . про українців.

Аташе стягнув уста.

— Ця справа пропаща, Еллі. Забудь про те, що я з тобою тоді говорив.

Еллі стало холодно. Батько помітив її відрух і, витягнувши руку, накрив їй плече шовком.

— Татку, ти ж казав мені, що це єдиний рятунок?!

— Так було . . .

— А я думаю, що їхнє бажання не було аж зовсім таке фантастичне. Скажи, чому ви, політики, все мусите йти в хвості подій, замість бути на чолі? Чи ніхто з вас не бачить, що Росія хоче війни і що, скоро чи пізно, до неї прийде?

— Дитино . . . Ці речі не для нашої розмови, — сухо заявив аташе, і Еллі надула губки. Їй важко було зрозуміти, чому це такі заборонені речі для неї і її цікавости.

— Татку, тоді ти говорив зі мною без таких алюзій, будь такий добрий і видержи сьогодні теж у такому тоні. Я хочу, щоб ти зі мною говорив не тільки тоді, коли тобі це потрібне.

— Еллі, ти...

— Я думаю, татку, — завважила дочка конкретно, — що вони дуже реальні люди, коли намагаються виявити перед світом цю страшну правду про Совєти, і що ми повинні їм допомогти не тільки з загальнолюдських поглядів, але й тому, що це у нашому інтересі, в інтересі Великої Британії.

Аташе не протестував проти такої розмови. Може, це навіть добре, що він виговориться трохи вільніше.

— Ти не знаєш певно, Еллі, що виконання домагань тих людей викликало б негайну війну із Совєтським Союзом. А ми вини не хочемо. Якщо вона має бути, не ми повинні її викликати. Нам треба довгих літ спокою, щоб опам'ятатись по тих важких роках, що на щастя вже за нами...

— Татку, це все добре, але якщо ми не зрозуміємо, що війна буде, і нам її накинуть, дістанемо ще більше. Маючи нагоду полегшити нашу долю, чому не зробити цього? Чому не дозволити українцям знищити нашого потенціяльного ворога і чому не заощадити нашим матерям та нашій країні сліз і крови? Хіба це не добра політика? Хіба це далекозорість, коли ви держитесь нервово смішних соломинок, вважаючи їх за рятункові пояси? Адже большевики мусять із вас сміятись!...

— Як ти говориш, Еллі, що за тон?!

Але вона знизала плечима.

— Сумно, що на мої закиди мусиш уживати батьківського авторитету. Сумно з твоїми аргументами.

Аташе ні з того, ні з сього розміявся. Пригорнув дочку до себе й сміявся, відчуваючи, що йому стає легше на душі.

— Бачиш, Еллі, я не вірю в мир. Але я не смію бути тим, хто візьме на себе відповідальність за... вибух.

Еллі обняла батька міцніш і заглянула в вічі.

— Татку... тоді це таки... правда? Стан такий критичний?

— Правда...

— Тоді тим більше мушу вірити, що ці українці не такі божевільні, коли вони побіч тих своїх домагань ведуть боротьбу з большевизмом... Ти знаєш, що вчора загинув у Київі від вибуху бомби голова партії на Україні... Чому нам не піти з тими людьми, якщо знаємо, що нас жде боротьба на цьому ж фронті?

— Еллі, ми не сміємо цієї боротьби викликати, бо світ нас проклене!

— Татку, але чи думаєш ти, що світ аж такий сліпий, щоб не бачити, з чиєї ініціятиви він буде втягнений у війну?

Аташе був невблаганний.

— Чесний той, хто вміє чесність доказати. Такий світ, Еллі.

— І большевизм використовує ваш вічний страх перед громадською думкою; жахливим способом нацьковують світ якраз проти вас, проти тих, хто безрадно приглядається до того, що діється в світі. Світ любить активність, рішучість, а її виявляє тільки большевизм. У вас її нема. І тому світ, так чи так, не матиме до вас довір'я, а коли вибухне війна, увесь її тягар і всі наслідки впадуть на вас. Тим більше, що час працює мілітарно проти вас, і большевизм диктуватиме світові свою думку.

Аташе сидів і слухав. Еллі говорила. Він знав, що вона має рацію, але знав також, що цієї рації він не може на своєму становищі визнати. Бо так наказує обов'язкова інструкція, так хоче уряд Його Королівської Милости.

І він так і заговорив.

— Як аташе уряду Його Королівської Милости, я не маю права приймати зобов'язань, що створювали б моєму урядові дипломатичні труднощі. Моє завдання — інформувати міністра про розвиток озброєнь СССР. Це — все.

— Так, татку, але якраз цього ти не можеш зробити. Сьогодні ти про цей розвиток нічого не знаєш і, якщо б, наприклад, завтра хтось кинув атомові бомби на Лондон, ти був би за це відповідальний.

— Атомових бомб ніхто не кине, — сухо завважив аташе.

— Ти цього якраз не знаєш, татку. Ти хочеш у це вірити.

Аташе стріпнув нервово попіл з цигарки. Еллі мала багато рації, дуже багато. Але чи він повинен перед нею говорити зовсім відкрито?

Почав, хоч з певним ваганням:

— Я розумію, Еллі, що я безсилий . . . Але я зв'язаний інструкціями й не можу нічого проти них зробити. Мушу виконувати наказ, хоч, може, я й сам часом бачу деяку недоречність . . .

— Татку, великі люди робили великі речі самі і не зважали на думку оточення, бо частенько оточення не розуміє того, що тямить великий розум.

Аташе мусів усміхнутись на таку аргументацію. Проте провадив своє:

— Не можу, дорога Еллі, нічого зробити.

— В такому разі, — заатакувала його Еллі, — мусиш податись до димісії.

Запанувала тиша. Аташе застиг з цигаркою в роті.

— І це ти мені говориш? . . . — спитав поволі.

— Татку, подумай ще раз, може, вдасться щось зробити. Напевно і в Лондоні візьмуть під увагу твоє рішення. У всякому разі, якщо його не виконають, можеш із чистим сумлінням податись до димісії.

Аташе мовчав, бо не хотів визнати за дочкою більше рації, як вона вже її мала. Але вона, мабуть, відчувала, що з ним діється, бо зразу запропонувала:

— Татку, може Борбенко щось зробити?! . . .

Аташе ожив:

— Я надіявся, Еллі. Але він зник.

— Що ж, він знайдеться, татку. Я знаю це. Але ти мусиш на таку хвилину мати вже готовий плян. Борбенко врятував тебе від великого нещастя і ти йому багато завдячуєш. Це для мене загадка, як він напав на слід того чоловіка; адже Скот жив п'ятнадцять років в Англії і був у зв'язках з нашими довіреними колами. А проте Борбенко викрив його одразу. І з яким матеріялом! . . . Борбенко не одне зробив би для нас, якби ти вмів його краще до нас . . . прив'язати!

Останні слова впали тихіше, як попередній патос, але аташе надто був обтяжений власними думками, щоб зауважити таку дрібницю.

— Він сам — це мало, Еллі. А чи вдасться через нього зв'язатись із тамтими . . . сумніваюсь. Вони хочуть виконання своїх домагань і тоді щойно будуть з нами говорити. Це — зачароване коло. Вони мають домагання, яких ми виконати не можемо, ми знов маємо домагання, яких вони виконати не хочуть.

— Але вони мають все, мають всюди вступ, і ти сам бачиш, що вони починають робити те, що захочуть або чого вимагає їхня рація. Вони борються з ворогом, тоді як Ан-

глія перед ним дрижить. Вони не бояться ні його пропаганди, ні його зброї; вони знають, що виграють цей бій і знищать його. Чому Англія не має бути Прометеєм цієї перемоги? Чому ми маємо ждати бездарно, аж Росія, падаючи, скине в останню хвилину на нас ладунок бомб? Хіба цього вимагає наша державна потреба?

— Еллі, дай спокій . . .

— Ні, не дам спокою, доки не зробиш розумного висновку. Мусиш зробити це; Англія буде тобі завдячувати свій рятунок.

— І що саме я повинен зробити по-твойому?

Еллі бачила, що батькові хочеться жартувати, але вона була дуже серйозна.

— Мусиш, татку, порозумітися з українцями, мусиш здобути в них стільки довір'я щоб могти користатися з інформацій їхньої мережі. Бо навіть, коли ти матимеш знов усіх потрібних аґентів, вони тобі всі разом стільки користи не принесуть, скільки дасть мала частинка організації українців. Спробуй, татку.

Аташе притягнув дочку до себе й глянув їй в очі.

— Еллі, зрозумій, що це неможливе. Ми не можемо робити нічого, що дало б Совєтам право викликати з нами війну. Розумієш?

— Отже? . . .

— З ними я не можу говорити. Якщо большевики дізнаються про таку розмову, вибухне війна. А я не маю певности, що українці самі не повідомили б їх про таку зустріч, бо в їхнім інтересі є якраз війна. Вони її хочуть, бо тільки війна може дати їхньому народові волю. Думаєш, що я про це не знаю?

Еллі вислухала з відтінню іронічної усмішки.

— Звідкіль у тебе, татку, нагло таке знання тутешніх обставин?

— Еллі?! . . .

— Чи не Борбенкова це робота, тату?

— Еллі, ти неможлива!

— Але щира, це мусиш мені признати. Раз ти втягнув мене до політики, то дозволь тепер мені висловлювати мої думки так, як я вважатиму це за відповідне.

— Погоджуюсь . . . Не роби тільки цього назовні.

— Не роблю цього. Політика надто нецікава річ. Волію залишити це комусь іншому. Знаю тільки, що повинна

панувати логіка в людській поведінці, а на жаль цього немає. В політиці тим більше.

— Еллі, що з тобою?!

— Нічого, татку. Я думаю тільки, що ми скоро залишимо Москву . . . і з невеликою славою.

— Трудно.

Аташе закурив папіросу й курив її нервово. Еллі сиділа похнюплена, а недокінчена розмова викликала врешті несмак. Коли минуло кілька хвилин, Еллі підвелась, і батько її не задержав. Вона зробила кілька кроків, обернулась, підійшла ще до нього й поцілувала в чоло.

— Спи спокійно, татку.

Тоді аташе придержав її за руку.

— Еллі . . .

Дочка зрозуміла, що батько хоче сказати щось, що лежить йому на серці. З увагою ждала його слів.

— Еллі, я хотів з тобою про інше поговорити, але не склалось якось . . . Я хотів з тобою говорити про Борбенка.

— Про пана Борбенка? Зі мною?

— Сідай ще на хвилинку, Еллі . . .

Аташе, видно, добирав слова, бо мовчав деякий час, заким зважився заговорити. Коли вже зважився, то це вийшло тихо, півголосом, якби невідважно.

— Еллі, повертаючи до справи . . . мушу якнайшвидше роздобути деякі інформації з допомогою . . . Борбенка. Думаю, що він зможе мені передати такі речі, якщо він сконтактується із своїми . . . земляками. Він українець і вони теж. Але я не знаю, як зробити, щоб він захотів працювати для нас у . . . них? Я думав, що ти мені поможеш у цьому, Еллі.

Еллі слухала, вдивляючись у батькове лице зором, що з нього якийсь глибокий сумнів виростав понад усякі інші почування.

— Але що ти даси Борбенкові і українцям за такі вістки, зокрема йому за таку працю? Нічого? Думаєш, що Борбенко зробить щось без ніяких зобов'язань з нашого боку? Думаєш, що Борбенко здібний до такої гри? Нагадай собі тільки його обличчя і очі, тату. Борбенко не здібний до того. Він на таке не піде. Він бореться на нашому боці, але він бореться проти комунізму, не забувай про це. Він з ідейних міркувань робить свою важку службу. Ти невідповідно оцінюєш його, тату.

Аташе нахилився до столу й поволі задушив вогник недокурка; димок скрутися, неначе з болю, розвіявся на ніщо. Гострий запах попелу розійшовся над столиком.

— Я думав, що ти мені поможеш у цьому, Еллі.

При цих словах батько глянув на дочку прямим поглядом і холодною надумою заналізував її вигляд. Тепер він обстоював інтереси свого становища, і дочка не була його дочкою. Вона була гарною жінкою в його очах і її привабливість мала допомогти йому найти вихід із важкої ситуації. Борбенко мав для неї піти на таку пропозицію або більше, Борбенко мав для неї зраджувати все, що досі могло бути його святістю. Її краса, її . . . тіло мало бути всім, що аташе Великої Британії хотів дати за життєві інформації і замість політичних зобов'язань. Чи не вчить історія дипломатії, як часто траплялось так у світі? . . . Чому й тепер не мало б так бути?

— Так, Еллі, я надіюсь, що ти будеш мені помічна в цьому. Борбенко повинен для тебе це зробити . . . — повторив холодно аташе Нордсон.

Дівчина зірвалась на рівні ноги. Її свідомість аж тепер здала собі справу з вимагань батька. В її очах запалав вогник обурення. Батько пізнав, що дочка здержується останками зусиль, щоб не сказати чогось для нього такого ж образливого, як образили її його слова.

— Еллі! . . . — скрикнув аташе.

Це був одначе чужий, урядовий голос. Батько не міг себе віднайти так скоро.

Вона кинула йому лиш глибінь сього закиду й жалю в обличчя і відійшла без слова, не оглядаючись.

— Еллі!

Двері за нею замкнулись, і аташе залишився сам, не сподіваючись навіть, яку бурю викликав він у душі дочки.

Ніч стала ще понуріша, а майбутнє ще чорніше. Аташе курив і думав над усім і над нічим. Все йому не щастило, ні в чому він міг найти правильної розв'язки. Несподіваний дзвоник телефону з централі посольства розвіяв думки.

Неохоче підняв слухавку.

— Ексцеленція аташе?

— Так . . . у цій порі?

— Ексцеленціє, я перемкну на телефон з міста. Домагаються говорити з вами за всяку ціну. Прошу, сполучаю.

Ексцеленція хотів ще щось спитати, та вже його сполучено з дальшим апаратом. Там залунав через хвилину зовсім чужий голос. Говорив дуже дивно.

— Не бійтеся підслуху. Це наша окрема телефонічна сітка. Бажаю вас повідомити, що політбюро затвердило таємну мобілізацію всіх сил Далекого Сходу та що для прикриття рухів військ відбудуться маневри над манджурським кордоном. Думаю, що ця вістка матиме для вас своє значення.

Аташе забув за папіросу.

— Хто це говорить?! — спитав гарячково.

— Вибачте . . . Я вам тільки можу дати слово, що інформація відповідає правді і ви перші, що її дістаєте.

Аташе не міг прийти до себе від наглого хвилювання.

— Скажіть . . . з чийого доручення? . . .

— З доручення Генерального Штабу Української Повстанської Армії. До побачення.

— Галло! . . . Галло! . . .

Слухавку повішено, і аташе ще довго залишався з своєю в руці, не знаючи, що зробити, кому вірити і чи ризикувати своїм підписом під такою вісткою.

Мобілізація . . .

КІНЕЦЬ ПЕРШОЇ ЧАСТИНИ

ЧИТАЙТЕ —

український тижневий універсальний журнал »П У - Г У«!

*

ВИДАННЯ »ПУ-ГУ«:

А. Кащенко
»Зруйноване гніздо«

Ю. Балко
»Інженер Марченко«

М. Янішевський і К. Яворський
»Останні дні штурмфюрера«

Г. Андерсен
»Дванадцять казок«

Ч. Діккенс
»Давід Копперфільд«
(Переклад з англійської)

Г. Тревор-Ровпер
»Останні дні Гітлера«
»За залізною завісою«
»Зорі і людська вдача«

*

Редакція і Видавництво »ПУ-ГУ«:

Augsburg,
Bismarckstr. 13/II
US-Zone Germany

УКРАЇНСЬКИЙ
№ 2964
МУЗЕЙ-АРХІВ